

КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН КАБАРЛАРЫ

**ЖУРНАЛ 2004-ЖЫЛЫ
НЕГИЗДЕЛГЕН**

**ЖУРНАЛ ОСНОВАН
В 2004 ГОДУ**

**КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫНЫН
КАБАРЛАРЫ**

**ИЗВЕСТИЯ
КЫРГЫЗСКОЙ АКАДЕМИИ ОБРАЗОВАНИЯ**

№1 (47) 2019

ISSN 1694-8106

Индекс 77366

Бишкек 2019

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ
КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ**

КЫРГЫЗСКАЯ АКАДЕМИЯ ОБРАЗОВАНИЯ

Главный редактор

Мамытов А.М. доктор педагогических наук, профессор, академик КАО

Заместитель главного редактора

Байгазиев С.О. доктор филологических наук, профессор, академик КАО

Ответственный секретарь

Эшенова Н.А.

Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.

Редколлегия:

Мамбетакунов Э.М.	член-корреспондент НАН КР, академик КАО,
Добаев К.Д.	доктор педагогических наук, профессор
Рысбаев С.К.	член-корреспондент КАО,
Бабаев Д.Б.	доктор педагогических наук, профессор
Син Е.Е.	член-корреспондент КАО,
Асипова Н.А.	доктор педагогических наук, профессор
Калдыбаев С.К.	доктор педагогических наук, профессор
Муратов А.Ж.	доктор педагогических наук, профессор
Мааткеримов Н.О.	доктор педагогических наук, профессор
Мамбетакунов У.Э.	доктор педагогических наук, профессор
Токтомамбетов А.Д.	доктор педагогических наук, профессор
Иманкулов М.К.	кандидат педагогических наук
Усенко Л.В.	кандидат педагогических наук, доцент
Касымов А.А.	кандидат педагогических наук, доцент

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ

ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ

EDUCATION AND INNOVATION

*Мамытов Абакир, педагогика илимдеринин доктору,
профессор, Кыргыз билим берүү академиясы
Абдуллаев Маматсабыр Турганбаевич,
ага окутуучу, Кыргыз мамлекеттик
дене тарбия жана спорт академиясы*

**ЖОГОРКУ БИЛИМДҮҮ ДЕНЕ ТАРБИЯ АДистерин даярдоодо улуттук
ордо оюнун колдонуу тажрыйбасы**

*Мамытов Абакир, доктор педагогических наук,
профессор, Кыргызская академия образования
Абдуллаев Маматсабыр Турганбаевич,
старший преподаватель,
Кыргызская государственная академия
физической культуры и спорта.*

**ОПЫТ ПРИМЕНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИГРЫ "ОРДО" В ПОДГОТОВКЕ
СПЕЦИАЛИСТОВ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ С ВЫСШИМ ОБРАЗОВАНИЕМ**

*Mamytov Abakir, doctor of pedagogical sciences,
professor, Kyrgyz Academy of Education,
Abdullayev Mamatsabyr, senior lecturer,
Kyrgyz State Academy
of physical training and sports.*

**EXPERIENCE OF INTRODUCTION OF KYRGYZ «ORDO» GAMES INTO PROCESS
OF TRAINING OF HIGHLY EDUCATED PHYSICAL TRAINING SPECIALISTS**

Аннотация: Макалa улуттук ордo оюнун жогорку билимдүү дене тарбия адистерин даярдоодо Кыргызстанда топтолгон алгачкы тажрыйба изилдөөгө арналат. Дене тарбия адистерин даярдоо менен алек болгон 9 жогорку окуу жайдын, алардын арасынан Кыргыз дене тарбия жана спорт академиясында жана “Манас” атындагы Кыргыз-Түрк университетинин жогорку спорт мектебиндеги ишке ашырылып жаткан моделдердеги айырмачылыктарга басым жасалат. “Ордо” дисциплинасын жалпы курс иретинде жана адистештирип окутуу процессине тийиштүү негизги көрсөткүчтөр, болочок адистерди техникалык, тактикалык жана физикалык жактан даярдоо сабактарынын мазмундары, аларды ишке ашырууда бекем карманууну талап кылган педагогикалык шарттар жана күтүлүүчү натыйжалар баяндалат. Тунгуч муундагы окуу-методикалык куралдарга, ордo оюнун илимий өңүттө изилдөөлөрдүн

багыттарына, кийинки жылдары улуттук оюндар көйгөйлөрүн талкууга алып жаткан иш-чараларга көңүл бурулат. Ордо оюнуна карата калыптанып калган көз караш эски (100 адис) жана жаңы муундагы адистик билим берүүнүн студенттерге (350 студент) тийгизген таасирин мүнөздөгөн анкеталык сурамжылоонун жыйынтыгы аркылуу сүрөттөлөт. Жалпы тыянак иретинде алгылыктуу жетишкендиктер, болочок дене тарбия адистерин ордо оюнун каражат катары колдонуу процессиндеги карама-каршылыктар жана аларды жоюу багыттары тууралуу автордук көз караш чагылдырылат.

Түйүндүү сөздөр: Улуттук ордо оюну, дене тарбия адистерин даярдоо моделдери, жалпы курс, адистештирилген курс, адистик-профессионалдык программа, окуу дисциплинасынын структуралык мерчемдөө торчосу, ордо адистерин техникалык, тактикалык жана физикалык жактан даярдоо мазмуну жана аларды баалоо критерийлери, окутуу процессинин педагогикалык шарттары, күтүлүүчү натыйжалар, ордо оюнуна карата адистердин көз карашы, анкеталык сурамжылоо, адистик ишмердүүлүктү калыптандыруунун заманбап модели.

Аннотация: Статья посвящена анализу практического опыта применения национальной игры "Ордо" в подготовке специалистов физического воспитания с высшим образованием. Анализируются особенности разных моделей образования, реализуемых в высших учебных заведениях Кыргызстана, на примере Кыргызской государственной академии физической культуры и спорта и в высшей школе спорта Кыргызско-Турецкого университета "Манас". Характеризуются содержание занятий по физической, технической и тактической подготовке студентов, изучающих ордо в качестве общего курса и специализированной подготовки,

соответствующие педагогические условия, а также ожидаемые результаты. Дается обзор учебно-методических материалов первого поколения, направлений проводимых научных исследований и площадок, где обсуждаются актуальные проблемы национальных игр. Представлены результаты анкетирования специалистов, получивших высшее образование в советское время (100 чел) и специалистов нового поколения, обучающихся по новым программам (350 чел), характеризующие их взгляды на игру "ордо". В качестве общего итога отмечаются достижения в подготовке специалистов физического воспитания, противоречия, возникающие в процессе использования игры "Ордо" в учебном процессе и авторский взгляд о путях их решения.

Ключевые слова: Национальная игра "Ордо", модели подготовки специалистов физического воспитания, общий курс, специализированный курс, специализированная профессиональная программа, сетка часов учебной дисциплины, содержание физической, технической и тактической подготовки будущих специалистов ордо и критерии их оценивания, педагогические условия, ожидаемые результаты, взгляды специалистов на игру "ордо", анкетирование, современная модель формирования профессиональной деятельности.

Annotation: The article is devoted to the research of the first experience of the Kyrgyzs in introducing the Ordo national game in the process of training highly educated physical training specialists. Emphasize the diversity of models implemented in 9 higher educational institutions engaged in the training of physical education specialists, among them the Kyrgyz State Academy of Physical training and Sports and the Higher School of Sports of the Kyrgyz-Turkish Manas University. It is described the

main indicators concerning the process of professional training of the Ordo discipline as a general course and the content of lessons on tactical, technical and physical training of future specialists and the expected results and therequirement of strict observance of pedagogical conditions in their implementation. Attention is drawn to measures to solve the problems of national games in subsequent years, educational and methodical manuals of the first generation and directions of scientific research of the game Ordo. The prevailing worldview about the Ordo game is described through the results of questionnaires describing the impact on students (350 students) of the vocational education of the new and old (100 specialists) generations. As a general conclusion, the author expresses his opinion about the successful achievement, contradictions in the process of using the Ordo game as a discipline of future physical training specialists and the directions for their elimination.

Keywords: *National Ordo games, models of training of physical education specialists, general course, professional course, vocational program, structural layout of the discipline, content of lessons on tactical, technical and physical training of Ordo specialists and criteria for evaluation, pedagogical conditions of the learning process, expected results, opinion of experts about the game Ordo, questionnaire, modern model of formation of professional activity.*

Кыргызстандын дене тарбия адистерин даярдоодогу соңку иш-аракети компетенттүүлүккө негизделген үчүнчү муундагы мамлекеттик адистик билим берүү стандартына негизделип жүргүзүлүүдө [1]. Укуктук-нормативдик документтерге ылайык ар бир жогорку окуу жайы тийиштүү адистик билим берүүнүн багыты боюнча өз ишмердүүлүгүнүн мазмунун аныктаган жана өзгөчөлүгүн мүнөздөгөн адистик-

профессионалдык программаны иштеп чыгууга, окуу процессин баштоонун алдында расмий лицензия алууга жана окуучулар акыркы курска жеткенге чейин мамлекеттик аккредитациялоо процедурасын өтүүгө милдеттүү [2]. Дене тарбия багытындагы адистик билим берүү программасын соңку жылдары 9 жогорку окуу жайы ишке ашырууда. Алардын катарына Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясы, Ош мамлекеттик университетинин, Касым Тыныстанов атындагы Ысык-Көл мамлекеттик университетинин, Жалал-Абад мамлекеттик университетинин, Нарын мамлекеттик университетинин, Ишенаалы Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин дене тарбия факультеттери, “Манас” атындагы Кыргыз–Түрк университетинин жогорку спорт мектеби, Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин педагогикалык кадрларды максаттуу даярдоо институтунун жана Ош мамлекеттик педагогикалык институтунун дене тарбия бөлүмдөрү кирет. Дене тарбия адистерин даярдоо мамлекеттин эсебинен 3 жогорку окуу жайда, ал эми калган окуу жайларда контракттык акы төлөө ыкмасын колдонуу аркылуу жүргүзүлөт.

Улуттук ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоо каражаты катары колдонуу демилгеси Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясына тийиштүү. Аталган окуу жайда спорттун 30 га жакын түрлөрү боюнча адистерди даярдоо тажрыйбасы топтолгон жана аталган багыттагы ордо оюнунун мүмкүнчүлүктөрүн жана тийиштүү педагогикалык шарттарын тактоо жумушу 2006/2007-окуу жылдарынан тартып колго алынган. Ал эми калган 8 жогорку окуу жайы бир катар объективдүү себептерге байланыштуу мындай ишмердүүлүк менен алектенише элек. Жогоруда аталган академиянын дене тарбия

адистерин даярдоо модели жана топтогон тажрыйбасы бир катар мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ. Алардын негизгилери катары ар бир студенттин спорттун бир түрүн өз шыгына жараша тандап алышы (атайын кирүү сынагын тапшырат) жана окууга өткөн соң анын теориясын жана методикасын келечектеги кесип өзгөчөлүгүнө жараша өздөштүрүшүн атоо зарыл. Эгерде студент мугалимдик кесипти тандап алса анда педагогикалык факультеттен окуйт жана адистик-профессионалдык программада дене тарбия мугалимдеринин ишмердүүлүгүнө басым жасалат, ал эми машыктыруучулук кесипти тандап алса анда тренердик факультеттен окуйт жана билим берүүнүн мазмунунда тандап алган спорттун түрүнө, анын теориясына жана машыгуу методикасына басым жасалат. Аталган логиканы окуу планына кирген бардык дисциплиналардын мазмунунда кармануу талабы коюлат. Тандап алган кесиптин өзгөчөлүгүн эске алуу менен базалык (6 жума) жана мамлекеттик (8 жума) педагогикалык практикалар уюштурулат. Академияда окуган бардык студенттер үчүн спорттун негизги прикладдык түрлөрүн өздөштүрүү талабы да коюлат. Ага ылайык жалпы курс иретинде ар бир студент гимнастика, жеңил атлетика, сууда сүзүү, лыжа тебүү, туристтик жүрүштөргө чыгуу, футбол, баскетбол, волейбол спортторун окуп үйрөнүшөт жана тийиштүү нормативдерди аткарышат. Педагогикалык факультетте жалпы профилдик дисциплина катары “Дене маданияты теориясы” [3], ал эми машыктыруучулук факультетте – “Спорт теориясы” [4] дисциплиналары таанылат жана алар тереңдетилип окутулат.

Жогоруда аталган факультеттердин бүтүрүүчүлөрүнүн спорттук жана физикалык даярдыктарына карата да эки башка талап коюлат: болочок мугалимдер 2-ден кем эмес спорттук разряд менен мүнөздөлгөн

чеберчиликке жана тийиштүү мелдештерди тейлөө үчүн 2 категориядагы спорттук калыс квалификациясына ээ болушу, ал эми машыктыруучу факультетинде – 1 спорттук разряд жана 1 категориядагы спорттук калыс квалификациясына ээ болуу талабы коюлат.

Тарыхый өнүгтөн караганда Кыргызстанда дене тарбия мугалимдерин даярдоо тажрыйбасы басымдуулук кылаары кадересе көрүнүш [5]. Ага байланыштуу дене тарбия мугалимдерине болгон муктаждык дайыма орун алып турат. Мисалы, Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында негизинен дене тарбия мугалимдери даярдалат. Ал эми спорт машыктыруучуларын даярдоо программаларын ишке ашыруу укугуна бул окуу жай 15 жылдай иш алып барган соң (1972-жылдан баштап) ээ болгону аталган багыттагы адистерди даярдоо татаал жана жооптуу экендигинен кабар берет. Бул тыянакты эгемендүүлүк жылдарында жогорку темп менен ишмердүүлүктөрүн байыткан жогорку окуу жайлардын (“Манас” атындагы Кыргыз-Түрк университетинин тажрыйбасын эске албаганда) дене тарбия мугалимдерин даярдоо программасынын алкагынан чыга албагандыгы да тастыктайт.

Ал эми “Манас” атындагы Кыргыз-Түрк университетинин жогорку спорттук мектебинин 10 жылдан ашык дене тарбия мугалимдерин жана спорт машыктыруучуларын даярдоо тажрыйбасында негизинен батыш өлкөлөрүнө мүнөздүү билим берүү модели жана тийиштүү адистик-профессионалдык программалар ишке ашырылат. Ага байланыштуу бир катар методологиялык айырмачылыктар орун алат. Мисалы, аталган окуу жайда студенттердин спорттун бир түрүн тандап алуу, ага негизделген толук кандуу окуу группасын аныктоо, окуу мөөнөтү аяктаганга чейин аны стабилдүү сактоо жана студенттердин сабактан кийин адистик катары тандап алган спорттун түрү

боюнча жеке чеберчилигин калыптандыруу машыгуулары менен алек болуу, спорттук мелдештерди тейлеп калыстык квалификацияга ээ болуу маселелерине олуттуу көңүл бурулбайт. Ошондой эле жалпы курс иретинде окутулуучу спорттун түрлөрүнүн курамы жана көлөмү салыштырмалуу чектелүү келет. Окуу дисциплиналарынын жана окуу группаларына бөлүнгөн студенттердин курамы Кыргызстандагы тажрыйбадан кескин айырмаланат, бул жагдайда студенттердин тандоо чечимине басым жасалат жана аталган көйгөйлөр ар бир окуу семестрине карата өзгөрүп турат. Ал эми ордо оюну жалпы курс иретинде сунушталбайт.

Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт академиясында “Улуттук ордо оюну”

дисциплинасы бардык студенттер үчүн “Жалпы курс” иретинде милдеттүү түрдө окутулат жана улуттук ордо оюнунун машыктыруучуларын даярдоо да колго алынган. Өз алдынча иштелип чыккан адистик-профессионалдык программаны улуттук оюндар кафедрасы ишке ашырат. Аталган программага жыл сайын 10-12 студент кабыл алынат жана алар жогорку билимдүү дене тарбия адистеринин катарын толуктап турушат. Ордо оюнунун жалпы курска сунушталуучу программасы 80 сааттык окуу жүктөмдөн турат (1-таблица).

“Жалпы курс” иретинде окутулуучу “Ордо” дисциплинасын ар бир окуу жылда орто эсеп менен 350-400 гө жакын студент окуйт жана алар жаңы муундагы адистик билимге ээ болгон адистердин катарын толукташат.

1 – таблица. Жалпы курс иретинде сунушталган "Ордо оюну" дисциплинасынын структуралык мерчемдөө торчосу

к/к №	Темалардын аталышы	Л	С	ПУС		СӨИ	Баары
				п/с	м/с		
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Ордо сабагына киришүү. Оюндун тарыхы, мазмуну жана ойноо эрежеси	4	4			2	10
2	Ордо оюнунун терминдери, каражаттары жана алардын классификациясы	2	2			2	6
3	3. 1. Ордонун ыкмаларын окуу.			10	10	16	36
	3. 2. Ордо оюнунун айлаларын окуу.			4	4	10	18
	3. 3. Ордочуларды даярдоону окуу.			4	4	2	10
	Жалпы жыйымы:	6	6	18	18	32	80

Шарттуу кыскартуулар: Л – лекция, С – семинар, ПУС – практикалык-усулдук сабактар (п/с – практикалык сабагы, м/с – машыктыруу сабагы), СӨИ – студенттин өз алдынча ишмердүүлүгү.

Ордо оюнуна негизделген жаңы “Адистик-профессионалдык программа” билим берүү стандартынын талаптарын эске

алуу менен дене тарбия адистерин даярдоодо алгачкы ирет 2013-2018-окуу жылдарынан тартып (1-4-курстар) ишке ашырыла

баштаган. Аталган программаны иштеп чыгууда өлкөдө дене тарбия адистерин даярдоодо топтолгон көп жылдык тажрыйбалар, илимий изилдөөлөрдүн натыйжалары жана усулдук сунуштардын курамы эске алынган. Натыйжада Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясында ордо спорту боюнча машыктыруучуларды даярдоочу төрт жылдык мөөнөткө мерчемделген программа иштей баштады. Аталган демилге ордо оюнун окутуунун стратегиясын аныктоону, сунушталуучу мазмунду таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүк теориясынын талаптарына ылайыктап калыптандырууну, болочок адистик ишмердүүлүккө карата студенттердин техникалык, тактикалык жана

физикалык даярдыктарын калыптандыруунун багыттарын, баалоо критерийлерин иштеп чыгууну жана жетишээрлик натыйжага ээ болуу максатында тийиштүү педагогикалык шарттарды негиздөөнү соңку мезгилдин актуалдуу көйгөйлөрүнүн катарына кошту. Академиянын илимий иштеринин планына ордо оюнун изилдөө темасы мерчемделип, аны аспирант М. Абдылдаев (макаланын авторлорунун бири) профессор А. Мамытовдун жетекчилиги алдында изилдөөлөрдү жүргүзө баштады. Тийиштүү программанын өзөгүн түзгөн “Ордо оюнунун теориясы жана методикасы” дисциплинасы боюнча өтүлүүчү сабактардын мерчемдөө торчосу 2-таблицада берилди.

2 – таблица. "Ордо оюнунун теориясы жана методикасы" дисциплинасынын структуралык мерчемдөө торчосу

к\к №	Темалардын аталышы	Окуу жүктөмүнүн жылдарга карата бөлүнүшү				Баардык сааттар
		1	2	3	4	
1.	Теория жана методика боюнча лекциялар	10	10	10	16	46
2.	Семинардык сабактар	10	10	10	16	46
3.	Практикалык-усулдук сабактар (ПУС)	40	40	36	38	154
4.	Педагогикалык окуу практикасы	32	32	34	26	124
5	Студенттердин илимий иштери	8	8	10	14	40
6	Студенттердин өз алдынча иштөөсү (СӨИ).	52	34	106	110	302
	Жыйымы:	152	134	206	220	712

Адистик-профессионалдык программа 720 сааттык окуу жүктөмү чегинде мерчемделип, 1-чи курста окугандар үчүн 152, 2-чи курста – 134, 3-чү курста – 206 жана 4-чү курста – 220 саат окутуу жана машыктыруу формаларын камтыйт.

Күтүлүүчү натыйжанын орчундуу бөлүгүн ордо оюнунун техникасын жана тактикасын жетишээрлик деңгээлде аткара билүү жана ордону жемиштүү ойноого

мүмкүндүк алуу үчүн жалпы жана атайын мааниге ээ болгон дене сапаттарын калыптандыруу түзөт. Бул максатка жетүүнүн педагогикалык шарты катары ар бир багыттагы сабактардын жана машыгуулардын мазмунун ырааттуу аныктоо таанылат.

Ордо оюнунун техникасын үйрөтүү сабактары төрт топко бөлүнүп каралат жана оюнда колдонулуучу негизги ыкмаларды

окутуп–үйрөтүүнү көздөйт. Биринчи топтогу ыкмалар томпойду кармоо техникасын, тагыраак айтканда томпойду тик кармоо жана жалпак кармоону үйрөтүүнү көздөсө, экинчи топтогу ыкмалар томпой менен атуу техникасын үйрөтүүнү камтып, ар бир студентке ура атуу, кыңкай атуу, бай чертмек, кадамак атуу, чертип жүргүзүп кадоо ыкмаларын үйрөтүү менен коштолот. Ал эми үчүнчү багыттагы сабактар тооруу техникасын өздөштүрүүнү, атап айтканда чимирип тооруу, кагып тооруу, чалбай тооруу, жөнөкөй тооруу ыкмаларын өздөштүрүү менен байланышса, төртүнчү багыттагы сабактардын мазмуну чертүү техникасын өздөштүрүүнү камтыйт. Болочок дене тарбия адистери томпой менен сүрө чертүү, ордуна басып чертүү, жүргүзүп жамап чертүү, өкчөп чертүү, артка тарта чертүү, кармап чертүү жана хан чертүү ыкмаларын үйрөнүү менен да алек болушат.

Техникалык ыкмаларды окутуп–үйрөтүү сабактарынын дагы бир педагогикалык шарты катары дисциплиналар аралык байланышка олуттуу басым жасоо таанылат. Ар бир техникалык ыкманы түшүндүрүп жатканда тийиштүү кыймыл-аракеттин биомеханикалык сүрөттөмөсү кеңири баяндалат. Биомеханикалык теорияга ылайык кинематикалык, динамикалык белгилер (дененин абалы, кыймылдын амплитудасы, ылдамдыгы, багыты, траекториясы, ритми, темпи, кыймылга таасир тийгизүүчү ички жана сырткы күчтөрдүн мүнөздөмөсү) жана структуралык өзгөчөлүктөрү (даярдоо, аткаруу жана аяктоо фазалары) терең талдоого алынат. Оюндун техникасын өздөштүрүү сабактары дидактикалык активдүүлүк, аң-сезимдүүлүк, системалуулук, бекемдик, көрсөтмөлүүлүк жана жеткиликтүүлүк принциптерин жана аларды ишке ашыруу шарттарын бекем кармануу менен өткөрүлөт [6].

Оюндун **тактикасын үйрөтүү** сабактары да сунушталуучу мазмунду төрт

багытка топтоштуруу ыкмасын колдонуп уюштурулат. Биринчи багыттагы мазмунда ордо оюнуна мүнөздүү тактикалык иш-аракеттин түрдүүлүгүнө жана көлөмүнө басым жасалса, экинчи багыттагы мазмунда мелдеш учурунда ордочунун күчүн кантип рационалдуу колдонуу ыкмаларын өздөштүрүү максаты коюлат. Ал эми үчүнчү багыттагы мазмун техникалык жана тактикалык иш-аракеттердин ички байланышын жана эффективдүүлүгүн ачыктаса, төртүнчү багыттагы мазмун жамааттык (командалык) тактикалык иш-аракеттерди үйрөтүү багытында уюштурулат. Мүнөздүү педагогикалык шарт катары ар бир студенттин жеке чеберчилигин жогорулатууга жана даярдык деңгээлине жараша тийиштүү милдеттерди аткара билүүгө даярдоого умтулуу таанылат. Натыйжада студенттер ордо оюнунда жаатты куроо тартибин (беш, жети, тогуз ж.б.у.с.), канча оюнчу атуу, канча оюнчу тооруу жана канча оюнчу кадоо милдеттерин аткарган учурда көздөгөн максатка кандай таасир тийгизээрин чечмелей алуу даярдыгына ээ болушат.

Физикалык дене сапаттарды өрчүтүүчү сабактарынын мазмуну болочок дене тарбия адистеринин ордо оюнун окутууга карата жетиштүү жалпы жана атайын физикалык даярдыкты камсыз кылуу максатын көздөйт. Мүнөздүү педагогикалык шарт катары дене тарбия адистерин даярдоо процессинде топтолгон тарыхый оң тажрыйбаны эске алуу жана ордочу студенттерди физикалык жактан даярдоону эки багытта жүргүзүү зарыл. Биринчи багыт дене тарбия жана спорт академиясында окуган бардык студенттер үчүн расмий машыгууну жана тийиштүү нормативдерди аткарууну талап кылган жалпы курс иретинде милдеттүү түрдө окутулуучу спорттун түрлөрүнүн ресурстарын колдонууга негизделет. Аталган максатта ордочулардын бардыгы жеңил атлетика,

гимнастика, сууда сүзүү, лыжа тебүү, туристтик жүрүштөргө чыгуу, волейбол, баскетбол, футбол оюндары менен машыгышат жана тийиштүү нормативдерди аткарышат. Мындай машыгуулар студенттердин күч, ылдамдык, ыкчамдык, чыдамкайлуулук жана ийилчээктик дене сапаттарын ар тараптан өрчүтүүнү жана жыйынтык иретинде академиянын студентине мүнөздүү жана милдеттүү минималдык жалпы физикалык даярдыкты камсыз кылууну көздөйт. Ал эми экинчи багыттагы сабактар ордо ойноодо талап кылынуучу адистештирилген атайын физикалык сапаттарды жана тийиштүү даярдыкты камсыз кылуу максатын көздөйт. Тийиштүү сабактардын мазмунун аныктоодо изденүүчү тарабынан топтолгон түрдүү көнүгүүлөрдүн курамы аныкталды жана көздөгөн максатка ылайыкташтырылган тапшырмалары тартипке келтирилип практикалык сабактарды уюштурууда жана жетишилген даярдыкты баалоодо алгачкы ирет колдонулду (изденүүчү Кыргыз Республикасынын ордо оюну боюнча спорт чебери наамына ээ). Мисалы, практикалык сабактарда ордого тизилген 12 чүкөнү мүмкүн болушунча чийинден көп санда атып чыгаруу (атайын күчтү талап кылат), 20 секунда убакыт аралыгында ордодон мүмкүн болушунча көп чүкө атып чыгаруу (атайын ыкчамдыкты жана ылдамдыкты талап кылат), 3 минута убакыт аралыгында баскетбол тобун жаза аянтчасынын сыртынан туруп шакекке салуу (ыкчамдыкты жана таамай атуу жөндөмүн талап кылат), чертмекчинин абалында туруп ар кандай аралыктагы томпойду алуу (атайын ийилчээктикти талап кылат), 10 минута убакыт аралыгында ордо аянтчасынан мүмкүн болушунча көп чүкө атып чыгаруу (атайын чыдамкайлуулукту талап кылат). Мына ушул сыяктуу тапшырмалардын курамы кеңири колдонулду жана ар бир оюнчунун жеке

жетишкендиктери тийиштүү критерийлердин негизинде бааланып турду.

“Ордо оюнунун теориясы жана методикасы” дисциплинасынын мазмунун окутуунун модулдук-рейтингдик технологиясын колдонуу аркылуу ишке ашырылды. Ар бир окуу жылы үчүн 3 модуль аныкталып, студент академияны аяктаганга чейин 12 модулду өздөштүрүү сунушталды. Ошондой эле келечекте ордо боюнча машыктыруучу адистигин тандап алгандар үчүн мамлекеттик педагогикалык практиканын программасы иштелип чыкты. Ордо оюнунда колдонулуучу техникалык ыкмалардын сапатын, жалпы жана атайын физикалык даярдыктын деңгээлин баалоо критерийлери иштелип чыгып тийиштүү жыйынтыктарды чыгарууда кеңири колдонулду.

Жаңыдан уюштурулган окутуу-тарбиялоо процессинин натыйжалуулугу **эки багытта** бааланды. **Биринчиси**, ордо оюнуна негизделген адистик ишмердүүлүктүн мазмундук багыттарын толук кандуу өздөштүрүү катары белгиленип, бул максатка жетүү деңгээли эксперименте тартылган студенттердин тийиштүү теориялык билимдерди өздөштүрүүсү, ордо оюнунда колдонулуучу техникалык жана тактикалык ыкмаларды аткаруу жөндөмдөрү, жалпы жана атайын мааниге ээ болгон дене сапаттарын калыптануу деңгээлдерин баалоо аркылуу мүнөздөлдү. Ошону менен бирге ар бир студенттин мамлекеттик билим берүү стандартын камтыган талаптарга жана физикалык даярдыкты мүнөздөөчү расмий кабыл алынган нормативдерге дал келүү жагдайлары анализденди. **Экинчиси**, күтүлүүчү натыйжалардын курамы катары аныкталып болочок адистин ордо оюнун билиши, түшүнүшү, ойной алышы, дене тарбия жана ордо сабактарын өтө алышы эске алынды. Интегративдик критерий катары экспериментке тартылган

студенттердин мамлекеттик аттестациядан өтүү көрсөткүчтөрү жана адистик билим берүү стандартында каралган квалификациялык талаптарга татыктуу болуу көрсөткүчтөрү колдонулду.

Изилдөөнүн аныктоочу этабы төмөндөгү жыйынтыктарды көрсөттү. Кыргыздардын ордо оюнун дене тарбия адистерди даярдоо максатында колдонуу тажрыйбасы өзүнүн калыптануу учурун башынан кечирип жатат деген тыянакка келдик. Анткени Кыргызстандагы дене тарбия адистерин даярдоо менен алек болгон окуу жайлардын дээрлик басымдуу көпчүлүгү мындай мүмкүнчүлүккө олуттуу көңүл буруша электиги аныкталды. Расмий маалыматтарга ылайык ордо оюнун аталган багытта колдонуу жалгыз гана Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясы тарабынан колго алынган тастыкталды. Ал эми калган окуу жайлардын улуттук ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоодо колдонууга батына албашы тарыхый жана адистик тажрыйбанын көпчүлүк окуу жайларда калыптана электигинен кабар берген объективдүү көрүнүш катары баалоого мүмкүндүк берди. Чындыгында эгемендиктин алгачкы жылдарында Кыргызстанда жогорку окуу жайлардын жана демилгеленген адистиктердин саны кескин көбөйдү. Окуу жайлардын жана ар түрдүү адистиктердин ачылышына уруксат берүү механизми совет доорундагы талаптарга караганда бир топ жеңилдеди. Адистерди даярдоо процессине карата коюлуучу талаптар төмөндөп, өзгөчө аталган көрүнүш регионалдык окуу жайлардын ишмердүүлүгүндө кеңири орун алды.

Ушундай жагдайда каржы булактарын көбөйтүү максатында Кыргызстандын бир катар жогорку окуу жайлары тарабынан демилгеленген дене тарбия адистерин даярдоо тажрыйбасы адистик өнүгтө тайкы чечим катары баалоону талап кылат.

Анткени, жогорку билимдүү дене тарбия адистерин даярдоо каржылык жактан кымбат жана адистик өнүгтө оор экендиги эске алынбай келет. Көп жылдык тажрыйбага жана тийиштүү нормативдик документтердин талаптарына ылайык окутуу-машыктыруу процесси төмөндөгү орчундуу талаптарга жооп бериши зарыл. Дене тарбия адистигинде окуган ар бир студент 16 м² кем эмес окутуу-машыктыруу аянтчасы менен камсыз болушу (гуманитардык адистиктерде 8 м²) талап кылынат. Окуу планы камтыган жана милдеттүү түрдө жалпы курс иретинде окутулуучу спорттун түрлөрү боюнча адистештирилген гимнастикалык, волейбол жана баскетбол залдары, сууда сүзүү бассейни, жеңил атлетикалык стадион, лыжа тебүү жана туристтик жүрүштөрдү жүргүзүү базанын болушу материалдык-техникалык талаптардын минималдуу курамын аныктайт. Тийиштүү талаптарга жооп берген материалдык-техникалык база эки гана окуу жайга – дене тарбия академиясына жана “Манас” атындагы Кыргыз-Түрк университетинин жогорку спорт мектебине мүнөздүү.

Окутуучу-машыктыруучу курамына коюлуучу талаптар да олуттуу айырмачылыкка ээ: дене тарбия адистигинде 6 студентке 1 мугалим штаты каржыланса, гуманитардык адистиктерде 12 студентке 1 мугалим каржыланат. Ал эми профессордук-мугалимдик курамдын 25% илимий даражага (наамга) же болбосо эмгек сиңирген машыктыруучу наамына ээ болушу да аткаруудагы оор талаптардын катарын толуктайт. Эгемендик жылдарында адистештирилген спорттук эмеректерди, шаймандарды жана заманбап окуу-методикалык куралдарды сатып алуу татаалдашканын эске алганда жогоруда биз белгилеген 7 жогорку окуу жайдын дене тарбия адистерин даярдоого болгон далаалаты адистик арзууга таптакыр татыбайт. Бул окуу жайлардын массалык

маанайда тараган спорттун түрлөрүнө (күрөшкө, волейболго, баскетболго, жеңил атлетикага) басым жасашы, олуттуу нормативдик талаптарды сактоого умтулбаганы өкүнүчтүү жана келечеги жок көрүнүш катары сыпатталышы керек. Мына ушундай жагдайлар улуттук мааниге ээ болгон сейрек кездешүүчү спорттун түрлөрүн өздөштүрүү мүмкүнчүлүгү (ордонун мисалында) кадыресе чектелүү экендиги бышыктады. Мындай бүтүм каржылык маселесин толук өз мойнуна алган бир дагы жеке менчик формасындагы жогорку окуу жай (жалпы саны 9) дене тарбия адистерин даярдоого кызыкпагандыгы менен да тастыкталат.

Жыйынтыктап айтканда улуттук ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоо багытында колдонуу мүмкүнчүлүгү кеңири жайылбагандыгы жана көпчүлүк жогорку окуу жайлары тарабынан колго алынбагандыгы белгилүү болду. Ошол эле учурда алгачкы алгылыктуу тажрыйба Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясында топтолгону, студенттерди окутуу жана тарбиялоо процессине ордо оюну жалпы курс иретинде бардык факультеттердин студенттерине сунушталаары, ал эми ордо оюнун адистик өңүтүндө тереңдетип окутуу, бүтүрүүчүлөргө ордо оюнунун машыктыруучусу квалификациясын ыйгаруу маселеси жаңыдан чечиле баштаганы такталды.

Изилдөөнүн аныктоочу этабынын алкагында ордо оюнун окутуу жана машыктыруу процессин методикалык жана уюштуруучулук өңүттө камсыздоо тажрыйбасы да иликтенди. Тунгуч окуу усулдук эмгектер М. Т. Абдуллаевдин авторлугу алдында жарык көрдү [7,8]. Ордо оюнун бирдиктүү эрежесин иштеп чыгуу жана расмий кабыл алуу абдан маанилүү роль ойноду. Анткени регионалдык өңүттө ордо оюну бир катар айырмачылыктардын

жана эрежелердин негизинде ойнолуп келээр эле жана тийиштүү адистерди даярдоо, спорттук мелдештерди тейлөө маселелери адистик өңүттө татаалдашууга дуушар болчу. Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясында адистештирилген улуттук оюндар кафедрасынын ачылышы, ага тийиштүү билими жана квалификациясы бар адистердин тартылышы, улуттук оюндар факультетинин демилгелениши, окутуу жана машыктыруу процессинин материалдык базасынын түптөлүшү аталган окуу жайдын биз изилдөөгө алган маселе боюнча учурдагы бирден бир алдыңкы окуу жай экендигин, ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоодо алгачкы жана абдан маанилүү тажрыйба топтогонун көрсөттү.

Тунгуч муундагы окутуу жана усулдук куралдардын мазмунун анализдөө тийиштүү маалыматты тартипке келтирүү зарылдыгын ачыктады. Анткени, аталган куралдар дене тарбия багытынын мазмунун аныктаган үчүнчү муундагы мамлекеттик стандарттын талаптарына толук шайкеш келбегендиги, окутуунун максатын, мазмунун, каражаттарын, ыкмаларын жана күтүлүүчү натыйжаларын так аныктабагандыгы, адистик ишмердүүлүктү калыптандыруунун теориялык жоболорун толук эске албагандыгы жана анын натыйжасы катары окутуу процессинин алгоритмин негиздүү аныктап бере албагандыгы менен мүнөздөлүштү.

Республикадагы оң тажрыйба катары ордо оюнунун пайда болуу жана жайылыш тарыхын, айрым методикалык маселелерин изилдеген жана ордо оюнун ойноону жана колдонууну тартипке келтирген алгачкы илимий-методикалык изилдөөлөрдүн жүргүзүлө башташын белгилөө зарыл. Кыргыз элинин улуттук оюндарын ар тараптуу изилдеген көрүнүктүү окумуштуулардын катарына педагог, профессор Х. Ф. Анаркулов кирет. Анын

“Кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения” (Москва, 1993). аттуу докторлук диссертациясында улуттук оюндардын генезиси, педагогикалык классификациясы жана колдонушу боюнча олуттуу маселелер көтөрүлүп, жүздөгөн улуттук оюндардын катарында ордо оюну боюнча да жалпы мүнөздөмө берилет [9]. Философия илимдеринин доктору, профессор, Улуттук илимдер академиясынын академиги А. Какеев ордо оюнунун аскерий маанисин белгилеп, анын мамлекетти башкаруу модели менен бекем байланышын мүнөздөп, ордо оюнунун стратегиялык жана тарбиялык ролу чоң экендиги тууралуу ынанымдуу аргументтерди келтирет. Методикалык өнүгтөн караганда көрүнүктүү тарыхчы Б. Солтоноевдин ордо оюнунда маанилүү роль ойногон 22 маселени белгилеп кетиши соңку мезгилде да өз маанисин жогото элек деп эсептейбиз [10]. Ордо оюнунун жаралышы, оюн ойноо мазмуну, колдонулуучу каражаттары, методикалык өзгөчөлүктөрү жана учурдагы абалы боюнча профессор А. Мамытовдун редакторлук жетекчилиги менен даярдалган, мамлекеттик тилдеги алгачкы фундаменталдык расмий эмгек “Физкультура жана спорт” аттуу энциклопедияда тийиштүү маалымат берилет [11]. Анын М. Абдуллаев менен биргеликте тартипке келтирилген ордо оюнун адистерди даярдоодо колдонуунун дидактикалык негиздери менен байланышкан теориялык маселелер да илимий журналда жарык көрдү [6]. Ордо оюнун ойноо кандайдыр бир деңгээлде формалдаштырыла баштаганын, ойноо эрежелеринде баш аламандык орун алып жатканын жана мындай тенденциянын кооптуу экендигин ордо боюнча Кыргызстандын тунгуч чемпиондорунун бири, химия илими боюнча адис, профессор Т. Кудайбердиев жана дене тарбия тарыхы боюнча адис, доцент, ордону сүйүүчүлөрдүн бири М. Саралаевдин эмгектеринде белгиленет.

Соңку жылдары улуттук оюндарга карата илимий кызыгуулар кадыресе

жакшырды. Ага олуттуу салым кошкон иш-чаралардын курамы кеңейди. Алардын курамына Дүйнөлүк көчмөндөр оюнунун алкагында Ысык-Көлдө 3 жолу өткөн илимий симпозиум, “Манас” атындагы Кыргыз-Түрк университетинин жогорку спорт мектебинин алдында “Улуттук оюндарды изилдөө” борборунун ачылышы (2018), Эл аралык масштабда Түркия Республикасынын патронаждыгы менен быйылкы жылы 8-чи ирет өткөрүлүп жаткан “Түрк элдеринин салттуу оюндары” аталыштагы Симпозиуму кирет. Белгиленген иш-чаралар тийиштүү изилдөөлөрдүн натыйжаларын жайылтууга жана адистик пикир алышууга карата түзүлгөн эң баалуу аянтча катары кабыл алынууда жана тийиштүү изилдөөлөрдү жүргүзүүгө адистик дем берүүдө.

Изилдөөбүздүн аныктоочу этабынын алкагында ордо оюнуна карата Кыргызстанда калыптанган тарыхый көз караштын өзгөчөлүктөрү атайын анкеталык сурамжылоонун негизинде такталды. Анкеталык сурамжылоого эки категориядагы респонденттер катышышты: биринчи топтогу респонденттерге физкультура жана спорт академиясында окуп жатышкан жана ордо оюнун “Жалпы курс” иретинде окуп-өздөштүргөн 350 студент жана экинчи топтогу респонденттерге совет доорундагы билим алышкан, физкультура институтун 1979-1980-жылдары бүтүрүшкөн, мугалимдик же болбосо машыктыруучулук кесипти 30-40 жылдан бери аркалап келе жатышкан 100 адис катышышты. Анкеталык сурамжылоо төмөндөгүдөй жыйынтыктар менен коштолду (3-таблица).

Дене тарбия мугалимдеринин жана балдар спорт мектептеринин машыктыруучуларынын 90% ордо оюну боюнча тийиштүү түшүнүгү жок экендиги аныкталды. Ордо оюну боюнча түшүнүгү бар адистер курамы 10% түзсө, алардын 8% тийиштүү маалыматты атасынан, 2% агасынан алганын белгилешти. Анкеталык сурамжылоо

даана көрсөткөндөй орто жана жогорку билим берүүчү окуу жайлардын ордо таануу боюнча маалыматтык булак катары эч кандай роль ойнобой тургандыгы такталды. Ал эми ордо оюнунун философиялык маанисин бир дагы сурамжылоого катышкан мугалим жана машыктыруучу белгилей алган жок. Башка сөз менен айтканда совет доорунда дене тарбия адистиги боюнча билим алган адистердин

жооптору мезгилинде аларга сунушталган адистик билим берүү программаларынын мүчүлүштүктөрүн жана улуттук кызыкчылыкты көздөгөн теориялык жана философиялык изилдөөлөрдүн жетишсиздигин жана колдоо тапкай келгендигин ынанымдуу тастыктады. Массалык маалымдоо, ордо оюнун жайылтуу жана кеңири түшүндүрүү иштеринин жетишсиз экендигин далилдеди.

3 – таблица. Жогорку билимдүү, көп жылдык стажы бар дене тарбия мугалимдеринин жана спорт машыктыруучуларынын ордо оюнун билиши жөнүндө анкеталык сурамжылоонун жыйынтыгы (n – 100)

	Суроолор	Бардыгы %
1.	Ордо оюнун билесизби? Ооба Жок	10 90
2.	Эгер билсеңиз кайдан үйрөндүңүз? а) атамдан б) агамдан в) мектептен г) жогорку окуу жайдан	8 2 0 0
3.	Ордо оюнунун мааниси кандай? а). Кыргыз элинин мамлекеттүүлүк моделин чагылдырат б). Кыргыз элинин алаксуу оюну.	0 0

***Эскертүү:** Сурамжылоого педагогика факультетинин 60, тренердик факультетинин 20 жана сырттан окуу факультетинин 20 бүтүрүүчүсү катышты.*

Ушундай эле анкеталык сурамжылоо студенттердин арасында жүргүзүлүп, Кыргыз мамлекеттик дене тарбия жана спорт алардын жыйынтыгы төмөндөгүдөй болду (4 академиясынын түрдүү факультеттеринде –таблица).
соңку мезгилде окуп жаткан 350

4 – таблица. Кыргыз мамлекеттик физкультура жана спорт академиясынын студенттерин ордо оюнун билиши жөнүндө анкеталык сурамжылоонун жыйынтыгы (n – 350)

	Суроолор	Саны	%
1.	Ордо оюнун билесизби? Ооба Жок	65 285	18,5 81,5

2.	Эгер билсеңиз кайдан үйрөндүңүз? а) атамдан б) агамдан в) мектептен г) жогорку окуу жайдан	3 1 15 65	0,8 0,3 4,3 18,6
3.	Ордо оюнунун мааниси кандай? а) Кыргыз элинин мамлекеттүүлүк моделин чагылдырат б) Кыргыз элинин алаксуу оюну.	76 132	21,7 37,8

Эскертүү: Сурамжылоого педагогика жана улуттук спорттун түрлөрү факультетинен 100, тренердик факультетинен 60, аскерге чейинки даярдоо факультетинен 90, сырттан окуу жана квалификацияны жогорулатуу факультетинен 100 студент катышты.

Педагогика факультетинин студенттеринин 20%, аскерге чейинки даярдоо факультетинин студенттеринин 22%, тренерлик факультетинин студенттеринин 25%, сырттан окуу жана квалификацияны жогорулатуу факультетинин студенттеринин 10% ордо оюнун билээрин белгилешти жана студенттердин жалпы көрсөткүчү 18,5% түздү. Мындай жыйынтык эгемендик жылдарында жандана баштаган улуттук маданиятка, тарыхка жана ошондой эле кыймылдуу оюндарга болгон кызыгуунун коомдо кадыресе калыптана баштаганынан жана адистик билим берүү программаларына киргизилген тийиштүү өзгөртүүлөрдүн тийгизген оң таасиринен кабар берет. Ал эми “ордо оюнун кимден үйрөндүңүз?”, – деген суроого берилген оң жооптордун жыйынтыгына таянып аталган багытта атанын, аганын жана ошондой эле жалпы билим берүүчү орто мектептердин ордо таануу боюнча кошкон салымы совет доорундагыдай эле өзгөрбөй келе жатканын белгилейбиз (оң жооптордун көлөмү 0,3% дан 4,3 % га чейин). Ошол эле учурда ордо оюнун жогорку окуу жайдан билгендердин саны 18% ды түзгөнүн алгачкы көңүл жылытаарлык жышаан катары баалоо менен бирге анын жетишсиз экендигин, Кыргыз

мамлекеттик физкультура жана спорт академиясынан билим алган студенттердин басымдуу көпчүлүгү (81,5%) ордого кайдигер мамиледе кала бергендигин жана жалпы курс иретинде окутулуучу “Ордо” дисциплинасынын эффективдүүлүгү төмөн экендигин тастыктайт. Ордо оюнунун философиялык маанисин оң баалай алган студенттердин саны 21,7%, ал эми ордо оюнун тек гана алаксуу иш-аракети катары баалаган студенттердин саны 37,8% түзгөнү студенттердин алгачкы аналитикалык түшүнүктөрү түптөлө баштаганына, бирок ошол эле учурда адистик билим берүү программалары камтыган теориялык билимдердин жетишээрлик негиздүү жана ынандыруу эместигин күбөлөндүрөт.

Анкеталык сурамжылоонун жыйынтыктары ордо оюнунун коомдо ээлеген орду жетишсиз экендигин, кылымдар бою атадан балага, улуу муундан кичи муунга үйрөтүлүп келген ордо ойноо өнөктүгү жетишээрлик деңгээлде өнүкпөй келе жаткандыгынан кабар берет. Ал эми ордо оюнунун түпкү маңызы мамлекетти башкаруу модели менен тыгыз байланышта болгон аскерий - саясий оюн экендигин бир да адистин билбеши, соңку мезгилде адистештирилген жогорку окуу жайда окуп жаткан студенттердин бул багыттагы көз

караштары бир аз болсо да өзгөрө баштаганы (21,7%) ордо оюну менен байланышкан потенциалды колдонууга туура багыт берүү муктаждыгы бышып жеткендигин көрсөтөт.

Жыйынтыктоо иретинде төмөндөгү **тыянактарды** белгилейбиз:

1. Ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоо процессинде колдонуу багытында Кыргызстанда алгачкы олуттуу педагогикалык тажрыйба топтолду, адистештирилген жогорку окуу жайда ордо оюну милдеттүү түрдө бардык студенттерге жалпы курс иретинде окутула баштады, ордо спорту боюнча адистик ачылып, спорттук машыктыруучуларды даярдоо, окуу процессин камсыздоо үчүн тийиштүү программалары, окутуу модулдары иштелип чыгып жана болочок адистерди даярдоодо колдонуу колго алынды. Бир катар теориялык жана методикалык мааниге ээ болгон окуу куралдары иштелип чыкты жана тийиштүү илимий изилдөөлөр жүргүзүлө баштады.

2. Ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоодо колдонуу тажрыйбасы бир катар карама-каршылыктар менен коштолууда:

- биринчи карама-каршылык катары элибиздин нукура эгемендикке ээ болуп саясий-социалдык жаңылануу процесси жүрүп жаткан шартта дене тарбия адистеринин даярдык багытына жана деңгээлине коюлуучу талаптардын өзгөргөндүгүн жана аларга адистик билим берүү тармагы толук кандуу жана татыктуу жооп бере албай жаткандыгын белгилейбиз. Улуттук аң-сезимдин өсүп-өнүгүшү, ар бир инсандын өздүк иденттүүлүк маселесине карата көз карашынын жанданышы, кыргыздын нукура улуттук оюндарына, каада-салттарына жана маданиятына басым жасалышы, дене тарбия адистерин даярдоодо тийиштүү муктаждыктардын жана талаптардын өсүшү менен коштолууда жана келечектүү багытка карай нук берүүгө муктаж;

- экинчи карама-каршылык катары ордо оюнун дене тарбия адистерин даярдоо процессинде колдонуу маселелерин мүнөздөгөн билимдердин жана заманбап адистерге коюлуучу талаптардын, аларды даярдоо багыттардын, формалардын жана баалоо критерийлеринин ортосундагы негиздүү байланыштын калыптана электиги катары белгилейбиз. Анткени, “Ордо оюнунун теориясы жана методикасы” дисциплинасы калыптануу процессинин алгачкы стадиясын кечирип жатат жана ага илимий негизде ырааттуу багыт берүү, тийиштүү мазмунду аныктоо, күтүлүүчү натыйжага багыттап окутуу маселелерин тактап чыгуу муктаждыгы жоюла элек.

3. Жогоруда белгиленген жагдайлар жаңы муундагы дене тарбия адистерин ордо оюнун каражат катары колдонуп даярдоо практикасын тартипке келтирүүнү, билим берүүнүн мазмунун адистик ишмердүүлүктү калыптандыруунун заманбап моделине, педагогикалык жана дене тарбия теорияларынын негизги жоболоруна дал келтирүүнү, өлкөдө топтолгон оң тажрыйбага негизделген ынанымдуу жаңы системаны иштеп чыгууну жана анын натыйжалуулугун тийиштүү окутуу процессинде далилдөөнү талап кылат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Постановление Правительства Кыргызской Республики от 23 августа 2011 года № 496 "Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике" (в редакции постановлений Правительства Кыргызской Республики от 16 июля 2018 года № 323).

2. Закон Кыргызской Республики от 30 апреля 2003 года "Об образовании" (в редакции закона от 30 июля 2018 года № 76).

3. Мамытов А., Джанузаков К.Ч. Дене маданияты теориясы. Жалпы

негиздери. Окуу куралы. - Бишкек, 2011. - 184б.

4. *Мамытов А.* Спорт теориясы. 1-бөлүм. Окуу колдонмо. - Бишкек, 2016. 3-чү басылышы - 136 б.

5. *Мамытов А.* Высшее физкультурное образование в Кыргызстане: современное состояние и перспективы вхождения в мировое образовательное пространство. - Бишкек, Технология, 1998. - 208 с.

6. *Мамытов А., Абдуллаев М.* Ордо оюнун болочок мугалимдерди даярдоодо колдонуунун дидактикалык негиздери / Кыргыз билим берүү академиясынын КАБАРЛАРЫ. - Бишкек, №2 (45), 2018. - б.13-19.

7. *Абдуллаев М.* Улуттук оюндар. - Бишкек, 2011.

8. *Абдуллаев М.* Ордо оюну. Теориясы жана усулу. - Бишкек, 2015.

9. *Анаркулов Х.Ф.* “Кыргызские народные подвижные игры и физические упражнения”. Дисс. на соискание ученой степени доктора педагогических наук. - Москва, 1993.

10. *Солтоноев Б.* Кызыл кыргыз тарыхы. - Бишкек: Учкун, 1993.

11. Физкультура жана спорт. Энциклопедия. Жооптуу редактор А. Мамытов. - Бишкек, 2002. -236б.

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
п.и.к., Кыргыз билим берүү академиясы*

БАЗИСТИК ОКУУ ПЛАНЫНЫН ЖАҢЫ ДОЛБООРУ

*Токтомаматов Алмазбек Даткабекович
к.п.н., Кыргызская академия образования*

НОВЫЙ ПРОЕКТ БАЗИСНОГО УЧЕБНОГО ПЛАНА

*Toktomametov Almazbek Datkabekovich
Candidate of Pedagogical Sciences
Kyrgyz Academy of Education*

NEW PROJECT BASIC EDUCATIONAL PLAN

Аннотация: Макалада базистик окуу планынын жаңы долбоорун иштеп чыгуу зарылчылыгы, аны иштеп чыгуу үчүн өбөлгөлөр тууралуу сөз болуп, окуу пландын варианттык (мектептик) компонент көбөйтүлүп, анын эсебинен профилдик билим берүүнү ишке ашыруу каралган жаңы долбоору талкуу үчүн сунушталып, жаңы долбоордун негизги өзгөчөлүктөрү сыпатталды. Ошондой эле базистик окуу пландын бул долбоорун ишке ашыруу үчүн чечиле турган маселелер көрсөтүлдү.

Макалада талдоо жана сыпаттоо методу колдонулду.

Аннотация: В статье речь идет о необходимости разработки нового проекта базисного учебного плана, о предпосылках для разработки данного плана, в ней предложен новый проект базисного учебного плана для обсуждения, где за счет увеличения вариативного (школьного) компонента решается вопрос профильного обучения, описаны основные особенности нового проекта. А также в статье указаны вопросы, которые должны решаться для реализации данного проекта базисного учебного плана.

В статье использованы анализ и описательный метод.

Abstract: The article deals with the need to develop a new project of the basic curriculum, the prerequisites for the development of this plan, it proposed a new draft curriculum for discussion, where, by increasing the variable (school)

component, the issue of profile education is solved, describes the main features of the new project. The article also identifies issues that should be solved for the implementation of this draft basic curriculum.

The article uses the analysis and descriptive method.

Түйүндүү сөздөр: билим берүү стандарттары, базистик окуу план, окуу предметтер, окуу жүктөм, мамлекеттик компонент, варианттык (мектептик) компонент, профилдик билим берүү, көп тилдүү билим берүү.

Ключевые слова: образовательные стандарты, базисный учебный план, учебные предметы, учебная нагрузка, государственный компонент, вариативный (школьный) компонент, профильное образование, многоязычное образование.

Key words: educational standards, basic curriculum, school subjects, study load, state component, variable (school) component, profile education, multilingual education.

Киришүү

Кыргызстанда билим берүү системасында ар кандай реформалар жүргүзүлүп жатканы менен, мектептик билим берүүнүн мазмунун, предметтердин санын, окуу жүктөмдөрүн аныктаган базистик окуу планы олуттуу өзгөрүүгө учураган жери жок. Буга кошумча профилдик окутуу ишке ашпай жаткандыктан,

Кыргызстандын булуң-бурчтарындагы бардык окуучулар келечекте ким болоруна карабастан, бардык окуу предметтерди бирдей саат, бирдей талап менен окушууда.

Мындай абал базистик окуу планынын жаңы долбоорун иштеп чыгуу зарылчылыгын көрсөтүп турат.

Базистик окуу пландын жаңы долбоорун иштеп чыгуу үчүн өбөлгөлөр

Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртууга арналган бир нече макала жакынкы аралыкта жарык көрдү.¹

Биринчи макалада (Мамытов А.) Кыргыз Республикасындагы мектеп билиминин баскычтарын жана мазмунун жаңылоо боюнча негизги беш идеяга мүнөздөмө берилип, мектеп билиминин баскычтарын эл аралык стандартташтырылган классификациянын талаптарына дал келтирүү, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн моделин аныктоо, башталгыч мектепте окуу мөөнөтүн узартуу, негизги мектепте гуманитардык, математикалык, табигый илимдерге негизделген предметтерди топтоштуруп жана алардын бирине басым жасап тереңдетип окутуу, жогорку мектепти профилдик билим берүү багытына буруу жагдайлары талданып, изилдөөлөрдүн жыйынтыгы катары мазмундук жана окуу жүктөмдүк көрсөткүчтөрдү оптималдаштыруу зарылдыгы белгиленет жана жакынкы келечекке карата жаңы муундагы нормативдик-укуктук документтерди иштеп чыгуу зарылдыгы негизделет.

Экинчи макалада (Токтомаматов А.) Кыргыз Республикасындагы мектепке чейинки билим берүү, мектепке даярдоо жана мектепте билим берүү жаатында нормативдик негизде

жана практикада болуп жаткан өзгөрүүлөр, бул багыттагы жаңы программаларды жаратууга жана уюмдарды көбөйтүүгө көңүл буруунун өсүшү тууралуу сөз болуп, жаңыдан иштелип чыккан базистик окуу планынын (БОП), предметтик стандарттардын, окуу-усулдук комплекстердин өзгөчөлүктөрү жөнүндө айтылып, негизги жана предметтик компетенттүүлүктөр жана аларды калыптандыруу жолдору, окуучулардын жетишкендиктерин баалоонун диагностикалык, калыптандыруучу, жыйынтыктоочу түрлөрү тууралуу сөз болуп, калыптандыруучу баалоонун техникалары, алардын артыкчылыктары, пайдалуу жактары талкууга алынган. Ошондой эле окуучулардын жумалык, жылдык окуу жүктөмдөрүн азайтуу, окуу предметтерин жуурулуштуруу аркылуу алардын санын оптималдаштыруу, тандоо окуу предметтерин киргизүү, кесипке багыттоону (профилдик билим берүүнү) күчөтүү, ачык билим берүү ресурстарын, интерактивдүү санариптик окуу куралдарын иштеп чыгууну күчөтүү, окуучуларды баа, мугалим же ата-эне үчүн окуу психологиясынан арылтуу жана билим берүү стандартынын базалык эмес, окуучунун мыкты үлгүсүнө (эталонуна) негизделген тибине өтүү зарылдыгы боюнча сунуштар берилген.

Үчүнчү макалада (Токтомаматов А.) Кыргыз Республикасындагы билим берүү системасын жакшыртууга карата билим берүү саясатын өзгөртүү, балардын дараметин ачуу, окуучулардын компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу, алардын психологиялык абалы жана тарбиялоо, мугалимдин дараметин күчөтүү, билим берүүнүн мазмунун жаңылоо, көп тилдүүлүк, сапаттуу окуу-усулдук комплекстерди түзүү жана баалоо системасын өзгөртүү боюнча сунуштар берилип, Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Кеңешүүчү органды түзүү, реформаны ишке ашыруу үчүн жалпы коомчулуктун күчүн бириктирүү, балдарды эрте жаштан өнүктүрүү, мамлекеттик-жеке өнөктөштүктүн негизинде бала бакчалардын, мектептердин, жогорку окуу жайлардын жеке менчик формаларын көбөйтүү сунушталып, билим берүү системасында реформаны ишке ашыруудагы башкы фигура мугалим экендигин эске алуу менен, аны даярдоо, кесиптик чеберчилигин өркүндөтүү маселеси да талкууланган.

¹ Мамытов А. Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике //Кыргыз билим берүү академиясынын (КББА) кабарлары, №3 (43), 2017; Токтомаматов А.Д. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки жана мектептеги билим берүүсүндөгү өзгөрүүлөр //КББАнын кабарлары, №1 (44), 2018; Токтомаматов А.Д. Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары //КББАнын кабарлары, №2 (45), 2018. Токтомаматов А.Д. Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк //КББАнын кабарлары, №1 (41), 2017.

Төртүнчү макалада (Токтомамбетов А.) учурда окутууда өзгөчө көңүл бурулуп жаткан компетенттүүлүк мамилеге өткөндөгү сабактын максаттарын аныктоо, окуучулардын окуудагы жетишкендиктерин баалоо, негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу, тилдик предметтердеги негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн ортосундагы айрым дал келбөөчүлүктөр маселелери талкууга алынып, сабактын максаттарын жаңыча аныктоого карата талаптар, окуучулардын жетишкендиктерин практикада баалоонун түрлөрү, калыптандыруучу баалоонун

техникаларын практикада пайдалануу, баалоонун өзгөчөлүктөрү, компетенттүүлүктөрдү калыптандырууга карата талаптар, сабактын план-конспектинин формасы сунушталат.

Жогоруда аталган макалалардагы ойлордун уландысы жана аларда көтөрүлгөн бир катар ойлорду чечүү жолу катары жана мектеп бүтүрүүчүсүнүн моделин калыптандыруу максатында бул макалада билим берүүнүн мазмунун так аныктап турган, анын каркасы болгон БОПтун жаңы долбоору сунушталды.

**Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мектептери үчүн
базистик окуу планынын долбоору**

Билим берүү чөйрөлөрү	Предметтердин аталышы	Класстар										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Милдеттүү окулуучу окуу предметтери												
Филология-лык	Кыргыз тил / адабият	4	4	4	4	4	3	3	3	3	3	3
	Орус тил	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Чет тил			2	3	3	3	3	3	3	3	3
Социалдык	Тарых						2	2	2	3	2	2
Математика-лык	Математика	3	3	3	3	3	3	3	3	3	4	4
	Шахмат	1	1	1	1	1						
Табигый илимдер	Мекен/табият таануу	2	2	2	2	3						
	Табигый илимдер						2	3	3	3	2	3
Технология-лык	Технология (эмгек, черчение, дизайн)		2	2	2	2	2	2	2	2		
Искусство	Көркөм өнөр	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
	Музыка	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1
Ден соолук маданияты	Кыймылдуу оюндар жана дене тарбия	3	3	3	3	3						
	Дене маданияты						2	2	2	2	2	2
Мамлекеттик компонент		19	21	23	24	25	23	24	24	23	20	19
Варианттык (мектептик) компонент же тандоо боюнча сааттар		1	1	1	1	1	5	5	5	6	9	10
Бюджеттеги бардык сааттар		20	22	24	25	26	28	29	29	29	29	29
Жылдык жүктөм		660	748	816	850	884	952	986	986	986	986	986
Аракеттеги билим берүү стандарты боюнча жумалык окуу жүктөмүнүн чеги		20	22	24	25	29	29	30	30	31	29	30
		660	748	816	850	986	986	1020	1020	1054	986	1020
Аракеттеги билим берүү стандарты боюнча окуу жүктөмүнүн жогорку чеги		20	23	25	26	30	31	33	34	35	32	33

Билим берүү чөйрөлөрү	Предметтердин аталышы	Класстар										
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Варианттык (мектептик) компоненттин эсебинен тандоо боюнча окулуучу сабактар												
Мурда окулуп келген предметтер	Дүйнөлүк адабият						2	2	2	2	3	3
	Дүйнө тарыхы						2	2	2	2	3	3
	Адам жана коом						2	2	2	2	3	3
	Адеп						2	2	2	2	2	2
	Аскерге чейинки даярдык								2	2	2	2
	Манас таануу						2	2	2	2	3	3
Мурда болгон, бирок жуурулушкан предметтер	Физика						2	2	2	2	3	3
	Астрономия								2	2	3	3
	Биология						2	2	2	2	3	3
	Химия						2	2	2	2	3	3
	География						2	2	2	2	3	3
Бар предметтер, тереңдетип окуу үчүн	Математика						2	2	2	2	3	3
	Технология /ойлоп табуу						2	2	2	2	3	3
	Программалоо/Инфор-а						2	2	2	2	3	3
	Искусство (музыка, көркөм өнөр, адабият)						3	3	3	3	4	4
	Эне тил /чечендик өнөр						2	2	2	2	2	2
	Экинчи тил						2	2	2	2	2	2
	Чет тил						2	2	2	2	3	3
	Спорт						3	3	3	3	4	4
Жаңы предметтер	Коммуникация/байл-ш							2	2	2	2	2
	Үй-бүлө экономикасы						2	2	2	2	3	3
	Үй чарбасы						2	2	2	2	3	3
	Тейлөө ж-а устачылык						2	2	2	2	3	3
	Өзүн өзү таанып билүү						2	2	2	2	3	3
	Тандоо боюнча БААРЫ	1	1	1	1	1	5	5	5	6	9	10

Эскертүүлөр:

1. БОПтун бул долбоору 2017-жылдын аягында иштелип чыгып, Кыргыз билим берүү академиясында жана КР Билим берүү жана илим министрлигине караштуу Координациялык кеңештин жыйынында талкууланган. Талкуу учурунда айтылган пикирлер жана убакыт өткөн сайын алынган жаңы

маалыматтар, билимдер эске алынып, ал өркүндөтүлүп иштелди.

2. «Кыргыз Республикасынын билим берүү системасында билим берүү уюмдарын – эксперименталдык аянтчаларды түзүү тууралуу» КР Билим берүү жана илим министрлигинин 2019-жылдын 24-майындагы №634/1 буйругу да бул долбоорду жалпыга жарыялоого түрткү болду.

3. Варианттык (мектептик) компоненттеги сабактар (окуу предметтер) жумасына жалпысынан башталгыч класстарда 1 сааттан, 6-8-класстарда 5 сааттан, 9-класста 6 сааттан, 10-класста 9 сааттан, 11-класста 10 сааттан ашпашы керек. Варианттык компоненттеги сабактар БОПто 2-3 сааттан көрсөтүлгөн, аларды азайтууга же көбөйтүүгө, ошондой эле бул БОПто көрсөтүлбөгөн жаңы сабактарды негиздеп киргизүүгө уруксат берилет.
4. Баштапкы профилдик жана толук профилдик окутуу Кыргыз Республикасында профилдик билим берүү концепциясынын негизинде ишке ашат.

БОПтун бул долбоорунун негизги өзгөчөлүктөрү

1. Башталгыч мектеп 5 жыл (1-5-класстар) болуп берилди, натыйжада ортоңку мектеп 4 жыл (6-9-класстар), жогорку мектеп 2 жыл (10-11-класстар) болуп калды. Башталгыч класстарды 5 же 6 жыл кылуу идеясы мезгил-мезгили менен көтөрүлүүдө.²
2. Башталгыч класстарда шахмат өзүнчө сабак катары жумасына 1 сааттан киргизилди. Аны ортоңку жана жогорку мектепте варианттык (мектептик) компоненттин³ эсебинен улантууга болот.
3. Башталгыч класстарда менталдык арифметика менен тааныштыруу максатында математика сабагында ар бир класста 6 сааттын алкагында жалпы маалымат берүүгө болот.
4. Кыргыз/орус тил менен адабият бирге филологиялык билим берүү чөйрөсүндө берилди.
5. Өзбек/тажик тилдүү мектептерде мектептик компоненттин эсебинен эне тилге 1-2 сааттан берилет.
6. Табигый окуу предметтери жуурулуштуруп берилди. Бул багытта STEM⁴ долбоорунун тажрыйбасын колдонууга болот.
7. Варианттык (мектептик) компонент башталгыч мектепте – 1 сааттан, ортоңку мектепте – 5-6 сааттан, жогорку мектепте – 10-11 сааттан берилди. Бул компоненттин эсебинен баштапкы профилдик (8-9-класстар) жана толук профилдик (10-11-класстар) окууну ишке ашырууга болот.⁵
8. Жалпы жүктөм бир топ азайтылды, эң жогорку жумалык жүктөм – жумасына 29 саат.
9. Искусствонун (көркөм өнөр жана музыка) сааттары бириккенде 1-8-класста 4 сааттан, 9-10-класста 2 сааттан берилди.
10. Кыймылдуу оюндар жана дене тарбия башталгыч класстарда 3 саат болуп көбөйдү.
11. БОПтун бул долбоору көп тилдүү билим берүүгө өткөн моделде сунушталды, б.а. окуу предметтер кыргыз, орус жана англис (чет тилдерде) окутулат.⁶ Мында эл аралык «Сапат» мектептеринин тажрыйбасын колдонууга болот.
12. Мектептик компоненттеги окуу предметтер 4 топто берилди: 1) мурда окулуп келген, бирок БОПто өзүнчө көрсөтүлбөгөн предметтер, 2) мурда болгон, бирок жуурулушкан предметтер, 3) БОПто бар, бирок тереңдетип окуу үчүн берилген предметтер, 4) жаңы окуу

² Мамытов А. Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике // КББАнын кабарлары, №3 (43), 2017, 3-14-б.

³ Мектептик компоненттеги сааттар республикалык бюджеттин эсебинен төлөнөт, аларды кайсы багытта же кайсы сабактарга колдонуу маселесин мугалимдер, мектеп администрациясы окуучулар, ата-энелер менен биргеликте чечишет.

⁴ STEM - science, technology, engineering and mathematics – бул академиялык предметтерге: табигый илимдер, технология, инженерия жана математикага тиешелүү терминди билдирген аббревиатура.

⁵ Токтомаматов А. Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары // КББАнын кабарлары, №2 (45), 2018, 20-27-б.; Токтомаматов А. Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки жана мектептеги билим берүүсүндөгү өзгөрүүлөр // КББАнын кабарлары, №1 (44), 2018, 25-30-б.

⁶ Токтомаматов А. Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары // КББАнын кабарлары, №2 (45), 2018, 20-27-б.

предметтер: коммуникация /байланыш, үй-бүлө экономикасы, үй чарбасы, тейлөө жана устачылык, өзүн өзү таанып билүү ж.б.

негизги кыйынчылык бизде, чоң адамдарда – окумуштууларда, усулчуларда, мугалимдерде, мектеп администрациясында жана саясатчыларда болууда.

Учурда билим берүү системасында чечкиндүү каламдарды жасоо мезгили келди. Аракетсиз ар бир күн кылымга тете болуп калуу коркунучу бар.

БОПтун бул долбоорун ишке ашыруу үчүн кандай чечимдер кабыл алынышы керек

1. Көп тилдүү билим берүүгө өтүү;
2. Профилдик билим берүү боюнча концепцияны жаңылоо, өркүндөтүп иштеп чыгуу;
3. Жаңы сабактардын (шахмат, менталдык арифметика, коммуникация /байланыш, үй-бүлө экономикасы, үй чарбасы, тейлөө жана устачылык, өзүн өзү таанып билүү ж.б.) болжолдуу мазмунун иштеп чыгуу жана сунуштоо.

Корутунду

Макалада базистик окуу планынын жаңы долбоору сунушталып, аны иштеп чыгуунун өбөлгөлөрү мүнөздөлдү жана жаңы долбоордун негизги өзгөчөлүктөрү, аны ишке ашыруу үчүн чечиле турган маселелер мүнөздөп көрсөтүлдү.

БОПтун бул долбоорун ишке ашыруу үчүн шарттар жетишсиз деп кетенчиктебестен, чечкиндүү кадамдарды жасап, аны аткарууга бат киришүү зарыл. Анткени учурда дүйнө ушунчалык тездик менен өнүгүүдө. Кыргызстанда айрым маселелерде аракет болгону менен, алга жылуу, натыйжа бир топ эле начар. Маселен, көп тилдүүлүк боюнча долбоор Казакстан менен дээрлик бир мезгилде башталганына карабастан, аларда көп тилдүүлүк расмий түрдө ишке аша баштады, бизде реалдуу натыйжа болбой жатат. Бул маселелерде окуучулар тез эле даяр болуп кетишет,

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасынын «Билим берүү жөнүндө» мыйзамы, 2003.

2. Кыргыз Республикасында Жалпы мектептик билим берүүнүн мамлекеттик стандарты, КР Өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 токтому менен бекиген.

3. *Барбер Майкл, Муриед Мона.* Как добиться стабильно высокого качества обучения в школах: уроки анализа лучших систем школьного образования мира. Маалымат булагы: <http://www.twirpx.com/file/1015363>, алынды: 23.10.2017.

4. *Мамытов А.* Концептуальные идеи обновления ступеней и содержания школьного образования в Кыргызской Республике //Кыргыз билим берүү академиясынын (КББА) кабарлары, №3 (43), 2017, 3-14-б.

5. *Токтомаматов А.* Кыргыз Республикасынын мектепке чейинки жана мектептеги билим берүүсүндөгү өзгөрүүлөр //КББАнын кабарлары, №1 (44), 2018.

6. *Токтомаматов А.* Кыргызстанда билим берүү системасын жакшыртуу багыттары // КББАнын кабарлары, №2 (45), 2018.

7. *Токтомаматов А.Д.* Сабактын максаттары, баалоо жана компетенттүүлүк //КББАнын кабарлары, №1 (41), 2017.

*Сманов Б.У., - Академик НАН РК, д.п.н. профессор
КазНПУ им.Абая, Республика Казахстан
Кондубаева М.Р., - д.п.н., профессор ОО Today Education,
Республика Казахстан
Куттыбаев Ш. - докторант кафедры
казахской филологии КазНПУ им. Абая,
Республика Казахстан*

**ЗНАЧИМОСТЬ ТРУДОВ ПРОФЕССОРА
Н.А. АХМЕТОВОЙ В СИСТЕМЕ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

*Сманов Б.У., - Казахстан Республикасынын УИАнын
академиги, п.и.д., профессор
Кондубаева М.Р., - п.и.д., профессор
Куттыбаев Ш.-Абай атын. КазУПУнин докторанты*

**ПРОФЕССОР Н.А. АХМЕТОВАНЫН ЭМГЕКТЕРИНИН ФИЛОЛОГИЯЛЫК БИЛИМ
БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ МААНИСИ**

*Smanov B.U., doctor of pedagogical sciences, professor
Kondubaeva M.R., doctor of pedagogical sciences, professor
Kuttybaev Sh. doctoral student*

**THE SIGNIFICANCE OF WORKS OF PROFESSOR N.A. AKHMETOVA IN THE
SYSTEM OF PHILOLOGICAL
EDUCATION**

Аннотация: В статье анализируются труды Н.А. Ахметовой. Она внесла весомый вклад своими исследованиями в методологию модульно-рейтингового обучения и мониторинга качества контроля в системе филологического образования Кыргызской Республики. Представлена значимость её научно-педагогической деятельности в тандеме сотрудничества с коллегами и внедрение инноваций в систему обучения языкам в едином образовательном пространстве.

Кыскача мазмуну: Макалa Н.А. Ахметованын жазмаларынын **анализин камтыйт**. Анын изилдөөлөрү КРнын филологиялык билим берүү системасындагы сапаттуу башкаруу мониторингдин жана модульдук-рейтингтик окутуунун методологиясына олуттуу салым кошкон. Анын илимий жана окутуу ишинин мааниси, кесиптештери менен кызматташтыгы жана тилдерди окутуундагы инновацияларды ишке киргизүү иштери берилген.

Annotation: The article analyzes the works of N.A. Akhmetova. She has made a significant contribution to her research into the methodology of modular rating training and monitoring quality control in the system philological education of the Kyrgyz Republic.

The significance of her scientific and pedagogical activity intalent for collaboration with colleagues and implementation innovations in the language learning system in a single educational space.

Ключевые слова: модульно-рейтинговое обучение, мониторинг качества обучения, воспитательные ценности, мотивация и интерес к языкам, интерактивные методы.

Түйүндүү сөздөр: сынак-рейтинг окутуу, окутуунун сапатына мониторинг, билим берүүнүн баалуулуктары, тил түрткү жана пайыздар.

Key words: module-rating training, monitoring the quality of education, educational

values, motivation and interest in languages, interactive methods.

Около 20 лет мы, учёные филологи и педагоги Казахстана, сотрудничаем с профессором Нурланой Алымкуловной Ахметовой и отмечаем её большой вклад в исследования проблем рейтингового контроля [1] и мониторинга качества в филологическом образовании [3] как основы подготовки специалистов.

Слово о коллеге хотим начать с удивления и восторга от неиссякаемой энергии как Учителя, с восхищения её вниманием и заботой к близким. Постоянную заботу она проявляет ко всем: будь это её любимый муж, дети и внуки или собственные аспиранты и члены коллектива, которыми она руководит. Нас подкупает её особое отношение к коллегам из Казахстана, России, Узбекистана и др. стран ближнего и дальнего зарубежья. Этому мы были многократно свидетелями и увидим на юбилейной конференции.

Несколько слов о нашем сотрудничестве. Уже в конце 80-х годов прошлого XX в. Н.А. Ахметова начала сотрудничать с учёными Казахстана, рецензировала и выпускала свои книги, оппонировала в диссертационном совете при АГУ-КазНПУ имени Абая, а сначала 90-х по приглашению ректора КазУМО и МЯ имени Абылай хана, академика НАН РК С.С. Кунанбаевой стала работать на кафедре общего языкознания, затем методики преподавания иностранных языков этого вуза. Нурлан Алымкуловна оказывала существенное влияние на подготовку кадров высшей квалификации по русскому, казахскому и иностранным языкам, а также специалистов по международным отношениям в Республике Казахстан.

Всё это стало возможным благодаря её знаниям, полученным в Ростове-на-Дону, ныне в Южном Федеральном университете на филологическом факультете и в Москве, где прошла курс обучения в аспирантуре НИИ ПРЯНИШ СССР. Защита диссертации на соискание учёной степени кандидата педагогических наук состоялась в г. Москве в достаточно известном в мире НИИ преподавания русского языка и литературы в национальной школе под научным руководством к.п.н. Т. Ишановой в 1986 г., когда

Россия ещё следовала традициям советской системы с достаточно строгими научно обоснованными требованиями к подготовке кадров высшей квалификации.

Славный трудовой путь профессора Н.А. Ахметовой сопровождается стремлением её внести вклад в дело вхождения Кыргызской Республики в мировое образовательное пространство. Сотрудничает ли она с Россией, Казахстаном, Узбекистаном, Китаем – всё нацелено на повышение качества образования в родной стране. Вот только один пример, как она предана родному народу, как умеет находить партнёров, благодаря научному и культурному уровню. Приведём пример из договора «О безвозмездном выполнении работ и оказании услуг в целях содействия деятельности в сфере образования и науки с добровольцем в лице науки с Ахметовой Н.А. и Федеральным государственным автономным учреждением высшего образования «Российский университет дружбы народов» [10]. И подобных связей у неё достаточно, и осуществлять такое сотрудничество не каждый может пожелать и организовать.

Мы рекомендуем нашим магистрантам, а ранее предлагали своим аспирантам монографию и труды профессора Н.А. Ахметовой. С сайта родного ей университета мы узнали о реализации основ модульно-рейтингового обучения и мониторинга качества обучения русскому и кыргызскому языкам. Вслед за своим наставником её аспиранты продолжают работу по обоснованию теоретических и методологических условий применения интерактивных и креативных методов и приёмов обучения русскому языку как неродному и иностранному, которые пробуждают у студентов стойкий познавательный интерес и мотивацию к изучению языков. Её аспиранты: Г.М.Калматова[2], Дуйшонбекова Г. [3], Касаболотова Г. А. [4], З.Б.Чатоева [9] и другие добиваются того, чтобы каждый студент включался в коллективную учебную деятельность на занятиях, принимал активное участие в самостоятельной работе в виде проектных заданий, кейс-стади, деловых игр. При презентации этих проектов обсуждаются самые острые и злободневные, социально значимые вопросы IV – ой промышленной

революции в современном мировом пространстве. Подобные обсуждения стимулируют будущих учителей и членов её кафедры к внедрению многих аспектов, связанных с использованием интернет-ресурсов для понимания и подготовки кадров будущего. В качестве зам. председателя диссертационного совета, Н.А. Ахметова много времени уделяет работе с диссертантами, подготовке их к защите в совете. Она разработала и утвердила глубокие методологические требования к защищаемым диссертационным исследованиям и дала возможность в тандеме с Председателем А.Ж. Муратовым всем членам совета и присутствующим на защитах для конструктивной критики, свободного обсуждения.

Имя профессора Н.А. Ахметовой известно в широких кругах педагогической и филологической науки по её ярким выступлениям на престижных международных форумах во многих странах мира благодаря её содержательным и обоснованным выступлениям [5, 7, 8]. Только в 2019 г. мы были свидетелями успеха её докладов в Астане (Республика Казахстан) и в Киото [6] (Япония). Такой успех возможен в результате её общения и дружбы с коллегами не только в родной стране, но и широте её научных интересов и дружбе с учёными России, Казахстана, Китая других стран. Она много сил отдаёт взаимным контактам и сотрудничеству в сфере образования и науки всей Центральной Азии, что, безусловно, поднимает престиж этих стран на международном уровне.

Мы высоко ценим дружбу с кыргызскими друзьями, которая началась с сотрудничества с профессором Иманалиевым Киреше, который был у М.Р. Кондубаевой оппонентом на защите докторской диссертации, и его учениками, которые продолжили миссию по служению науке и просвещению народов, во главе с Ишкеевым Назаркулом. Нурлан Алымкуловна как научная внучка Киреше Иманалиевича достойно представляет педагогическую науку Киргизии на международных конференциях. Она много сделала для нашего сотрудничества с выдающимися учёными не только по филологии и педагогике, но и с математиками такими, как д.п.н., член-корр. НАН КР проф. И. Бекбоев и проф. Т.М. Сияев, проф. Ж. Байсалов и др. И всё-таки весь трудовой путь Ахметова Н.А.

связан с системой образования Кыргызстана, и силы она отдаёт родному народу.

Желаем Вам, дорогая Нурлан Алымкуловна, творческого долголетия, которое приведёт к счастью и гармонии во всём.

Использованная литература:

1. *Ахметова Н.А.* Модульно-рейтинговая технология обучения: Научный подход - Алматы: НИЦ «Ғылым» - 2011. – 341 с.
2. *Ахметова Н.А., Калматова Г.М.* Патриотические идеи эпоса «Манас» в системе воспитания духовно-нравственных ценностей // Педагогический опыт: теория, методика, практика. - 2016.- № 1 (6).- С. 74-76.
3. *Ахметова Н.А., Дуйшонбекова Г.* Формирование коммуникативной компетенции студентов неязыковых факультетов вуза в процессе развития речевой культуры на основе развития письменной речи на занятиях русского языка. // Педагогический опыт: теория, методика, практика. - 2015. - № 4 (5). - С. 156-159.
4. *Ахметова Н. А., Касаболотова Г. А.* Психолингвистические аспекты процесса чтения как вида речевой деятельности // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – № 10 (октябрь). – URL: <http://e-koncept.ru/2016/16226.htm>.
5. *Ахметова Н.А.* Межкультурный диалог Средней и Восточной Азии в образовательном пространстве вуза // В сборнике: Личность в современном мире сборник научных статей. отв. ред. Р.А. Валиев. - Екатеринбург, 2015. - С. 18-24.
6. *Ахметова Н.А., Берденова С.Ж.* Смарт цель в синергетической методологии языковой подготовки специалистов для сотрудничества стран Востока и Запада // II Всемирный конгресс в реальном и виртуальном режиме "Восток-Запад: Пересечения культур". Япония. Киото. Университет Киото Сангё. 2-5 октября 2019: научно-практические материалы. - с. 748-753.
7. *Ахметова Н.А., Леоненко Н.О.* Ценности и смысловые ориентации в структуре жизнестойкости российских и киргизских студентов // Педагогическое образование в России. - 2014. - № 5. - С. 185-190.
8. *Бугелова Т., Леоненко Н.О., Ахметова Н.А.* Жизнеспособность российских и словацких студентов: особенности и ресурсы в контексте межкультурного диалога. // В сборнике:

Личность в современном мире: сборник научных статей. отв. ред. Р.А. Валиев. Екатеринбург, 2015. - С. 25-33.

9. Чатоева З.Б. Педагогические основы применения тестов в практическом курсе русского языка. - Автореф. дисс. соис. учён. степ.к.п.н. - Бишкек, 2013, - 24 с.

10. Volunteer agreement gratuitous performance of work and (or) rendering of services aimed at assisting activity in the sphere of education and science.-М.-Бишкек, 2004г.

*Син Е.Е., доктор педагогических наук, профессор.
Международный Кувейтский университет
Жакыпбек кызы Д. преподаватель.
Международный Кувейтский университет*

АЗБУКА МАТЕМАТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ

*Син Е.Е., п.и.д., профессор
Кувейт эл аралык университети
Жакыпбек к. Д. Кувейт эл аралык
университетинин окутуучусу*

МАТЕМАТИКАЛЫК ОЙ ЖҮГҮРТҮҮНҮН АЛИППЕСИ

*Sin E.E., doctor of pedagogical sciences,
professor,
Zhakypbek k. D. lecturer
International Kuwait University*

ABC OF MATHEMATICAL THINKING

Аннотация: Макала жалпы билим берүүчү мектеп окуучуларынын ой жүгүртүү жөндөмүн калыптандыруу маселесине жана математика курсунун ушул когнитивдик процесстеги ролуна арналган. Авторлор дүйнөдөгү жана математикалык билим берүү чөйрөсүндөгү өзгөрүүлөргө өзгөчө маани беришкен – окуучулардын алган билими менен математикалык аппаратты илимдин башка чөйрөлөрүндө, жашоодогу түрдүү жана стандарттуу эмес жагдайларда ийгиликтүү колдонуу жөндөмү каралган.

Авторлордун көз карашы боюнча, эл аралык изилдөөлөрдө Кыргызстандын окуучуларынын математикалык сабаттуулугунун төмөндүгүнүн көрсөткүчү себептердин бири болуп, мектептердеги окутулуп жаткан китептердин дүйнөлүк стандарттын талаптарына дал келбеши жана мектеп мугалимдеринин жогорку кесиптик деңгээлинин жетишсиздиги.

Авторлор тарабынан мектептеги окутулган китептердеги ой жүгүртүүлөрдүн типтери менен эл аралык программаларда камтылган сапаттуу математикалык билим берүүнүн жаңы

талаптарынын ортосунда бир катар маанилүү билим берүү карама каршылыктары аныкталды.

Макалада математикалык ой жүгүртүүнүн типтери боюнча, окуучуларга таанып – билүүчүлүк жана өздүк сапаттарына мүнөздөмө берилет, бул мугалимдерге окуу процессин кылдат уюштурууга жана башкарууга жардам бере алат.

Аннотация: Статья посвящена проблеме формирования мышления у учащихся общеобразовательной школе, и той роли, которая отводится курсу математики в этом познавательном процессе. Авторы особое внимание уделяют на изменениях, происходящих в мире и в сфере математического образования школьников – умение учащихся успешно применять приобретенные знания и математический аппарат в других областях науки и в различных жизненных порой и не стандартных ситуациях.

Среди причин демонстрации низкого уровня математической грамотности учащихся Кыргызстана в международных исследованиях, по мнению авторов является

несоответствие действующих в школе учебников по математике мировым стандартам и недостаточно высоким профессиональным уровнем учителей школ.

Авторами выявлены ряд серьёзных учебных противоречий между реально представляемой учащимся школьными учебниками отдельными типами мышления, и новыми требованиями заложенных в международных программах качества математического образования.

В статье даются отдельные учебно-познавательные и личностные характеристики учащихся по типам математического мышления, которые могут помочь педагогам более продуманно организовать и управлять учебным процессом.

Abstract: The article is devoted to the problem of the formation of thinking in students of a comprehensive school, and the role assigned to the course of mathematics in this cognitive process. The authors pay special attention to the changes occurring in the world and in the field of mathematical education of schoolchildren - the ability of students to successfully, apply acquired knowledge and mathematical apparatus in other areas of science and in various lifetimes and non-standard situations.

Among the reasons for the demonstration of the low level of mathematical literacy of students of Kyrgyzstan in international studies, according to the authors is the non-compliance of school textbooks on mathematics with world standards and the insufficiently high professional level of schoolteachers.

The authors have identified a number of serious educational contradictions between the actual types of thinking presented by the school textbooks to students, and the new requirements laid down in the international quality programs of mathematical education.

The article provides separate educational, cognitive and personal characteristics of students according to the types of mathematical thinking, which can help teachers to more intelligently organize and manage the educational process.

Түйүндүү сөздөр: окутуу, окуучулардын математикалык ой

жүгүртүүсү, математикалык ой жүгүртүүнүн типтери.

Ключевые слова: обучение, математическое мышление учащихся, типы математических мышлений.

Key words: training, pupils' mathematical thinking, types of mathematical thinking.

При изучении любого школьного предмета, то ли язык или история, физика или география, информатика или технология от учащихся требуется наличие определенного уровня мышления, за формирование которого в некоторой степени ответственен предмет математика. Уже в начальной школе с первых уроков учителя пытаются формировать у учеников простейшие и доступные приёмы математического мышления.

Математическое образование школьников в наиболее развитых странах мира подверглись коренной модернизации. Так, в последние десятилетия полностью поменялась функция и место школьной математики. Если ещё совсем недавно школьный предмет «Математика» была на «короткой ноге» с фундаментальной математикой, а фундаментальность и научность была основным преимуществом советской образовательной системы, то сегодня новый компетентностный подход полностью изменил ситуацию. И только наши учителя по-прежнему стойко и целенаправленно «гонят» старую методику обучения и учат детей по давно устаревшим учебникам [2]. И это несмотря на то, что с 2000 года во всех странах востребованной стало умение человека применять математические знания и опыт в различных, порой и не математических областях науки. Именно такой новый формат требований к математической образованности учащихся заложен в заданиях международной программы по оценке образовательных достижений учащихся (PISA), в международном исследовании качества математического и естественнонаучного образования (TIMSS) и др. В этих исследованиях качество математического образования оценивается не по объёму приобретенных знаний, а по уровню успешности и способности ученика применять

имеющиеся знания и опыт в различных ситуативных (а не формальных и надуманных в учебниках) задачах. Сегодня весьма актуальным становится двухсторонний процесс математизации предмета. Сущность, которой заключается в переводе ситуативной задачи (проблемы) из любой сферы деятельности на математический язык и построение её математической модели, которую затем решают средствами математического аппарата. При этом очень важно умение ученика интерпретировать получившийся математический результат на «родной» язык предмета, где была инициирована задача. В этом учебно-познавательном процессе математическое мышление играет ведущую роль, как для самой математики, так и для других школьных предметов. Поэтому учителям математики на уроках необходимо уделить самое пристальное внимание данному вопросу [1, с. 468]. В тоже

время мы должны признать, что на практике ни один учитель не ставит перед учащимися цели по формированию и развитию математического мышления. Причин тому множество и одной из них является незнание сущности математического мышления и его основных типов.

Типы математических мышлений

В современных исследованиях проведенных ведущими психологами, педагогами и учёными-методистами [5, 6] выявлены пять основных взаимно пересекающихся типов математического мышления: типологическое, порядковое, метрическое, алгебраическое и проективное, которые в математической деятельности учащихся могут проявляться следующим образом (таблица 1).

Таблица 1.

№ п/п	Типы математичес-ких мышлений	Учебные качества	Личностные качества
1.	Типологическое мышление.	Это наиболее простой тип математического мышления и проявляется у учащихся уже на ранней стадии обучения математике. Данному типу мышления соответствует целостность восприятия объекта и логичность при осуществлении математических операций. Ученики с типологическим типом мышления всегда соблюдают порядок выполнения действий в арифметических упражнениях. Строго по назначению используют правила, формулы. Применяют только известные определения, свойства и математические законы.	Ученики относящийся к данному типу мышления не работают как попало, в их действиях прослеживаются строгость и скрупулёзность. В жизни они не упускают даже мелочи. Личности с топологическим мышлением очень аккуратны, живут размеренно, по установленному им самим циклу. Недостатком «типологов» является их чрезмерная дотошность в жизненных ситуациях. Нередко можно заметить в их действиях консерватизм, они плохо воспринимают новшества.
2.	Порядковое мышление.	Учащимся с порядковым мышлением характерно точное следование предписанных операций и учебных действий. Они с успехом выполняют «линейные» мыслительные суждения. При обучении математике учащиеся с	Ученики с порядковым мышлением стремятся в любой ситуации чётко следовать порядку и установленному жизненному укладу. Имеют собственный принцип, который стремятся соблюдать. Отрицательным качеством учащихся с порядковым

		порядковым мышлением (даже в начальной школе) хорошо воспринимают размер, форму объектов (меньше, равно, больше), легко оперируют различными соотношениями (ниже или выше, левее или правее). Свои рассуждения строят на основе определённых алгоритмов, легко справляются с вычислительными примерами на действия и с задачами на соотношение, перемещение и т.п.	мышлением является некоторые затруднения при решении нестандартных задач. Теряются в незнакомой жизненной ситуации. В профессиональной деятельности «порядковисты» весьма педантичны. Редко отступают от общепринятых правил, всегда следуют инструкциям. Иногда им не хватает воображения, особенно геометрического и пространственного характера. Не любят решать абстрактные задачи, предпочитают конкретику.
3.	Метрическое мышление.	Для учащихся с метрическим типом мышления характерны рассуждения с количественными показателями. При решении любой математической задачи учащиеся склонны к его цифровизации. Они успешно осуществляют рассуждения если они связаны с конкретными цифрами, числами, формулами, геометрическими объектами и его элементами: высота, ширина, длина, площадь, объём, и др. Однако в их рассуждениях часто игнорируются: образность, общность, неопределённость, абстрактность. При решении задач часто прибегают к его наглядности и к графической интерпретации.	Для успешного осуществления мышления, в том числе и математического ученикам с метрическим мышлением необходимо наличие конкретного числового показателя или величины. В наших школах на уроках математики наиболее часто встречаются учащиеся, имеющие метрический тип мышления. Этому способствуют учителя и школьные учебники, которые в основном ориентированы на развитие у учащихся порядкового и метрического мышления. «Метристы» во взрослой жизни всегда осторожны, предусмотрительны, неизвестное их пугает. Стараются сначала всё узнать и только потом действовать.
4.	Алгебраическое мышление.	Формирование данного типа мышления у учащихся начинается примерно с 6 - 7 класса и проявляется через такие действия как умение комбинировать данные и конструировать новые модели к задачам. Учащиеся с алгебраическим мышлением отличаются стремлением предоставить любую задачу через их структурное восприятие. Такой подход позволяет им даже трудную или не знакомую задачу свести к	В жизни «алгебристы» мало общительны и в тоже время у них высоки самооценочные качества. «Алгебраистов» сложно заставить действовать по правилам и в определенной последовательности. В профессиональной деятельности они часто рассеяны, могут опаздывать, склонны упрощать ситуацию. Не теряются перед сложными проблемами. Им не всегда удается успешно работать в команде, они более склонны к индивидуальному творчеству.

		определенной структуре, к ранее известной модели и легко справится с задачей.	
5.	Проективное мышление.	Учащиеся с проективным мышлением легко воспринимают объект или учебный материал одновременно со всеми его компонентами, и видят задачу с разных сторон (позиций). В связи с этим в ходе математического мышления у учащихся зарождаются различные версии и варианты решения. Ученики «проективисты» обладают хорошей интуицией, легко выделяют результативный и более оптимальный вариант решения задачи от не перспективных. Другим преимуществом учащихся с проективным мышлением является способность легко увязывать теорию с практикой, теоретические знания с действиями. Это позволяет им успешно справиться с нестандартными и нетиповыми задачами, в том числе и из других областей науки.	Учащимся с проективным типом мышления характерна идейность, и даже неординарность мышления, способность быстро оценивать ситуацию. В жизни «проективисты» обладают хорошим интеллектом, в любом деле ищут выгоду. Это перспективные лидеры, легко и быстро оценивающие ситуацию. При решении любой задачи учащиеся с данным типом мышления предвидят возможный результат. Недостатком «проективистов» является их поспешность, они часто упускают детали. В результате чего могут получить не точный или искаженный результат. Другим недостатком «проективиста» является чрезмерная самоуверенность, игнорирование деталей, поспешность и небрежности в работе.

Типизация математического мышления не означает, что учащиеся «навечно» принадлежат только к одному типу мышления. Выше описанные типы математического мышления имеют взаимно пересекающийся и взаимопроникающий характер. В процессе учебной деятельности учащиеся способны перейти на более высокий уровень мышления и даже иметь качество математического мышления от нескольких типов [5, с. 73].

При этом следует отметить, что у большинства наших выпускников школы порядковое и метрическое мышление являются главными доминантными. В этом напрямую виноваты школьные учебники, в которых очень слабо отражены материалы, формирующие

метрическое, алгебраическое, и тем более проективное мышление [3, с. 213]. Так проведенный нами анализ действующих в Кыргызстане школьных учебников по математике показывал, что в них заложены следующие возможности по формированию типологического мышления на 73,2 %, порядкового мышления – 13,1 %, метрического мышления – 7,5 %, алгебраического мышления – 5,9 % и проективного мышления – 0,3%. В то время как в исследовании PISA для 15 – летних учащихся предлагаются задания на типологическое мышление всего 1,7%, порядковое мышление – 3,5%, метрическое мышление – 10,1 %, алгебраическое мышление 39,4 % и проективное мышление – 45,3 %. Сопоставление типов мышления и их противоречие условно показано на рисунке 1.

Учебники (%)	Типы мышления	PISA (%)
73,2	Типологическое	1,7
13,1	Порядковое	3,5
7,5	Метрическое	10,1
5,9	Алгебраическое	39,4
0,3	Проективное	45,3

Рис.1. Процентное соотношение формируемых типов мышления действующими учебниками и предлагаемых PISA.

Как видим даже простое визуальное сравнение «возможного» (гистограмма слева) и «востребованного» (гистограмма справа) говорят не в пользу действующих в Кыргызстане учебников по математике. Поэтому меры принимаемые Министерством образования и науки по коренному обновлению содержания учебников по математике, считаем абсолютно правильным и своевременным. Нужны новые учебники по математике, формирующие и развивающие у современного ученика новые востребованные типы математического мышления. Только в этом случае у наших детей появится надежда показать себя в PISA - 2024 с лучшей стороны, которого они заслуживают.

Литература:

1. Алимов А.Т., Савриева И.Б. // Молодой учёный. – 2014. – №1. – С. 468 – 470.

2. Егизбаева А.С. Методика повышения интеллектуальных способностей учащихся в процессе обучения математике. Автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 – теория и методика обучения математики. – Алматы, 2000. – 23 с.

3. Син Е.Е. Обучение учащихся алгоритмам умственных и практических действий как основа формирования творческой личности // Известия Кыргызского государственного технического университета им. И. Раззакова. – 2017. – №2. – С. 213 – 217.

4. Син Е.Е. Истоки непонимания школьников // Профессиональное образование. Столица. – 2016. – №1. – С. 1 – 20.

5. Ширяев Н.В. Психологические условия развития математического мышления старшеклассников. Дис. канд. психол. наук: 19.00.07. – Ставрополь, 2006. – 197 с.

6. Роль математики в развитии мышления учащихся. joumaipro.ru/articles/rol-matematiki-v-razvitii-myshleniya-uchaschikhsya/

*Сасаза Алина Рашидовна
магистр психологии
Международный Университет Кыргызстана*

ЯВЛЕНИЕ СТАЛКИНГА КАК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИЗУЧЕНИЯ

*Сасаза Алина Рашидовна
психология магистри,
Кыргызстан Эл аралык Университети*

ПСИХОЛОГИЯЛЫК ИЗИЛДӨӨНҮН ПРЕДМЕТИ КАТАРЫ СТАЛКИНГ КӨРҮНҮШҮ

*Sasaza Alina Rashidovna
master of psychology
International University of Kyrgyzstan*

THE PHENOMEN OF STALKING AS A SUBJECT OF PSYCHOLOGICAL STUDY

Аннотация: Сталкинг башка коомдук кабыл алынгыс, катуу жана мүмкүн болгон оордукии бир катар бөлүнгөн элек. Азыркы учурда, ал жазыктуу кылмыштын өзгөчө түрү болуп эсептелет. Ал көп эселик артынан түшүү жана кубалоочунун («Сталкердин») белгилүү бир кишиге асылгыч көңүл буруутурган коомдук маселе катары таанылды. Сталкинг психологиялык көрүнүшү боюнча татаал коомдук процесстерин көрсөтөт, жана кылдат изилдөөдө муктаж болот.

Негизги сөздөр: интернет мейкиндик, куугунтуктоо, сталкинг, коомдук психология, байланыш психология, бейсоциалдык жүрүм-туруму, жүрүм-турумдук чектен чыгуу.

Аннотация: Сталкинг был выделен из широкого спектра других социально неприемлемых, интрузивных и потенциально обременяющих действий. В настоящее время он считается особой формой уголовного преступления и получил признание как социальная проблема, заключающаяся в многократном преследовании и навязчивом внимании к определенному лицу со стороны преследователя – т.н. «сталкера». Сталкинг, как психологическое явление, отражает сложные социальные процесс, и нуждается в тщательном изучении.

Ключевые слова: интернет-пространство, преследование, сталкинг, социальная психология, психология общения,

ассоциальное поведение, поведенческое отклонение.

Abstracts: Stalking was isolated from a wide range of other socially unacceptable, intrusive and potentially burdensome actions. At present, it is considered as a special form of a criminal offense and has been recognized as a social problem, consisting of multiple persecution and obsessive attention to a certain person from the part of the stalker. Stalking, as a psychological phenomenon, reflects complex social processes, and requires thorough full study.

Keywords: internet space, persecution, stalking, social psychology, psychology of communication, associative behavior, behavioral deviation.

В современных условиях технотронной эпохи традиционное личное общение, при всей его привлекательности и актуальности, уже не способно в полной мере удовлетворить и ориентировать людей в их жизни и деятельности.

Данный вопрос в большой степени касается информативности общества [5]. Личное общение определяет развитие общества в целом, видоизменяясь вместе с обществом и отражая возникающие в данном обществе проблемы. Любые перемены в обществе незамедлительно отображаются на процессе общения между людьми. Соответственно это можно связать с

возникновением новых социальных проблем, одной из которых является «сталкинг».

«Сталкинг» – деструктивное поведение, выражающееся в навязчивом и нежелательном внимании к субъекту со стороны другого субъекта или группы субъектов, проявляющееся в виде домогательств или запугивания, как форм преследования, с помощью различных приспособлений.

Первым, кто заинтересовался данной тенденцией, был австралийский судебный психиатр Пол Маллен. В своей статье «Изучение сталкинга» в 1999 году, он вместе со своими соавторами Розмари Персел и Джеффри Стюартом, описали данное явление и предоставили эмпирически доказанные материалы, что стало прямой констатацией сталкинга, как официального асоциального явления, опасного для общества [2].

Сталкинг дает возможность использовать социальную среду в качестве способа улучшения навыков взаимодействия. Среди сталкеров встречается достаточное количество представителей различных социальных групп. Стоит отметить, что они довольно успешные в социуме и умеют оперировать различными способами взаимодействия. Это способствует формированию крепких социальных взаимосвязей с окружающими людьми, но при этом сталкер зачастую обладает слабыми характеристиками личности.

Целью сталкинга является не развитие социально-коммуникативных стратегий субъект-субъектного общения (конгруэнтная коммуникативная стратегия, стратегия содружества, партнёрства, деловая стратегия), как принято считать. Целью является скорее проявления субъективной стороны содержания внутреннего мира сталкера – его система мотивов, установок, стереотипов, выражающееся в системе его отношений с другими [4].

Пол Маллен в своем исследовании сталкинга, определил основные типы сталкеров: искатели близких отношений, несостоятельные поклонники, отверженные сталкеры, злопамятные сталкеры, сталкеры-хищники. В соответствии с типами, автор определил основные мотивы сталкинга: ошибочные представления о любви, подкрепленные различными бредовыми расстройствами; месть

или зависть; ревность; сексуальные девиации [1].

Следуя, сформированной под влиянием деструктивных установок и стереотипов, мотивационной структуре сталкер, преследует свою жертву. Преследованиями сталкер не ограничивается и принуждает жертву к взаимодействию с ним с помощью различных подручных средств (звонков, сообщений, писем, посылок и т.п.). Нежелательное и навязчивое внимание сталкера снижает качество жизни жертвы.

Массовая культура, влияя на сознание социальных групп, неизбежно определяет представления каждого члена группы о том, что представляет собой сталкер. Социальное общество приписывает сталкеру архитипичные черты неловкости, неуклюжести и неумения общаться и взаимодействовать с другими – что является уже ошибкой, вследствие которой число жертв сталкинга только увеличивается.

Увеличивающееся число жертв, согласно полученным данным опроса Национального Исследовательского Центра США, в 2016 году сталкингу подверглись 41% американцев. Хотя раз в жизни сталкингу подверглись 15,2% женщин и 5,7% мужчин. Фактором внедрения уголовного наказания за сталкинг стали убийства, в результате сталкинга. Наиболее известный случай – убийство актрисы Ребекки Шеффер в 1989. После этого инцидента США в 1991 г стали первой страной принявшей уголовное наказание за сталкинг. Позднее сталкинг признали уголовным преступлением в Германии, Шотландии, Англии и Уэльсе, а позднее и в других странах [3]. Признание сталкинга умышленным и противоправным деянием определило необходимость создания не только различных организации и центров оказания поддержки жертвам сталкинга, но и реабилитационных центров для самих сталкеров.

Однако внесение в нормативно-правовые документы статей об уголовном наказании за сталкинг, как за форму уголовного преследования определило новую сферу сталкинга, платформой для которой стал уже интернет.

Век информационных технологий способствовал масштабному распространению по всему миру интернет-пространства, в том числе особенно актуальны стали цифровые

многопользовательские платформы (например: социальные сети, такие как «ВК», «Facebook», «Instagram», «Snapchat», «LinkedIn» и др.). Интернет, по мере его освоения, представляет колоссальное количество возможностей, однако первоначальной целью использования интернета является социальное взаимодействие с другими представителями социальных групп с возможностью не покидать границы дома, тем самым позволяя субъекту сохранить предпочитаемую межличностную дистанцию – что является привлекательным для представителей различных социальных групп, независимо от возрастных границ.

Особое значение имеет социокультурный аспект использования интернета – реализация культурных условий взаимодействия между людьми различных социальных групп. Интернет – многопользовательская платформа, предназначенная для упрощения процесса социального взаимодействия с помощью сокращения границ личного пространства, что несет определенную долю опасности для каждого члена современного общества. Это способствует распространению различных форм психо-поведенческих отклонений благодаря доступу с помощью интернета к персональной информации, наличию средств дистанционного слежения и возможностям вирусного распространения информации, в число которых вошел stalking.

Stalking, приняв форму киберstalking, стал более популярным, чем физическое преследование. Изменилась при этом и сама структура stalking, появились новые факторы мотивационного конструкта, определяющие stalking – желание знать местонахождение жертвы, контролировать и манипулировать ее имеющейся информацией, полученной благодаря возможностям интернета, что выносит проблему stalking на новый уровень.

Таким образом, интернет, как общедоступная социальная платформа является

средством глобальной межличностной коммуникации, с многопрофильной информационной базой, определяет скорость распространение stalking по всему миру.

Как итог, stalkеры обычно вызывают отрицательные реакции. Их относят к группе ненормальных, одержимых, а врачи склонны разделять распространенную предубежденность. Однако врачи-психиатры и психологи должны лечить stalkеров не как каких-то уголовных преступников, а как уязвимых, страдающих людей, чье поведение вызвано, по крайней мере, частично, влиянием психического расстройства. Наиболее важный этап в ведении stalkеров — предоставить им статус законных пациентов или клиентов. Специалисты должны продолжать совершенствовать существующие методы лечебного воздействия на психику stalkеров и делать их более доступными. Особенно это касается ситуаций отсутствия должной реакции stalkеров на юридически закреплённые санкции.

Литература:

1. Paul E. Mullen «Stalkers and their Victims» (2nd Edition) / Cambridge University Press, 2008, p 323
2. Paul E. Mullen, Michele Pathe, Rosemary Purcell, Geooffrey W. Stuart «Study of Stalkers» / American Psychiatric Association, reprinted by permission, 1999, p 56
3. Мясникова А.М., Цуканова Е.Г. Криминализация stalking. / «Виктимология» - Изд: Челябинск, 2016. – Том 3 №9. – с. 53-56
4. Чугреев В. Кастанеда и его наследие /Электронный Журнал «Самиздат» - статья от 24.05.2010
5. Вердербер К., Вербердер Р. «Психология общения», 2005, Изд.: Санкт-Петербург, 320 стр

Табалдиева Ч.Б.

Кыргыз билим берүү академиясынын аспиранты

ГЕОГРАФИЯ САБАГЫН ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН ЭКОЛОГИЯЛЫК МАДАНИЯТЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ

Табалдиева Ч.Б.

аспирант Кыргызской академии образования

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ ШКОЛЬНИКОВ ПРИ ИЗУЧЕНИИ ГЕОГРАФИИ

Tabaldieva Ch.B.

graduate student of the Kyrgyz Academy of Education

PEDAGOGICAL CONDITION FOR THE FORMATION OF ECOLOGICAL CULTURE OF STUDENTS IN THE STUDY OF GEOGRAPHY

Аннотация: Бул макалада география сабагын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары аныкталды. Коомдо экологиялык маданиятты калыптандыруу Кыргызстанда актуалдуу проблемалардын бири болуп саналат. Бул багытта география сабагынын ролу окуучуларга экологиялык тарбия берүү аркылуу экологиялык дүйнөгө болгон көз караштагы, экологиялык маданияттуу, сабаттуу атуулдарды тарбиялоо.

Аннотация: В данной статье исследуются педагогические условия формирования экологической культуры школьников на уроках географии. Формирование и становление экологической культуры общества является одним из актуальных вопросов современного Кыргызстана. В этом роль географических знаний является способствовать экологическому воспитанию школьников через формирование экологического мировоззрения и экологической культуры, становление экологически грамотной личности.

Annotation: This article explores the pedagogical conditions for the formation of the ecological culture of schoolchildren in geography classes. Formation and development of ecological culture of the society is one of the topical issues of modern Kyrgyzstan.

Knowledge of the geography subject contributes to the ecological education of pupils through the formation of ecological worldview and ecological culture for the development of an environmentally literate individual. Geographical science creates conditions for a better perception of natural and social phenomena.

Түйүндүү сөздөр: экологиялык маданият, географиялык билим, экологиялык тарбия.

Ключевые слова: экологическая культура, географическое знание, экологическое воспитание.

Key words: ecological culture, geographical knowledge, ecological education.

Изилдөөнүн жүрүшүндө теориялык булактарга, республикабыздын мектептеринде топтолгон тажрыйбаларга, педагогикалык эксперименттин натыйжаларына таянуу менен Кыргыз Республикасынын географиясын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу бир катар педагогикалык шарттардын комплекси аркылуу калыптанаарын аныктадык. Илимий адабияттарда педагогикалык шарт "...белгиленген милдеттерди чечүүгө багытталган мазмун, форма, методдор, каражаттар жана материалдык-мейкиндиктик чөйрөдөгү объективдүү мүмкүнчүлүктөрүнүн топтому" [8,32-б]; түрдүү иш-аракеттердин тутуму, метод жана уюштуруу формалары (В.И.Андреев) [1];

педагогикалык процессти өнүктүрүүгө таасир этүү максатында педагог тарабынан атайылап ойлонуштурулган сырткы жагдайлар (М. Боротко) катары айкындалган. Б.В.Куприянов, С.А.Дынина ж.б. окумуштуулар билим берүү процессинин туруктуу байланыштары сыяктуу эле мыйзам-ченемдүүлүктөрдү аныктоо боюнча илимий-педагогикалык изилдөөнүн жыйынтыктарын текшерүү мүмкүнчүлүгүн камсыз кылуу - пландуу иш экендигин аныкташат. Ал эми окумуштуу Зверева М.В. педагогикалык системанын компоненттеринин биринин мазмундук мүнөздөмөсү катары эсептейт [3,12-б].

Демек, педагогикалык шарттарды ал системанын инсандык жана процессуалдык аспектинде олуттуу таасир этип, анын ийгиликтүү иштешин жана өнүгүшүн камсыз кылуучу таалим-тарбиялык, материалдык-мейкиндик чөйрөсүнүн мүмкүнчүлүктөрүнүн тутуму катары карасак болот. Ар кандай максатты ишке ашыруунун педагогикалык шарттары изилдөөгө алынган предмет менен тыгыз байланыштагы материалдык жана руханий чөйрөнүн катышынан турат. Ошондуктан биз география сабактары аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун моделин ишке ашыруунун педагогикалык шарттарын аныктоодо аны менен тике байланыштагы субъекттерди эске алдык. Алардын катарында төмөнкүлөрдү бөлүп көрсөтүүгө болот:

- география сабагы аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятынын критериалдык мүнөздөмөсү;
- география сабактарынын окуу программаларынын, окуу китептеринин окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу мүмкүнчүлүгүн аныктоо багытындагы анализдин натыйжалары;
- география сабактары аркылуу окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууга таасир эткен факторлор боюнча мугалимдердин пикирлерин үйрөнүү;
- топтолгон маалыматтарды эксперттер менен талкуулоо жана анын негизинде алдыңкы планга чыккан детерминанттарды, шарттарды тариздөө.

Биз тарабынан таризделген география сабагы аркылуу окуучулардын экологиялык

маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары жогорудагыдай ыкмалардын негизинде айкындалды. Ал педагогикалык шарттардын тутумуна ырааты менен төмөнкүдөй мүнөздөмө берүүгө болот.

Биринчи шарт географиялык билим берүүнү экологиялаштыруу. Бул шарт Кыргызстандын географиясы окуу предметтериндеги “адам табият” системасы туралуу билимдерди стандарттын максималдык талаптарынын деңгээлинде өркүндөтүүнү шарттайт. Мугалим сабакка даярданып жатып, география сабагында экологиялык маданияттын чордонун түзгөн билимдердин мазмуну жөнүндө олуттуу ой жүгүртүп, зарыл учурда окуу программасына, окуу китептеги материалдарга толуктоо түзөтүүлөрдү киргизүүсү абзел. Ал тарабынан эң обол төмөнкү жагдайлар астейдил талдоого алынышы абзел. *Биринчиден*, окуучулар ээ болууга тийиш геоэкологиялык билимдердин көлөмү айкындалып, жаңы материалдын өткөн материалдар менен алака катышын бекемдөөчү башкы түшүнүктөр, маалыматтардын бөлүнүп көрсөтүлүшү зарыл. *Экинчиден*, окуучулар ээ болуучу экологиялык билгичтик жана көндүмдөрдүн системасы так аныкталууга тийиш. *Үчүнчүдөн*, окуучулардын экологиялык көз караштарынын калыптанышына түздөн түз өбөлгө болуучу идеялардын маңызына терең назар салып, атайын белгилеп алуу зарыл. *Төртүнчүдөн*, зарыл учурда окуу китептеги экологиялык окуу материалды жаңы илимий ачылуулар менен байытуу ошондой эле муктаждыкка жараша, айрым теориялык жоболорго тиешелүү тактоолорду киргизүү да маанилүү. *Бешинчиден*, эгер окуу китептеги экологиялык таанымдык материалдар өтө эле кеңири артык-баш, анчалык мааниге ээ эмес маалыматтар жыш болсо, аны кайрадан түзүп иштеп чыгууга аракет жасоо керек. Мугалимдин эң башкы милдети программалык материалдардын окуучулар тарабынан толук өздөштүрүлүшүн камсыз кылуу. Ал эми сабактын мазмунун өркүндөтүү ниетинде ага программдан сырткаркы түшүнүктөрдү, эрежелерди кошумча киргизүү иштери атайын педагогикалык жоболорго

негизделиши зарыл. Бул жоболорго негизденип биз тараптан эксперименталдык иште бир катар иш чаралар жүзөгө ашты.

Экинчи педагогикалык шарт география сабактарынын мазмунун этнопедагогикалык жана этномаданий өнүттө өркүндөтүү. В. И. Вернадский "... ар кайсы элдердин космологиялык ойломунда экологиялык маданияттын келечеги үчүн негиз болчу бай [4,3-6] потенциалар бар" - экендигин белгилеген. Бул педагогикалык шарттын талаптарына ылайык диссертацияда изилдөөчүлөр И. Даминова, Г.Ж.Байышованын эмгектеринде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун мазмундук жана процессуалдык аспектерин улуттук жана жергиликтүү баалуулуктардын негизинде байытуу, өркүндөтүүнүн реалдуу тажрыйбалары чагылдырылган. И. Даминованын пикиринде "Жалпысынан кыргыздын элдик педагогикасындагы экологиялык тарбиянын маңыз-максатын төмөнкүдөй мүнөздөөгө болот:

- Жаш муундардын табияттын кереметтүүлүгү, ыйыктыгы, адам жашоосунун жаратылышка көз каранды экендигине байланыштуу аң-сезимдерин калыптандыруу; табиятты эстетикалык-этикалык эң жогорку баалуулук катары кабылдоого үйрөтүү,

- жан-жаныбарларга, өсүмдүктөргө аяр мамиле кылууну үйрөтүү, аларды ырайымдуулуктун элдик социалдык-этикалык талаптарын, жөрөлгө салттарын аткаруу аркылуу моралдык-психологиялык жана практикалык жактан даярдоо" [4,63-6].

Кыргыз фольклорунун жана элдик педагогикасынын каражаттарынын экологиялык мазмуну аларда камтылган тарбиянын максаты жана идеалы, эмгекке жана жаратылышты коргоо ишмердигине карата урмат, ата-энеге, улууларга мамиле сыяктуу жалпы педагогикалык идеялар менен тыгыз байланышкан. Табият менен карым-катышта болуунун салттуу формаларын муундан муунга мурастап өткөрүүдө өзгөчө орун үй-бүлө элдик педагогиканын сактоочусу, улантуучусу болуп саналат [4,53-6]. Ошондуктан география сабактарынын экологиялык мазмунун этнопедагогикалык негизде

өркүндөтүүдө башка булактар менен бирдикте окуучулардын ата энелеринин салттык турмуштук билим жана тажрыйбаларына таянуу да өтө маанилүү.

Үчүнчү шарт окутуунун традициялык жана инновациялык форма жана методдорун айкалыштырып колдонуу. Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда окуу процесси өзгөчө мүмкүнчүлүктөргө ээ. Сабактын баалуулугу анда таанып билүүчүлүк, өстүрүүчүлүк эле эмес, анын алкагында тарбия берүүчүлүк максат да ишке ашырылгандыгы менен аныкталат. Бирок, педагогикалык процесстин эч ким тана алгыс мындай бир объективдүү мыйзам ченемдүүлүгү бар. Окутуу, үйрөтүү жана окуп үйрөнүү методдору да мугалим тарабынан тандалат. Анын колдонулушунун натыйжалуулугу да мугалимден көбүрөөк көз каранды [6]. Мугалим бул каражатты канчалык ийкемдүү колдоно билсе, анда ага жараша аталган каражат да ошончолук ийкемдүү да, мыкты да болот. Демек, колдонула турган методдорду жандандыруу, анын таасирин, натыйжалуулугун арттыруу мугалимдин билгичтигине, устаттыгына көбүрөөк көз каранды. Эгерде колдонулган ыкма ийкемдүү жана таасирдүү болуп, бирок аны мугалим натыйжалуу колдоно албаса, анда ал метод ойдогудай натыйжа бербейт. Ошондуктан окутуу методунун өнүмдүүлүк даражасы эң алды ал методду пайдаланган мугалимдин шык-жөндөмү менен тыгыз байланышта каралат. Муну көңүл чордонунан чыгарууга болбойт. Ошону менен бирдикте окумуштуулар түпкүлүгүндө окутуунун методдору пассивдүү, активдүү, интерактивдүү болуп бөлүнөөрүн белгилешет.

Пассивдүү метод - үйрөтүүчү жана үйрөнүүчүнүн эки тараптуу иш-аракетинин формасы. Мындай сабакта баары мугалимдин башкаруучу иш-аракетинен көз каранды. Үйрөнүүчүгө мугалимдин айткан дегенин аткаруу ролу гана калат. Б.а. окуучунун мугалим менен байланышы анын берген суроолоруна жооп берүү, тапшырмаларын, текшерүү иштерин, тестерин аткаруу аркылуу гана курулат.

Активдүү метод - үйрөнүүчүнүн үйрөтүүчү менен бирдей даражадагы активдүү аракетин өнүктүрүүгө багытталат. Эгерде пассивдүү методдор авторитардык стилди жаратса,

активдүү методдор окуу процессиндеги демократиялык стилин түптөөнүн амалы катары кабылданат [5].

Интерактивдүүлүк методу -термин катары латын тилинде (inter) аралыгы, ортосу, актив, аракеттүүлүк, жигердүүлүк дегенди билдирет. Бул мугалим окуучунун гана эмес, окуучу менен окуучунун көп тараптуу биргелешкен демилгелүү алака катыш аракеттерин кошо камтыган процесс. Окутуунун инновациялык метод-ыкмаларынын арасында окуучулардын өздөрү демилге көтөрүп, өнүгүүлөрүн камсыз кылуучу компьютердин жардамы менен билим алуу, модулдук үйрөтүм, изилдөө долбоорлору да өзгөчө мааниге ээ. Окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандырууда тажрыйба аркылуу үйрөнүү методдорунун ролу чоң болот. Маселе боюнча изилдөө жүргүзүү, байкоо, эксперимент сыяктуу методдорго ылайык үйрөнүү иши реалдуу табиятты коргоо чөйрөсүндө же ага жакындаштырылган кырдаалдарда ишке ашырылат. Бул шарт окуучуларды экологиялык багыттагы изилдөөчүлүк жана чыгармачылык иштерге тартууну окуучулардын изилдөөчүлүк (мектептин экологиялык паспортун түзүү, экологиялык бюллетень чыгаруу, абанын, суунун жана топурактын курамын изилдөө, экологиялык плакаттар, сүрөттөр, газеталар, тематикалык долбоорлор, балдарды ой жүгүртүүчү, ойлондуруучу, анализ кылууга, түрдүү маалымат булактарын салыштыруу, жаратылыш ресурстарын рационалдуу колдонуу маселеси боюнча өз ойлорун билдирүүчү дил баяндар ж.б.) иштери теорияны практика менен айкалыштырууга окуучулардын экологиялык маселелер боюнча ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө жардам берээрин көрсөттү.

Төртүнчү шарт – окуу процессин класстан тышкары иштер менен интеграциялоо. География сабагында окуучулардын экологиялык маданиятты калыптандырууда класстан тышкары иштердин жекече жана массалык формалары эффективдүү болоору диссертацияда реалдуу педагогикалык тажрыйбанын жана фактылардын негизинде бекемделген. Класстан тышкары иштер деп инсанга социалдык тажрыйбаны калыптандырууда

зарыл шарт түзүүнү камсыз кылуу үчүн педагогдун окуу убактысынан тышкары, бош мезгилде ар кандай иш-аракеттерди, иш-чараларды уюштуруу, окуу-тарбия процессинин окуучуга таасир этүүгө аракет кылган ар кандай иш-аракеттеринин жыйындысын айтабыз [2,114-б].

Мектепте окутулган окуу предметтердин ичинен табият менен алака катышынын социалдык, нравалык этикалык маселелерин тигил же бул деңгээлде карабаган бир да сабак жок. Изилдөө процесси экологиялык маданиятты калыптандыруу география сабагынын адабият, көркөм өнөр жана тарых сабактары менен көп кырдуу байланышсыз мүмкүн эместигин көрсөттү. Ошондуктан предмет аралык байланыштарды эске алууну аталган максатка жетүүнүн *бешинчи шарты* катары негиздөөгө мүмкүнчүлүк берди.

Жыйынтыктап айтканда, география сабагынын экологиялык багыттуулугун арттыруу; окутуунун алгылыктуу методдорун колдонуу; окуучулардын экологиялык багыттагы чыгармачылык ой жүгүртүүлөрүнө көңүл бөлүү менен ар түрдүү экологиялык иш-аракеттерди уюштуруу; адам жана жаратылыш мамилелеринин этноэкологиялык үлгүлөрүн ачып көрсөтүү; география сабагын окутуу процессинде адабий чыгармалардын мазмунунда көтөрүлгөн экологиялык көйгөйлөрдү окуучулардын жашоо тажрыйбасы менен байланыштыруу; сабактан жана класстан тышкары иштер менен айкалыштыруу сыяктуу педагогикалык шарттарды колдонуу аркылуу окуучулардын экологиялык маданияты натыйжалуу калыптанаары аныкталды.

Колдонулган адабияттар:

1. *Андреев В.И.* Педагогика: учебный курс для творческого саморазвития. - Казань: Центр инновационных технологий, 2000. - С. 124.
2. *Байышова, Г.Ж.* Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкары иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / Г.Ж. Байышова. - Бишкек, 2010. - 167 б.
3. *Бектуров, Т. М,* Кыргыз

адабиятын окутуу процессинде окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруу (10-11-кл.) [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / Т.М. Бектуров. - Бишкек, 2017. - 203 б.

4. *Даминова, И.* Кыргыз эл педагогикасынын прогрессивдүү идеялары жана тажрыйбалары аркылуу башталгыч класс окуучуларын экологиялык жактан тарбиялоо [Текст]: пед. илим. канд. ... дис. / И. Даминова. - Бишкек, 2010. - 178 б.

5. *Дьяченко В.К.* Организационные формы обучения и их развитие [Текст] / В. К. Дьяченко. - М.: Педагогика, 2005.- 86 с.

6. *Жунушалиева К.К.* Научно-методические основы содержания и структуры курса географии Кыргызской Республики [Текст]: дис. ... канд. пед. наук / К.К. Жунушалиева. – Бишкек, 2008. – 174 б.

7. *Зверев, И.Д.* Ведущие идеи и понятия

содержании экологического образования в школе [Текст] / И.Д. Зверев. – М.: Педагогика, 1979. – 45 с.

8. *Найн, А.Я.* Проблемы развития профессионального образования: региональный аспект / А.Я. Найн, Ф.Н. Ключев. - Челябинск: Изд-во ин-та разв. проф. обр., 2008. - 264 с.

9. http://studbooks.net/1821499/pedagogika/metody_sredstva_osuschestvleniya_formirovaniya_ekologicheskoy_kultury_urokah_geografii (дата обращения: 25.01.2019) [Электронный ресурс]

10. <http://www.pedagogika-cultura.ru/po-rubrikam-3/pedagogicheskie-tekhnologii/mikhajlovskij-o-s-geograficheskij-renessans-i-geograficheskaya-kultura> (дата обращения: 22.03.2018) [Электронный ресурс]

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ

ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ

TEACHING TECHNOLOGY

*Жакышова Б.Ш., п.и.к.,
И. Арабаев атын. КМУнин доценти
Абдыкеримов А.К., И. Арабаев атын.
КМУнин магистранты
Каныбеков А. И. Арабаев атын.
КМУнин магистранты*

**БИОЛОГИЯ САБАГЫНДА БААЛОО СИСТЕМАСЫН ИШКЕ АШЫРУУДАГЫ
ТЕСТТИК ТАПШЫРМАЛАРДЫН ОРДУ**

*Жакышова Б.Ш., к.п.н.,
доцент КГУ им. И. Арабаева
Абдыкеримов А.К., магистрант КГУ им. И. Арабаева
Каныбеков А. магистрант КГУ им. И. Арабаева*

**МЕСТО ТЕСТОВЫХ ЗАДАНИЙ ПРИ РЕАЛИЗАЦИИ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ НА
УРОКАХ БИОЛОГИИ**

*Zhakysheva B.Sh., docent,
Candidate of Pedagogical Sciences
Abdykerimov A.K., magistrant of KSU named by I.Arabayev
Kanybekov A. magistrant of KSU named by I.Arabayev*

**PLACE OF TEST TASKS AT THE IMPLEMENTATION OF THE ASSESSMENT
SYSTEM AT LESSONS OF BIOLOGY**

Аннотация: Макалада билим берүүнүн сапатын жакшыртуу максатында биологияны окутууда, окуучулардын билим, билгичтик, көндүмдөрүн баалоо каражаты катары тесттик тапшырмалар тандалып алынган. Билимди текшерүүнүн компоненттери жана баа коюунун критерийлери – айкындык, ачыктык, гумандуулукка басым жасалган. Окуучулардын билимин баалоодогу тесттик тапшырмалардын орду аныкталган.

Аннотация: В статье рассматриваются тестовые задания в качестве средств оценивания знаний, умений и навыков учащихся в целях повышения качества образования при обучении биологии. Внимание акцентируется на таких компонентах оценивания знаний и критериях оценки как справедливость, прозрачность, гуманность.

Определено место тестовых заданий в оценивании знаний учащихся.

Abstract: The article examines test tasks as a means of assessing students' knowledge, abilities and skills in order to improve the quality of education in the teaching of biology. Attention is focused on such components of knowledge assessment and evaluation criteria as fairness, transparency, humanity. The place of test tasks in assessing students' knowledge is determined.

Түйүндүү сөздөр: мугалимдин сабакка даярдануусу, окуучулардын өз алдынчалуулугун активдештирүү, окутуунун эффективдүүлүгү

Ключевые слова: подготовка учителя к уроку, активизация самостоятельности учащихся, эффективность обучения.

Keywords: preparation of the teacher for the lesson, pair works activation of students' independence, learning efficiency.

Учурда мектепте окуучулардын ишмердүүлүгүн реформалоодогу маанилүү проблемаларынын бири – окуучуларга билим берүүнү ишке ашыруу менен бирге эле, алардын өз алдынчалуулугун активдештирүү болуп саналат. Өз алдынчалуулугун активдештирүү аркылуу окутуу процессинин натыйжалуулугун арттырууга болот.

Окутуу - бул систематикалык билим алуунун бирден бир жолу болуу менен бирге, окуучунун инсан катары өнүгүшүнө маанилүү салымын кошкон процесс. Окутуу процессинде окуучуларда жаңы ойлор жаралат, калыптанат, андан ары психикалык жактан өнүгөт жана ар түрдүү иш-аракеттердин жардамынын негизинде билимге ээ болуп, аларды керектүү кырдаалда пайдалана билүү тажрыйбасын өздөштүрүү аркылуу негизги жана предметтик компетенттүүлүктөргө ээ болот.

Жалпы билим берүүчү мектептерде окутуу процессинин уюштуруу формасы болуп сабак саналат. Сабактан тышкары да мектепте ишти уюштуруунун төмөнкүдөй формалары белгилүү: факультативдик, класстан тышкаркы сабактар, экскурсия ж.б. Бирок булардын ичинен эң маанилүүсү – *сабак*. Анткени сабакта гана мугалим менен окуучунун өз ара иш-аракеттеринин натыйжасында биология боюнча окуу программасынын мазмуну ишке ашырылат. Ар бир сабак окутуу процессинин структуралык элементи түзөт. Ошондуктан сабакка да психологиялык, дидактикалык талаптар коюлат. Бул талаптар аркылуу билим берүүнүн үч максаты (билим берүүчүлүк, тарбиялоочулук, өнүктүрүүчүлүк) ишке ашат.

Билим берүүнүн максаттарын ишке ашырууда, биз модернизациялоону билим берүү чөйрөсүндө эмес, билим берүү мейкиндигинде (үй-бүлө, массалык маалымат каражаттары, мамлекет ж.б.) жүргүзүү керек. Бул максатта биологиялык билим берүүдө жаңы ыкмаларды жүзөгө ашыруу максатка ылайык б.а. биологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруунун ыкмаларын, каражаттарын карап чыгуу менен билимдердин минимумун тандап алуу маанилүү. «*Билимдердин минимуму* – ал минимум келечекте туруктуу, практикалык багытка негизделген, тарбия берүүчүлүк

аспекти камтыган, ошол эле учурда билимди андан ары толуктай алган, окуучунун заманга жараша, илимий ой жүгүртүүсүн калыптандырган жана ашыкча окуу жүктөмүнө алып келбөөгө тийиш болгон илимдин негиздери» болуп саналат. Мына ошол илимдердин негиздерин, тактап айтканда биология предметинин негизги түшүнүктөрүн окуучуларга жеткиликтүү калыптандыруу биздин ишмердүүлүбүздөгү негизги маселелерибиздин бири.

Ошондуктан бул маселени ишке ашырууда, жалпы билим берүүчү мектептерде биология предмети боюнча түзүлгөн программаларда негизги түшүнүктөрдү калыптандыруу менен, ошол эле учурда окуучулардын билимдерин баалоо да эске алынган. Бул бир жагынан, окутуу процессинин эффективдүүлүгүн жогорулатса, экинчи жагынан окуучулардын позициясын күчөтөт, башкача айтканда өз иш-аракеттерин уюштура билүү мүмкүнчүлүгүнүн жоопкерчилигин камсыз кылат. Бир эле учурда окуучуларга биологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруу менен, окуучулардын билим, билгичтик, көндүмдөрүн баалоо да жоопкерчиликти талап кылган иш-аракеттин бири болуп эсептелет. Баалоону ишке ашыруунун ыкмаларынын бири болгон тесттик тапшырмаларга токтололу.

Тесттик тапшырмаларды түзүү жана пайдаланууда төмөнкүлөрдү эске алуу зарыл:

- тапшырмалардын мазмуну тема боюнча окутуунун күтүлүүчү жыйынтыгынын талабына дал келүүсү;

- тапшырмалар түрдүү деңгээлде болуу менен бир эле сабактын ар кандай этабында окуучулардын окуу иш-аракетин эсепке алуу жана баалоону камсыз кылуусу жана өзүн-өзү текшерүүнү ишке ашырууда ар кандай ыкмаларды колдоно билүү талабы;

- өзүн-өзү текшерүүсүн коррекциялоону жана анын негизинде баанын объективдүүлүгүнүн камсыз болушу (рейтингдик балл боюнча баалоо ыкмасын колдонуу мүмкүнчүлүгү).

Билимди текшерүүнүн кандай методикасы болбосун, анын компоненттери болуп:

- 1) текшерүүнүн максаты жана билимге коюлган талаптар;
- 2) адекваттуу максаттарга туура келген жана талаптарга жооп берген

текшерүүнүн мазмуну жана формалары;

- 3) текшерүүнүн түрлөрү жана жолдору;
- 4) сапаттык жана сандык баалоолор.

Баалоо процессинде мугалимдин алдына койгон максаты – алар тараптан берилип жаткан билим – окуучулардын күнүмдүк жашоосуна кереги тийгендей жана аны практикалык жактан колдоно ала тургандай болуусун ишке ашыруу жана канчалык деңгээлде окуудан күтүлүүчү натыйжанын ишке ашуусун текшерүү.

Окутуунун натыйжасын текшерүү – биологияны окутуу процесси сыяктуу эле системдүү жана системалык мүнөзгө ээ болуу менен бирге, ар кандай формалар, түрлөрү, методдору аркылуу иш жүзүнө ашырылат. Анын каражаты катары ар түрдүү тесттик тапшырмаларды тандап алдык. Тесттик тапшырмалар менен иштөөдө төмөнкү эрежелер сакталат.

Иштин башында окуучуларга көрсөтмө берүү талап кылынат. Көрсөтмө 2-3 мүнөттөн ашык убакытты албоосу керек. Ишти аткарууда дисциплинаны сактоо тийиш б.а. мугалимдин классты аралап ашыкча басып жүрүүсү окуучуларды иштөөсүнө тоскоолдугун тийгизет. Сабактын бүтөөрүнө 5 мүнөт калганда окуучуларга эскертүү керек, ал эми ишти коңгуроого 1 мүнөт калганда жыйнап алуу зарыл. Бул эрежелерди эске алуу менен, төмөндөгүдөй түрдүү тесттик тапшырмаларды баалоонун каражаты катары колдонсок болот.

1. Ткань – бул

- А) тирүү организмдеги бардык биологиялык процесстер
- Б) түзүлүшү, формасы жана аткарган кызматы ар түрдүү клеткалар
- В) тирүү организмдердин түзүлүштүк жана функциялык бирдиги

Г) түзүлүшү, формасы жана аткарган кызматы окшош клеткалар

2. Аталык жана энелик гүлдөрү эки башка өсүмдүктөрдө жайгашса анда булар-

- А) топ гүлдүү өсүмдүктөр
- Б) эки үйлүү өсүмдүктөр
- В) кош жыныстуу өсүмдүктөр
- Г) бир үйлүү өсүмдүктөр

3. Урук эмнеден пайда болот?

- А) энеликтин мөмө байлагычынын ичиндеги урук бүчүрдөн пайда болот
- Б) өсүмдүктөрдүн жалбырактарынан пайда болот
- В) аталыктагы ичке аталык жипчесинен пайда болот
- Г) өсүмдүктөрдүн тамырларындагы кошумча тамырдан пайда болот

4. Бир үлүштүү өсүмдүктөрдө белең зат кайсы жерде топтолот?

- А) сабагында
- Б) тамырында
- В) урук үлүшүндө
- Г) эндоспермде

5. Өркүн деген эмне? Бул -

- А) бүчүрдөн өсүп чыккан жаш бутак
- Б) топурактын астындагы органикалык зат
- В) өсүмдүктү топуракка бекитип турган тамыр
- Г) өсүмдүктөрдүн өсүшү үчүн зарыл минералдык зат

6. Тамыр-сабак, тамыр – түймөк, пияз түп- булар эмне?

- А) түр өзгөрткөн мөмөлөр
- Б) түр өзгөрткөн жалбырактар
- В) түр өзгөрткөн өркүндөр
- Г) түр өзгөрткөн гүлдөр

7. Сүрөттө өсүмдүктүн кайсы органынын түр өзгөрүүлөрү (метаморфозасы) берилген?

А) сабактын Б) мөмөнүн В) тамырдын Г) жалбырактын

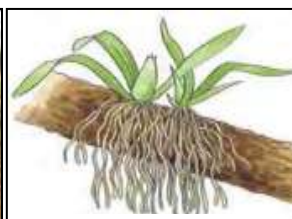
жүгөрү

баньян

саз кипариси

арала

8. Сөзүү органдарга тиешелүү кызматтарын дал келтиргиле:

	Мөмөлөр		Өсүмдүктөр
А	Жемиш	1	өрүк
Б	Сөөктүү мөмө	2	пахта
В	Кургак мөмө	3	күн карама
Г	Урукча	4	дарак
		5	помидор

Жооп:

А	
Б	
В	
Г	

9. Берилген заттарга мүнөздүү касиеттерди дал келтиргиле

	Аталышы		Касиеттери
А	Аталык	1	чаң алгыч, мамыча, мөмөлүк,
Б	Энелик	2	чандык, аталык жипче, чаңча
В	Топ гүл	3	гүл сабында бир гүл орун алат
Г	Жалкы гүл	4	гүл сабында бир нече гүл орун алат
		5	вирустар

А	
Б	
В	
Г	

10. Тамырдын зоналарын учунан баштап ирети менен жайгаштыргыла:

- 1) бөлүнүүчү зона
- 2) соруучу зона
- 3) өсүү зонасы
- 4) тамыр калпакчасы

Жооп:

--	--	--	--

11. Сабактын түзүлүш катмарларын борбордук бөлүгүнөн баштап, ирети менен жайгаштыргыла:

- 1) кабык
- 2) сөңгөк
- 3) өзөк
- 4) камбий

Жооп:

--	--	--	--

Жогорудагыдай ыкма менен иш алып барууда окуучу менен мугалимдин ортосунда кайтарым байланыш аркылуу, окуучулардын билимин баалоо ишке ашат.

Бул учурда баарыбызга эле белгилүү болгондой, окуучунун күндөлүгүнө коюлган «беш» деген баа, анын окууга болгон иш-аракетин жогорулатат, анткени жолдошторунун башка айлана-чөйрөдөгүлөрдүн арасында баркын жогорулатат. Андан тышкары дидактикалык материалдар ар түрдүү татаалдыктагы тапшырмаларды камтуу менен, окутуу процессинде дифференциалдык окутуу ишке ашырылат, окуучулардын даярдыгынын деңгээлине жараша мугалим тарабынан да, жолдоштору тарабынан да тиешелүү жардам берилет. Натыйжада ар бир окуучу башканы окутуу менен өзү да үйрөнөт жана өзүн өзү баалай билет. Ошондуктан баа коюуда анын критерийлеринин бири болгон – айкындык, ачыктык, гумандуулукту ар бир мугалимдин

эске алуусу зарыл жана баланын «МЕН» деген концепциясынын өнүгүүсүнө терс таасирин тийгизбөөсүн көзөмөлгө алышы шарт.

Балдардын таанып билүүсүн активдештирүү максатында жетишпеген окуучулардын жөндөмдүүлүктөрүнө жараша тапшырмаларды берип, ошол тапшырмаларды аткарып келген болсо, алардын ийгиликтерин белгилеп, жакшы баа коё билүүнү да билиш керек. Анткени *жететишкендик* – ар бир окуучунун, керек болсо адам баласынын мүмкүнчүлүгүнүн, өзүнүн иш-аракетине ишенимдүү болгон көз карашын бекемдейт.

Текшерүү - окутуунун негиздүү бөлүгү болуу менен бирге эле билим берүүчүлүк максаттар кандай деңгээлде ишке ашкандыгын аныктайт. Ошондой эле текшерүү өз ичине билим берүүчүлүк жана тарбия берүүчүлүк максаттарды камтыйт. Текшерүүнүн натыйжасында окуучулар өз

билимдерин таанып билүү иш аракеттерин коррекциялашат жана жаңы билимдерге ээ болушат.

Жыйынтыгында текшерүүнүн тарбия берүүчүлүк маанисин эске алуу менен, биология сабагында баалоо системасын ишке ашырууда тесттик тапшырмалар - окуучулардын билим алуудагы жетишкендиктеринин жыйындысынын деңгээлин көрсөтөт, предметтик компетенттүүлүктөргө канчалык деңгээлде ээ болгондугун аныктоо максатында, таанып билүү иш-аракетине басым жасалышы менен, кандайдыр бир маалыматты кайра иштеп чыгууда мотивациясынын күчөшүн камсыз кылат.

Колдонулган адабияттар:

1. Полонский В.М. «Оценка знаний школьников». М., 1981.
2. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии.- М., 1989.
3. Зорина Л.Я. Системность-качество знаний.- М.: Знание, 1976.- 64с.
4. Лернер И.Я. «Качества знаний учащихся. Каким они должны быть?». М., 1978.
5. Зорина Л.Я. Дидактические основы формирования системности знаний старшеклассников. М., 1978.

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна
Кыргызская академия образования
научный сотрудник
лаборатории дошкольного и
начального школьного образования*

ПОДГОТОВКА ДЕТЕЙ ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА 6-7 ЛЕТ К ШКОЛЕ

*Толобекова Зарема Шаршенкуловна
Кыргыз билим берүү академиясы
Мектепке чейинки жана мектептик билим
берүү лабораториясынын
илимий кызматкер*

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ КУРАКТАГЫ 6-7 ЖАШТАГЫ БАЛДАРДЫ

МЕКТЕПКЕ ДАЯРДОО

*Tolobekova Zarema Sharshenkulovna
Kyrgyz Academy of Education
research scientist
the labs of the preschool and
primary school education*

PREPARING CHILDREN OF PRESCHOOL AGE 6-7 YEARS FOR SCHOOL

Аннотация: В статье рассматривается подготовка детей дошкольного возраста 6-7 лет к школе. Развитие ребенка в рамках конкретной особой сферы деятельности по воспитанию, обучению и развитию, который оказывает большое влияние на формирование личности ребенка, волевые качества, характер, его взгляды и убеждения. Педагогические процессы воспитания детей 6-7 лет дошкольного возраста и технология внедрения оказывают большое влияние на развитие личности ребенка. В данной статье показываются классификации особенностей развития ребенка 6-7 лет.

Ключевые слова: предшкольная подготовка детей к школе, развитие ребенка, воспитание, образовательные навыки, навыки самообслуживания, классификация особенностей развития ребенка.

Аннотация: Макалада мектепке чейинки курактагы 6-7 жаштагы балдарды

мектепке даярдоо жөнүндө каралды. Баланын өнүгүүсүн белгилүү бир атайын чөйрөдө тарбиялоо, окутуу жана өнүктүрүү, баланын эрктүүлүгүн, мүнөзүн, көз карашын калыптандырат. Мектепке чейинки курактагы 6-7 жаштагы балдарды тарбиялоодо педагогикалык ыкма балдардын инсан катары калыптанышына чоң таасир берет. Бул макалада 6-7 жаштагы балдардын өнүгүүсүнүн өзгөчө түрлөрү көрсөтүлдү.

Түйүндү сөздөр: Балдарды мектепке чейинки даярдоо, баланын өнүгүүсү, тарбия, билим жөндөмүүлүгү, өзүн өзү тейлөө жөндөмдүүлүгү, балдардын өнүгүүсүнүн өзгөчө түрлөрү.

Annotation: The article discusses the preparation of children of preschool age 6-7 years for school. Child development in the framework of a particular special area of education, training and development, which has a great influence on the formation of the child's personality, volitional qualities, character, his views and beliefs. The pedagogical processes of

the upbringing of children 6–7 years of age and the technology of introduction have a great influence on the development of the child's personality. This article shows the classification of features of the development of a child 6-7 years old.

Key words: *preschool preparation of children for school, child development, upbringing, educational skills, self-service skills, classification of features of child development.*

Дошкольное образование является одним из важнейших показателей и приоритетных направлений развития ребенка. Основной целью дошкольного образования является обеспечение государственной образовательной организации доступности и качества получения полноценного воспитания, образования и развития ребенка. В настоящее время сфера образования Кыргызской Республики не обеспечивает полностью права и потребности детей в качественном образовании и не учитывает реалий сегодняшнего общества. Недостаток средств и ориентир на образование приводит к тому, что образовательные услуги становятся для граждан Кыргызстана дорогостоящими, в том числе для детей дошкольного возраста и предшкольной подготовки детей 6-7 лет к школе.

На сей день мало обеспеченность на государственном языке методические мультимедийные и учебные материалы дошкольного и начального образования снижают качественные показатели обучения в начальной школе. Из-за низкой оплаты педагога воспитателя, а так же помощника воспитателя только 25-30% выпускников педагогических специальностей ВУЗов приходят в дошкольные образовательные организации. Отсюда у педагога нет мотивов и стимулов к инновационной деятельности, слабое использование новых технологий обучения, а также получение новых профессиональных знаний, умений и навыков. Как бы он не работал, его зарплата остается низкой. Из года в год растет количество детей не посещающие детские образовательные организации. Поэтому был

разработан при Министерстве образования и науки Кыргызской Республики программно-методический комплекс в рамках проекта Всемирного Банка «Глобальное партнерство в целях образования» обеспечить подготовку равных возможностей детей к школе по программе «Наристе» (480 часов). Дошкольное образование-это неотъемлемая часть процесса развития личности, этап непрерывного образования, получаемого в раннем возрасте. Каждому возрасту присущи свои задачи и интересы. Рассмотрим особенности возраста предшкольной подготовки детей 6-7 лет к школе, учет которых способствует успешности работы по социальной адаптации и повышения уровня психолого-педагогической готовности детей к обучению школе. В стратегии развития образования Кыргызской Республики (2012-2020 гг.) предусмотрено: обязательность предшкольной подготовки, внедрение по всей стране программ по подготовке детей дошкольного возраста к школе. Педагоги дошкольных образовательных организаций владеют определенными компетенциями, которые могут представить через профессиональные умения и навыки. Педагог планирует, непосредственно влияет на успешность его развития в социуме. Рассмотрим классификации особенностей развития ребенка 6-7 лет.

1. Умение считаться с другими, то есть ребенок должен планировать свои действия с учетом интересов других, умение обращаться за помощью, формирование умений и навыков самообслуживания, стремление к самостоятельности и умение проявления взаимопомощи.

2. Формирование независимого поведения, то есть иметь некоторые навыки самообслуживания.

3. Умения устанавливать дружеские отношения.

4. Формирование ответственности. Помощь в классе, по дому, забота о других.

5. Умение пользоваться инфраструктурами, то есть под присмотром взрослых пользоваться техническими, бытовыми приборами.

6. Безопасность и здоровье. Соблюдать гигиенические нормы, правила личной безопасности на улице, в отношениях с незнакомыми взрослыми.

По словам Л.С. Выготского «в процессе своего развития ребенок усваивает не только содержание культурного опыта, но и формы культурного поведения, культурные способы мышления».

На наш взгляд подготовленность к школе заключается в том, чтобы сформировать определенные качества, относящиеся не к образованию, а к развитию ребенка. Имеется много педагогических исследований по ознакомлению детей с окружающим миром, по формированию представлений о живой и не живой природе, по развитию математического мышления детей и др. Недостатком подготовки детей к школе является хаотичность, отрывочности знаний и в не умений детей объединять отдельные частные результаты мыслительных действий в целостный продукт. В процессе формирования систематизированных занятий у детей проявляется достаточно ясно выраженная стратегия познавательной деятельности. Подготовленность детей к занятиям можно определить по направлениям-это уровень развития мышления и речи, действие в соответствии с указаниями взрослого, сформированности игровой деятельности у ребенка, развитие наглядно-образного мышления и т.д.

Существует оптимальный возраст, когда ребенок может достичь большего успеха в приобретении знаний, навыков и привычек. Роль и значение родителей в развитии и воспитании детей дошкольного возраста бесспорны, принимая во внимание особенности детей этого возраста, особенно пластичность, чувствительность, их способность быстро понимать и их активность. Роль дошкольного образования в подготовке детей к обучению письму, чтению и письму следует понимать и учитывать при подготовке общего дошкольного образования, которое включает, среди прочего, сенсомоторное образование, психосоциальное и интеллектуальное образование. Подготовка

дошкольников к распознаванию и изучению писем, чтению и письму не должна рассматриваться как особая подготовка «кандидатов» в школу. Такой подход изменил бы ребенка, оторвал бы его от радости и дошкольного жизненного опыта.

Литература:

1. Бекбоев, И.Б. Проблема новой ориентации системы образования [Текст] / И.Б. Бекбоев // Материалы Междунар. науч. – практ. конф. «Качество школьного образования состояние, тенденции и перспективы». – Алматы, 2000. – С. 24-34.
2. Дети в школе, но вне обучения [Текст]. – Алматы: Искандер, 2006.– 4 с.
3. Дети, не посещающие школу в Кыргызстане [Текст] / МОНК; ЮНИСЕФ. – Бишкек, 2008. – 110 с.
4. Добаев К.Д., Мавлянов А.С. Наука в Кыргызстане: основные тенденции и проблемы развития // Известия КАО.- 2016, №1. – С. 28-36.
5. Жумабаева Г.А. Адептик аң-сезимдүүлүккө тарбиялоонун педагогикалык жана психологиялык аспектилер. Бишкек. 2017
6. Науманн М. Положение детей в Кыргызской Республике [Текст] / М. Науманн. – Бишкек: ЮНИСЕФ, 2011. – 60 с.

*Карагозуева Г.Ж., п.и.к., доцент
Кыргыз билим берүү академиясы
Ажыкулова Н.Б.
Кыргыз билим берүү академиясы*

**МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУДА ОКУУЧУЛАРДЫН БИЛИМИН
КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮН НЕГИЗИНДЕ БААЛОО**

*Карагозуева Г.Ж., к.п.н., доцент
Кыргызская академия образования
Ажыкулова Н.Б.
Кыргызская академия образования*

**ОЦЕНИВАНИЕ ДОСТИЖЕНИЙ УЧАЩИХСЯ НА КОМПЕТЕНТНОСТНОЙ
ОСНОВЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ**

*Karagozueva G.Zh, docent.
Kyrgyz Academy of Education
Azhykulova N.B.
Kyrgyz Academy of Education*

**ASSESSING STUDENT ACHIEVEMENT ON A COMPETENCE BASIS IN
TEACHING MATHEMATICS**

«Мажбурлоо жана милдеттүүлүк сезими
окуучуга кароодон жана издөөдөн
кубаныч табууга көмөк болот - деген
ой чоң жаңылыштык». **А.Эйнштейн**

Аннотация: Бул макалада мектептеги математика предметтин окутуу процессинде окуучулардын билимин компетенттүүлүктөрдүн негизинде баалоо, мугалимдердин жалпы билим берүүдөгү компетенттүүлүктөрүнүн калыптанышын көзөмөлдөө процессинин кээ бир жолдору каралат. Ошондой эле эсептөөчүлүк компетенттүүлүктөрдү өркүндөтүү каралган.

Аннотация: В настоящей статье рассматриваются вопросы оценивания достижений учащихся на компетентностной основе при обучении математике, некоторые методы процесса наблюдения за формированием у учителей общеобразовательных компетентностей. А также идёт речь о развитии вычислительной компетентности у учащихся.

Annotation: This article deals with the assessment of students' achievements on a competence-based basis in teaching mathematics, some methods of the process of monitoring the formation of general educational competencies among teachers. And also we are talking about the development of computational competence among students.

Түйүндүү сөздөр: компетенттүүлүктөр, окутуу процесстери, эсептөөчүлүк компетенттүүлүк.

Ключевые слова: компетентности, процесс обучения, вычислительная компетентность.

Key words: competence, learning process, computational competence.

Ааламдашуу, заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүшү, экономиканын түзүлүшүндөгү өзгөрүүлөр,

Кыргызстандын жалпы билим берүүчү мектептериндеги математикалык билим берүүгө маданияттык компетенттик мамиленин негизинде мамиле жасоо менен компетенттүү, мезгилдин талабына ылайык өз алдынча даярдыгы бар, турмуштук маселелерди чече билген инсандарды тарбиялоо милдетин коёт. Билим берүүнүн эффективдүүлүгүн артырууда окуучуларга маалыматтык, коммуникациялык, интерактивдик технологиялар менен билим берүү, тарбиялоо жана заманбап билим берүү чөйрөсүндө математик мугалимдердин кесиптик чеберчилигин жогорулатуу талабы турат.

Агартуучулук багытындагы эмгектенген талантуу математиктерди эл ичинде эрте таанылып, ар бир инсанды тарыхый социалдык шартта жаштайынан тарбиялап, жашоо-турмушуна, салтына, акыл-насаатына кунт коюп кыйынчылыктарды жеңген, жамандык-жакшылыкты башынан кечирген, жөнөкөй, кайрымдуу, адамгерчиликтүү инсан болууга аракеттенген.

Азыркы мезгилде өнүгүү стратегиясы жана өнүгүү концепция, КР туруктуу өнүктүрүүнүн улуттук стратегиясы өзгөчө мааниге ээ. Биздин шартта мектептеги математикага өз ара байланышкан үч деңгээлди белгилесек болот: стратегиялык, технологиялык (тактикалык) жана адамдардын өз ара байланыштык. Стратегиялык деңгээл жаңы идеяларды жана теорияларды колдонуу аркылуу математиканын максаттары, принциптери, негизги багыттары менен байланышкан. Башкы идеялары болуп билим берүүнү гумандаштыруу, инсанга багыттоо жана демократияга ыктоо, окуучуларды коомго аралаштыруу (социалдаштыруу) компетенцияларды калыптандыруу керек. Технологиялык деңгээлде математиканын принциптерин жана ыкмаларын колдонуу менен идеяларды турмушка ашыруу жолдору ишке ашат.

Кыргыз Республикасында билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары жөнүндөгү токтомунда (№201, 23.03.12) КРда 2020-жылга чейинки билим берүүнү өнүктүрүүнүн концепциясы бекитилген. Бул маанилүү документте билим берүү системасын реформалоонун негизги багыттары белгиленген. Анда орто мектептерге тез өзгөрүп турган коомго тездик менен

ыңгайлаша алган жана проблемаларды чечүү билгичтиктерине, инсандык жана граждандык өнүгүүсү жана кесиптик ишмердүүлүгүн баштоо үчүн жетишээрлик компетенцияларга ээ болгон жаштарды тарбиялап, өстүрүп чыгаруу милдети коюлган [1].

Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Математика» боюнча предметтик стандарт Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы № 403 токтому менен бекитилген. Жалпы математикалык билим берүүнүн предметтик стандартынын билим берүүнүн натыйжаларына коюлган компетенциялык талаптары негизинен эки топко бөлүнөт: негизги (өзөктүү) жана предметтик компетенциялар.

Демек, бүгүнкү күндүн талабына ылайык окуучу өзгөрүүлөргө бат ыңгайлашкан, ар кандай кырдаалда проблемаларды өз алдынча чече алган, тагыраак айтканда компетенттүүлүктүн төмөнкүдөй негизги (ключевой) компоненттерине ээ болууга тийиш:

1. Маалыматтык компетенттүүлүк – өз ишмердигин пландап, жүзөгө ашыруу, аргументтүү тыянактарды чыгаруу үчүн маалыматты колдонууга даярдык. Бул маалымат менен төмөндөгүдөй иштей билүүнү билдирет: жетишпеген маалыматты максаттуу түрдө издөө, анын айрым бөлүктөрүн салыштыруу, бүтүндөй талдоо билгичтиктерине ээ болуу, божомол жасоо.

2. Социалдык-коммуникативдик – өзүнүн кызыкчылыктарын башка адамдардын жана социалдык топтордун таламдары менен шайкеш келтирүүгө, көз караштардын көп түрдүүлүгүн таануу жана башка адамдардын баалуулуктарын (диний, этникалык, кесиптик, инсандык ж.у.с.) таануу менен өз пикирин цивилизациялуу түрдө жактоого даярдык. Диалог учурунда зарыл маалыматты ала билүүгө, аны оозеки жана жазуу түрүндө баяндоого даяр болуу.

3. Өзүн-өзү уюштуруу жана проблемаларды чечүү компетенттүүлүгү – «Өз ишин уюштуруу жана маселе чече билүү» компетенттүүлүгү – маалыматтагы, окуу жана турмуштук кырдаалдардагы карама-каршылыктарды таба билүүчүлүк жана өз алдынча же башкалар менен биргеликте ар түрдүү ыкмаларды колдонуу менен аларды чече билүүчүлүк, ошондой эле андан аркы иш-

аракеттер жөнүндө чечим кабыл алууга жөндөмдүүлүк [3].

Коомдун илимий - техникалык, технологиялык жана экономикалык өнүгүшүндө математика илиминин орду жана ролу эбегейсиз чоң. Анткени математика бардык табигый илимдердин, билимдердин негизги өзөгүн түзөт. Ошондуктан кандайдыр бир деңгээлде компетенттүү инсан болуп калыптанышында математика предметинин орду чоң экендиги белгилүү.

Предметтер жана класстар үчүн баалоонун алгылыктуу стандарттарын аныктоо максатында математик мугалимдери менен иш жүргүзүлүп жатат. Бул стандарттар окуучулардын тийиштүү предмет боюнча билимдерин, билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү жөндөмүнө, аларды ар түрдүү кырдаалдарда колдоно билүү жөндөмүнө негизделет. Жаңыча баалоодо буга чейинки фактыларды жаттап алууга эмес, жогорку деңгээлде ой жүгүртүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө басым жасалат. ББИМ менен биргеликте олимпиадаларды өткөрүү тутумун жакшыртууга таасир этүүгө умтулат.

Мугалимдерди окуу пландарын, программаларын, стандарттарын өркүндөтүү

ишине тартуу алкагында мугалимдерге өркүндөтүүгө жигердүү катышуу иштөө мүмкүнчүлүгүн берет. Программадагы өзгөртүүлөр фактыларды жаттап алууга эмес, билим, көндүм, жөндөмдөр менен билгичтиктерди өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Ошондуктан математик мугалими өзүнүн методикалык билим деңгээлин күн сайын толуктап, жаңылап, билимдеги болуп жаткан жаңылыктар менен кабардар болуп, окутуунун негизги компоненттеринин ар биринин ички мазмунун так билип, аларды сабак берүүдө жогорку деңгээлде ишке ашыруусу зарыл.

Математиканы 6-класстарда окуп-үйрөнүүнүн максаты болуп сан түшүнүгүн системалуу түрдө өнүктүрүү, сандар менен арифметикалык амалдарды аткаруу билгичтигин иштеп чыгуу, практикалык тапшырмаларды математиканын тилине которуу, окуучуларды алгебра жана геометриянын системалык курстарын окуп-үйрөнүүгө даярдоо эсептелет [2].

Окуучунун билимин, эс тутумун, жөндөмүн баалоодо окуучунун маалыматты түшүнгөндүгүн аны чыгармачылык - ишмердүүлүгү аркылуу колдонуусун о.э. билимдерди талдай, баалай жана аларды турмушунда пайдалана алгандыгын баалоодо мисал келтирүү менен берген жообу бааланат. Анын ичинде, факты, эрежелерди, т.а. грамматикалык эрежелерди, же формаларды жаттап келип айтып бердиби, ага кошуп мисалдары менен далилдеп бердиби, анын классификациясын, мүнөздөмөсүн иликтеп, теориялык табиятын мүнөздөп бердиби, кыскасы, проблеманын теориялык жагын эс тутумунда кандай психикалык процесстери менен сактап калганы боюнча билимин гана баалоо жүзөгө ашат. Бул учурда окуучунун теориялык билимин баалоого көңүл бурууга караганда, анын практикалык машыгууларын баалоо компетенттүүлүккө негиздеп окутуунун алгачкы кадамдарынын бири болот. Себеби, мындай учурда окуучунун сандарды айырмалоо, сандар менен арифметикалык жана алгебралык операцияларды жүргүзүү, ар түрдүү математикалык туюнтмалардын сандык маанилерин эсептей алуу, тагыраак айтканда эсептөөчүлүк компетенттүүлүгүн эске алуу пайдалуу болуп эсептелет. Анткени, ар бир окуучунун эсептөөчүлүк компетенттүүлүгүнө ээ болуусу, алардын негизги жана предметтик математикалык компетенттүүлүктөр маанилүү процесс болмокчу. Алсак: **эсептөөчүлүк компетенттүүлүк:**

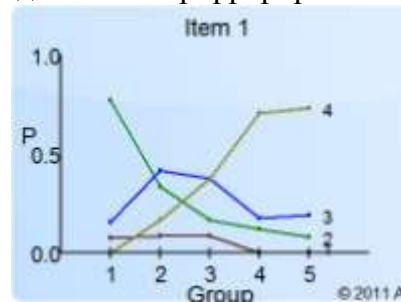
- ❖ Сандарды айырмалоо
- ❖ Сандар менен арифметикалык жана алгебралык операцияларды жүргүзүү.
- ❖ Ар түрдүү математикалык туюнтмалардын сандык маанилерин эсептей алуу.

Окуучулардын эсептөөчүлүк компетенттүүлүгүн баалоо боюнча тест түзүлүп, Бишкек шаарындагы мектептердин 6-классынан 104 окуучудан алынды. ITEMAN программасына анализденип, төмөндөгүдөй жыйынтык чыкты.

№1 тапшырма.

Күтүлүүчү натыйжа. Калдык менен бөлүүнү аткара алуу.

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк
Тапшырманын деңгээли. Базадан төмөн
Тапшырманын мазмуну. 6 санына калдыксыз бөлүнүүчүнү тапкыла

Статистика

N	P	TotalRpbis	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,48	0,34	0,43	0,37

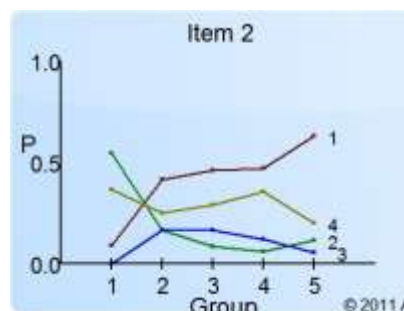
- 1- Дистракторду 4 окуучу тандаган
- 2- Дистракторду 23 окуучу тандаган
- 3- Дистракторду 26 окуучу тандаган
- 4- Дистракторду 50 окуучу ключту тандаган

№2 тапшырма.

Күтүлүүчү натыйжа. Бөлчөк сандар катышкан маселелерди чыгараалат.

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк
Тапшырманын деңгээли. Базадан төмөн
Тапшырманын мазмуну. Туюнтманын $\frac{2}{3}$:

$1\frac{1}{3}$ мааниси эмнеге барабар?

Статистика

N	P	TotalRpbis	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,45	0,15	0,19	0,42

- 1- Дистракторду 47 окуучу тандаган
- 2- Дистракторду 15 окуучу тандаган
- 3- Дистракторду 10 окуучу тандаган
- 4- Дистракторду 27 окуучу тандаган

№3 тапшырма.

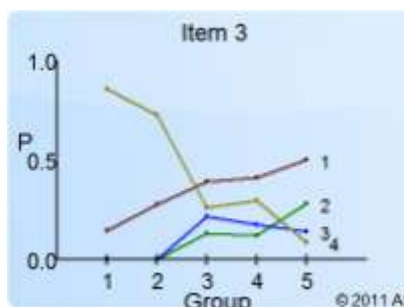
Күтүлүүчү натыйжа. Бөлчөк сандар катышкан маселелерди чыгара алат.

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк

Тапшырманын деңгээли. Базалык

Тапшырманын мазмуну.

$4 - (-5\frac{3}{5})$ сандардын ортосундагы айырма эмнеге барабар?

Статистика

N	P	TotalRpbis	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,14	0,02	0,04	0,44

1. Дистракторду 39 окуучу тандаган
2. Дистракторду 15 окуучу тандаган
3. Дистракторду 13 окуучу тандаган
4. Дистракторду 34 окуучу тандаган

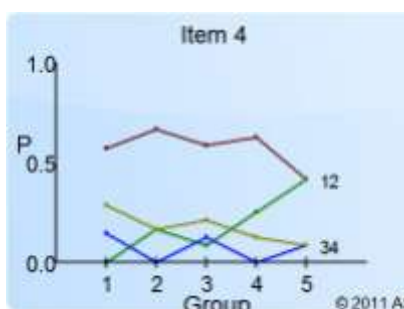
№4 тапшырма.

Күтүлүүчү натыйжа. Бөлчөк сандар катышкан маселелерди чыгара алат.

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк

Тапшырманын деңгээли. Базалык

Тапшырманын мазмуну. Амалды аткаргыла: $1,6 \cdot (-0,7)$

Статистика

N	P	TotalRpbis	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,22	0,35	0,49	0,38

- 1- Дистракторду 55 окуучу тандаган
- 2- Дистракторду 23 окуучу тандаган
- 3- Дистракторду 8 окуучу тандаган
- 4- Дистракторду 16 окуучу тандаган

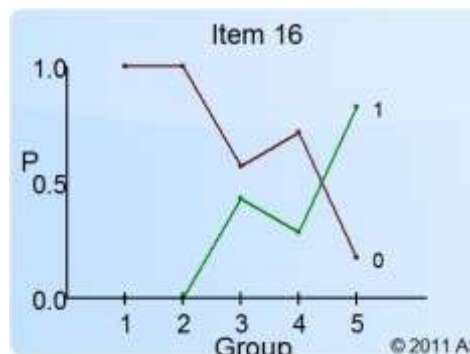
№5 тапшырма.

Күтүлүүчү натыйжа. Бир белгисиз катышкан теңдемени чыгара алат

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк

Тапшырманын деңгээли. Базадан жогору

Тапшырманын мазмуну. Теңдемени чыгаргыла. $-(-y) = -5,95$

Статистика

N	Mean	Total R	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,23	0,27	0,88	0,70

Бул ачык тапшырма болгон: 17-окуучу туура эмес, 24-окуучу туура, 63-окуучу жооп берген эмес.

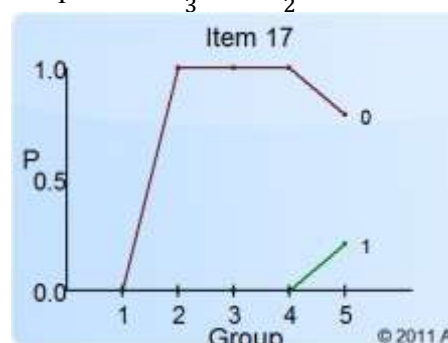
№6 тапшырма.

Күтүлүүчү натыйжа. Бир белгисиз катышкан теңдемени чыгара алат

Компетенттүүлүк. Эсептөөчүлүк

Тапшырманын деңгээли. Базадан жогору

Тапшырманын мазмуну. Теңдемени чыгаргыла $\frac{2x-3}{3} = \frac{x+1}{2}$

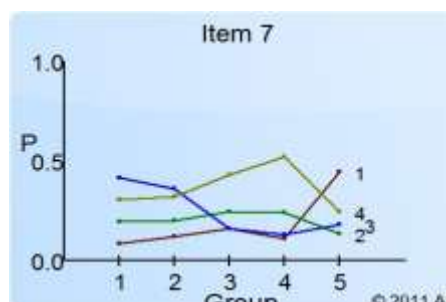
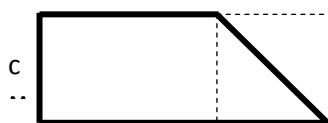
Статистика

N	Mean	Total R	TotalRbis	Alpha w/o
104	0,05	0,59	1,00	0,72

Бул ачык тапшырма болгон: 36 окуучу туура эмес, 5 окуучу туура, 63 окуучу жооп берген эмес.

№7 тапшырма.

Компетенттүүлүк: Көрсөтмөлүү-образдык
Тапшырманын деңгээли. Базадан жогору
Тапшырманын мазмуну. ABCD
фигурасынын аянтын тапкыла

Item information

Se q.	ID	Key	Scor ed	Num Options	Doma in	Flags
7	7	1	Yes	4	1	

Item statistics

N	P	Total Rpbis	Total Rbis	Alpha w/o
210	0,18	0,17	0,24	0,67

Option statistics

Option	N	Prop	Rpbis	Rbis	Mean	SD	Color	
1	37	0,18	0,17	0,24	10,05	3,17	Maroon	** KEY**
2	38	0,18	-0,02	-0,03	7,92	2,62	Green	
3	44	0,21	-0,18	-0,25	7,07	2,90	Blue	
4	70	0,33	0,05	0,07	8,24	2,44	Olive	
Omit	21	0,10	-0,02	-0,03	7,81	3,56		
Not Admin	0							

Бул иштердин багыттарыны бири 6-
класстын предметтик стандартынын, анын
ичинен математика боюнча дагы иштер
аткарылууда. Билим берүүнүн мазмуну
жакшыртууда биринчи кезекте окуучулардын
окуу жетишкендиктеринин сапатын
жогорулатуу үчүн аларды баалоо маселеси
негизги орунду ээлейт.

Бул талкулоолордун жыйынтыктары
предметтик стандартты түзүүчүлөр үчүн

сунуштар берилип толуктоолордун үстүндө
иштеп жатабыз. Бул аткарылган иштердин дагы
бир маанилүү иштеринин бири болуп
предметтик стандарттардын «Окуучулардын
окуу жетишкендиктеринин күтүлүүчү
натыйжалары жана баалоо» компонентин
жакшыртуу болуп эсептелет. Анткени,
окуучулардын окуу жетишкендиктерин учурдун
талабына ылайык, дүйнөлүк стандартка ылайык
жаңыча баалоо боюнча мугалимдердин алдына
коюлган учурдун талабы. Ошондуктан учурдагы
предметтик стандарттарды жакшыртуу үчүн
баалоонун инструменттерин (тапшырмалар)
колдонуу менен аны сынактан өткөрүү иш-
аракети, кандайдыр бир деңгээлде каралып
жаткан маселени чечүүгө багытталган иш
катары кароо зарылчылыгы турат.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз Республикасында билим берүү системасын өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары жөнүндөгү токтому. (№201, 23.03.12).
2. Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын 5-9-класстар үчүн «Математика» боюнча предметтик стандарт. (Кыргыз Республикасынын өкмөтүнүн 2014-жылдын 21-июлундагы №403 токтому).
3. Абдырахманов Т.А., Ногаев М.А. Компетентностный подход в современном образовании : Учебное пособие. – Бишкек, 2011. –114 с.
4. Линда Крокер., Джеймс. Введение в классическую и современную теорию тестов.
5. Добаев, К.Д. Образование – главный ресурс развития [Текст]/ К.Д.Добаев // КУТ БИЛИМ. 19 сентября, 2003. – С. 5.
6. Носков М. Компетентностный подход к обучению к математике //Высшее образование в России – 2005. – №4. С 48-50.
7. Мошкина Т. И. Компетентностно-ориентированные задания и тесты на уроках математики как средство формирования ключевых компетентностей учащихся //Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – Т. 16. – С. 21–25. – URL: <http://e-koncept.ru/2014/64205.htm>.

*Жакышова Б.Ш., п.и.к.,
И. Арабаев атын. КМУнин доценти
Абдыкеримова К.Ш.,
И.Арабаев атын. КМУнин доценти
Насирдинова Г.К.
И.Арабаев атын. КМУнин доценти*

ХИМИЯНЫ ОКУТУУДА ПРЕДМЕТТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУ

*Жакышова Б.Ш., к.п.н.,
доцент КГУ им. И. Арабаева
Абдыкеримова К.Ш.,
доцент КГУ им. И.Арабаева
Насирдинова Г.К.,
доцент КГУ им. И.Арабаева*

ФОРМИРОВАНИЕ ПРЕДМЕТНЫХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ПРИ ОБУЧЕНИИ ХИМИИ

*Zhakyshova B.Sh., docent,
Candidate of Pedagogical Sciences
Abdykerimova K.Sh., docent
Nasirdinova G.K., docent*

FORMATION OF SUBJECT COMPETENCIES IN THE TEACHING OF CHEMISTRY

Аннотация: Макалада химияны окутуу процессинде негизги жана предметтик компетенттүүлүктөрдүн байланышын, аларды калыптандыруудагы милдеттер жана деңгээлдери каралган. Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун принциптери жана шарттары эске алынды. Компетенция, негизги компетенттүүлүк, предметтик компетенттүүлүктөрдүн аныктамалары берилди. Ошол эле учурда окуучулардын өз алдынча билимге ээ болуусунун түрдүү иш-аракеттин формаларын анын ичинде эсепке алуу, маалымат топтоо, маалыматты кайра иштеп чыгуу, интерактивдүү диалог, объектилерди, процесстерди, кубулуштарды моделдештирүү сыяктуу иш-аракеттерди өркүндөтүүгө шарт түзөт.

Аннотация: В статье рассматривается проблема взаимосвязи ключевых и предметных компетентностей в процессе обучения химии, задачи при их формировании и уровни их сформированности. Учтены принципы и условия формирования предметных

компетентностей. Даны определения понятий компетенция, ключевые компетентности, предметные компетентности. И в то же время создает условия для совершенствования деятельности как самостоятельного овладения учащимися различными формами деятельности, в том числе таких как ведение учета, сбор информации, обработка информации, интерактивный диалог, моделирование объектов, процессов, явлений.

Abstract: The article deals with the problem of the relationship of key and subject-specific competences in the process of teaching chemistry, the tasks in setting them and the levels of their formation. The principles and conditions for the formation of subject competencies are taken into account. Definitions of the concepts of competence, key competences, subject competences are given. At the same time, it creates conditions for improving activities as an independent mastery of various forms of activity by students, including such as accounting, information

gathering, information processing, interactive dialogue, modeling objects, processes, and phenomena.

Түйүндүү сөздөр: профессионалдык компетенттүүлүк, окутуу, компетенция, негизги компетенттүүлүк, предметтик компетенттүүлүк, мазмундук тилкелер, предметтик компетенттүүлүктү калыптандыруунун принциптери жана шарттары.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, обучения, компетенция, ключевые компетенции, предметные компетенции, содержательные линии, принципы и условия формирования предметных компетентностей.

Keywords: professional competence, learning, competence, basic competencies, subject competences, content lines, requirements and conditions for the formation of subject competencies

Билим берүү процессинде компетенттүүлүк мамиле жөнүндө сөз кылаардан мурда, «компетенция» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүн чечмелеп алышыбыз зарыл. Кийинки учурларда «менин компетенциям эмес» же «мен анчалык компетенттүү эмесмин» деген сөздөрдү угуп калып жүрөбүз. Бул сөздөр бир алып караганда, түшүнүктүүдөй эле сезилет. Бирок, илимий адабияттарда ар кандай аныктамалары берилип жүрөт, атайын бирдиктүү сунушталган аныктамасы жок. Учурда 60 тан ашык аныктаманын ичинен «компетенция» терминин – бул инсандын белгилүү бир тармакта иш аракетти ийгиликтүү аткаруудагы билим, билгичтик, көндүмдөрдү жана практикалык тажрыйбаларды колдонуу жөндөмдүүлүгү деп белгилеп жүрүшөт. Эгерде «компетенция» бул белигилүү бир тармакта ийгиликтүү иш-аракетке жетүүдөгү билим, билгичтик, көндүмдөрдүн жана практикалык тажрыйбаларды колдонуу жөндөмдүүлүгү болсо, ушул аныктамадан алып карасак, анда «компетенттүүлүк» инсандын кесиптик иш-аракетте көрүнүүчү ушул жөндөмдүүлүктөргө ээ болуусу деп түшүнсөк болот[1].

«Компетенция» терминин 1959-жылы психолог Р. Уайт: «кишинин жекече

өзгөчөлүктөрүн чагылдыруучу катары же адам баласынын айлана-чөйрө менен эффективдүү өз ара таасир этүүсү» катары караган. Ал эми XX кылымдын 80-жылдары Ричард Бояцис башкаруу чөйрөсүндө «Компетенттүү менеджер» түшүнүгү кенири колдонула баштады [2].

1984-жылы англ. Джон Равендин «Заманбап коомдогу компетенттүүлүк» аттуу эмгеги жарык көрүп, анда компетенттүүлүктү социалдык коомдогу жашоодогу жетишкендик же ийгилик деп белгилеген. Компетенттүүлүк – бул бир нече компоненттерден турган, алардын көпчүлүгү бири-бирине көз карандысыз болгон, айрымдары таанып билүүчүлүк чөйрөгө, кээ бирөөлөрү эмоционалдыкка жакын б.а. бул компоненттер бири-бирин алмаштыруу менен эффективдүү жүрүм-турумду камсыздайт[4].

1965-жылы Н. Хомский тилдер теориясына компетенттүүлүк түшүнүгүн киргизген. Ал эми Россияда 2001-жылы өкмөт тарабынан компетенттүүлүккө багытталган билим берүүгө өтө башташты [3].

Компетенттүүлүктүн билим, билгичтик, көндүмдөн (ББК) кандай айырмасы бар?

1-ден компетенттүүлүк милдеттүү түрдө өз ичине инсандык сапатты камтыйт б.а. мүнөзүнүн белгилүү жактары жана таасир этүү ыкмалары (мен мындай таасир этем).

Аларга: көңүл буруучулук, коммуникабелдүүлүк, максатка умтулгандык. Демек компетенцияга билим, билгичтик, көндүм, инсандык өзгөчөлүктөр, жөндөмдүүлүктөр, ошондой эле баалуулук жана мотивация. «Компетенция» термини «профессионалдуулук» термини менен жалпы окшоштуктары бар экенин байкоо кыйын эмес. Анткени жогорку чеберчилик, өз кесибин терең билүүсү сыяктуу сапаттар камтылып турат. Бирок билимдүүлүк билимдердин көлөмү жана алардын энциклопедиясы менен аныкталбайт. Компетенттүүлүк позициясы менен алып караганда билимдүүлүктүн деңгээли өздөштүргөн билимин ар кандай кырдаалда пайдалана билүү менен, проблеманы чече билүү жөндөмдүүлүгү менен аныкталат.

Компетенция – билим алууга даярдоого карата мурдатан берилген, кандайдыр бир кырдаалда – окуу, инсандык, кесиптик ишинде анын натыйжалуу үзүрлүү иши үчүн зарыл болгон социалдык талап (ченем, стандарттардын тизмеси).

Компетенттүүлүк – кандайдыр бир кырдаалда – окуу, инсандык, кесиптик ишинде билимдин, ыктын жана жөндөмдүүлүктүн ар кандай элементтерин өз алдынча колдонууга адамдын интеграцияланган жөндөмү.

Смородинова Мария Васильевнанын “Формирование предметных компетенций учащихся основного общего образования” аттуу эмгегинде окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруунун төмөнкүдөй 4 этабын белгилеген.

1. Мотивациялык
2. Когнитивдик
3. Иш-аракеттик
4. Натыйжаны баалоо.

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу процессинде төмөнкүдөй көрсөткүчтөргө жетишүүгө болот

- түшүнүктүүлүгү, (осмысленность) бул окуучунун белгилүү предметти же кубулушту кабыл алуу өзгөчөлүгү жана аны окуп үйрөнүүдө кызыгуусунун ойгонушу;
- маалыматтуулугу, окуучунун окуу предметинин мазмунун билүүсү жана аны ар кандай окуу жана турмуштук кырдаалдарда колдоно алуусу;
- колдонуу мүмкүнчүлүгү, окуучунун предметтик компетенттүүлүктөрдү практикада колдоно алуусу;
- чыгармачылык менен пайдалана билүү - окуучунун жаны кырдаалдарда өздөштүргөн билимин колдоно жана өзгөртө билүүсү.

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда төмөнкүдөй *милдеттерди* чечүүгө болот:

- кызыгууну калыптандыруу жана окуу процессинде жагымдуу (оң) мотивацияны жаратуу. Бул болсо

окуп жаткан предмети боюнча окуучунун мазмундуу маалыматка ээ болуусун камсыздайт.

- окуучунун предметтик компетенттүүлүктөрүнүн калыптандыруу деңгээлдерин жогорулатуу;
- предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу боюнча иштин жол жоболорун иштеп чыгуу;
- окуучунун окууга болгон кызыгуусун жогорулатуу максатында окутуунун методдорун жана формаларынын комплексин пайдалануу;

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун методологиялык негизин төмөнкү ыкмалар түзөт:

- компетенттүүлүк;
- системдүү иш-аракеттик;
- инсанга-багытталган.

Окуучулардын предметтик компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу төмөнкү негизги *принциптерге* таянат.

- бүтүндүүлүк принциби (окуучуга дүйнө жөнүндө бүтүн элестөөлөрдү калыптандыруу);
- максатты туура коюу принциби (окуучулардын максаттарды өз алдынча аныктоосу жана окуу милдеттерине жараша ылайыктап коррекциялоосу);
- циклдүүлүк принциби (окутуу циклдик мүнөздө болот);
- технологиялык принциби (билим берүү процессинде заманбап билим берүүчү каражаттарын пайдалана билүү).

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун *шарттары*:

- 1) окуучунун инсандык өнүгүүсүн жана чыгармачылык изденүүсүн стимулдаштыруучу предметтик билим берүү чөйрөсүн түзүү, (окутуу процессинде мугалим менен окуучунун өз ара жагымдуу, психологиялык маанай жана ыңгайлуу шарттарды түзүү байланышы);

2) предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун деңгээлдерине ылайыктуу окутуунун мазмунун тандоо (сунуш кылынган окуу материалы окуучунун жаш, психологиялык, интеллектуалдык, тилдик жана кептик өзгөчөлүктөрүнө дал келүүсү);

3) окуучуларда предметтик компетенттүүлүктөрдүн калыптануу деңгээлдеринин динамикасын изилдөө (окуучулардын жасаган иштерине корректирлөө максатында).

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруунун *методдору*:

- дискуссия- бул окуп чыккандары боюнча окуучулар арасында пикир алмашуу;
- аңгемелешүү;
- тапшырма берүү- кайталап окуу аркылуу, терең өздөштүрүү максатында;
- оюн методдору”
- долбоорлоп окутуу методдору (презентациялар, доклад, рефераттар) – бул методдун маңызы - окуучулар өз алдынча аткаруу процессинин негизинде маалымат таап, ага жыйынтык чыгаруу менен билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ болуусу.

Предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандырууда *окуу процессин уюштуруунун формалары*:

- сабак;
- семинар-сабак (окуучулар тандап алган же мугалим сунуштаган темалар боюнча доклад, реферат даярдашат);
- сабак-диспут (окуучулар тандап алган же мугалим сунуштаган темалар боюнча полемикага б.а. талаш тартышуу жаратышат);
- диалог-сабак (бул-суроо жооптун негизинде окуучулар бирдей максатка жана бирдей натыйжага жетүүчү сабактын өзгөчө формасы).

Төмөнкүдөй сабактан тышкаркы иштер да кызмат кылат:

- сабактан тышкаркы иш чаралар;
- интеллектуалдык оюндар;
- факультативдер ж.б. [5].

Демек, компетенттүүлүк – латын тилинен алынып, «шайкеш, туура келүү» дегенди түшүндүрүп, адамдын белгилүү бир кырдаалда, чөйрөдө кандайдыр бир адистиктер боюнча билим, ыкма, билгичтиктерге ээ болуусу, алар аркылуу турмушта жемиштүү ийгиликтерге жетишүүсү деп белгилөөгө болот.

Окуучуларда компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу максатында Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарынын «Химия» боюнча предметтик стандартында төмөнкү *негизги компетенттүүлүктөр* белгиленген:

- 1) Маалыматтык компетенттүүлүк;
- 2) Социалдык- коммуникативдик компетенттүүлүк;
- 3) Өз алдынча уюштуруу жана маселелерди чечүү компетенттүүлүгү.

Негизги компетенттүүлүктүн калыптанышынын үч деңгээлин бөлүп көрсөтүүгө болот:

1) биринчи деңгээл (репродукциялык) окуучулардын үлгүлөрдү (аракеттерди аткаруунун дайындалган алгоритми) жолдой билиши менен мүнөздөлөт;

2) экинчи деңгээл (продукциялык) курамы боюнча жөнөкөй иштерди аткаруу, ишмердиктин өздөштүрүлгөн алгоритмин башка кырдаалдарда колдонуу жөндөмү менен мүнөздөлөт;

3) үчүнчү деңгээл (креативдик) өз алдынча конструкциялоо жана негиздөө элементтери менен татаал курамдагы ишмердикти жүзөгө ашырууну түшүндүрөт.

Мында *компетенттүүлүк* деп – окуучунун калыптанган предметтик компетенттүүлүктөрүнүн негизинде кандайдыр бир ишмердүүлүк аркылуу өзүн эффективдүү ишке ашыра алуу *жөндөмдүүлүгүн* түшүнөбүз. Ал эми *компетенция* - индивиддин ар түрдүү тапшырмаларды аткара алуу жөндөмдүүлүгү, ошондой эле конкреттүү иш аракетти ишке ашыруудагы билим,

билгичтик, көндүм жана тажрыйбалардын жыйындысы. Предметтик компетенттүүлүктөр - окуучунун конкреттүү предметти окуп үйрөнүүдөгү окуу иш-аракетинин сапатын аныктоодогу жетектөөчү болуп саналат. Буга байланыштуу предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу окуучуну турмушка даярдоодогу негизги максаттардын бири. Жогорудагылардын негизинде биз тараптан предметтик компетенттүүлүктөр төмөнкүчө аныкталат:

- окуучунун окуп жаткан предмети боюнча калыптанган билим, билгичтик, көндүмдөрүн ишке ашыра алуу жөндөмдүүлүгү;
- активдүү ой жүгүртүү иш-аракеттерин уюштуруу;
- ошондой эле ошол билимдерди социалдык-билим берүү практикалык шартында колдоно алуусу.

Ал эми жалпы билим берүү уюмдарында 8 - 11- класстары үчүн

компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу каралган:

1. Таанып билүү жана илимий суроолорду коё билүү.
2. Химиялык кубулуштарды илимий түшүндүрүү (чечүү).
3. Илимий далилдөөлөрдү пайдалануу.

Предметтик компетенттүүлүк – окуу предметтеринин алкагында калыптанат.

Мында окуучулардын конкреттүү тигил же бул предмет боюнча маселелерди чечүүдө билим, билгичтик, көндүмдөрү калыптанат. Буга байланыштуу предметтик компетенттүүлүктү калыптандыруу окуучуну турмушка даярдоонун негизги максаттарынын бири болуп саналат.

Предметтик компетенттүүлүк – окуучунун окуп жаткан предмети боюнча өздөштүргөн билимдерин ишке ашыра билүү, ошондой эле бул билимдерди социалдык-билим берүү практикалык шартында колдоно билүү жөндөмдүүлүгү [6].

Предметтик компетенттүүлүктөрдүн мүнөздөмөсү

“Химия” боюнча предметтик стандартында төмөнкүдөй предметтик

Предметтик компетенттүүлүктөр	Окуучулардын компетенттүүлүктөрүн баяндоо
1. Химиялык кубулуштардын негизги мүнөздөмөсүн ачып көрсөтүү.	- илимий изилденген кырдаалдарды ачып көрсөтөт; - өзөктүү терминдерди аныктайт; -табигый илимий изилдөөлөрдүн негизги мүнөздөмөлөрүн (ыкмаларын, усулдарын, каражаттарын) ачып көрсөтөт.
2. Заттардын курамы жана түзүлүшү, химиялык кубулуштарды илимий түшүндүрүү.	- табигый илимий билимдерин белгилүү кырдаалда колдонот; - кубулуштарды илимий негиздеги баяндоосун же маанисин ачууну жүргүзөт, өзгөрүүлөрдү болжолдойт; -илимий негиздеп баяндоону, түшүндүрүүнү жана болжолдоону тааныйт.
3. Химиялык реакцияларды жана заттарды окуп-үйрөнүүдө илимий далилдөөнү колдонуу.	- илимий фактыларды, маалыматтарды маанисин ача билет жана корутундуларды айтат; -коомдогу технологиялардын жана илимдин жетишкендиктерин колдонуунун натыйжасын баалайт.

Окутуу процессинде ар түрдүү ыкмаларды пайдалануу, окуучулардын чыгармачыл ой жүгүртүүлөрүн калыптандыруу, аң-сезимдүү активдүүлүгүн камсыз кылуу менен мазмунду натыйжалуу

өздөштүрүүгө болот. Мында окуучулардын активдүү ой жүгүртүү иш-аракетин уюштуруу, окууга болгон мотивациясын күчөтүү, өзүн-өзү баалоосунун өнүгүшүн

камсыз кыла турган эмоционалдык факторлордон көз каранды.

Компетенттүүлүк – латын тилинен алынып, «шайкеш, туура келүү» дегенди туюндуруп, адамдын белгилүү бир кырдаалда, чөйрөдө кандайдыр бир адистиктер боюнча билим, ыкма, билгичтиктерге ээ болуусу, алар аркылуу турмушта жемиштүү ийгиликтерге жетишүүсү. Окутуу процесинде компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу билим берүүнү модернизациялоонун бири болгон билим сапатын жакшыртууну, инсандын маалыматтык мейкиндикте гармониялык өнүгүүсүн камсыз кылууну жана маалыматтык маданиятка ээ болууга жетүүнү шарттайт.

Демек, химияны окутууда компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу – бул учурдагы технологияларды ийгиликтүү пайдаланууга, алган билимдерин практикада жана жашоодо колдоно алууга жөндөмдүү, өз алдынчалуулугу өнүккөн инсанды калыптандырууга шарт түзүү демекчибиз.

Жыйынтыктап айтканда, компетенттүүлүк бул окуучунун өз билимин колдонууга дайыма даярдыгынын туруктуу абалда болуп туруусу, ошондой эле аны жүзөгө ашыруудагы билгичтиги, реалдуу турмуштагы практикалык милдеттерди чечүүгө карата баалуулук мамилеси жана жоопкерчиликти өз мойнуна алуусу, өзүн

курчап турган чөйрөгө карата мамилесиндеги топтолгон тажрыйбасын маданияттуулук негизде колдоно алуусу.

Колдонулган адабияттар:

1. *Вербицкий А. А.* Личностный и компетентный подходы в образовании: проблемы интеграции / А. А. Вербицкий. – М.: Логос, 2011. – С. 267.
2. *Бояцис Р.* Компетентный менеджер. Модель эффективной работы. М.: изд-во: ГИППО, 2008 г, с.340.
3. *Хомский Н.* Аспекты теории синтаксиса. – М., 1972.
4. *Равен Джон.* Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация. – М.: «Когито-Центр», 2002. — 396 с.
5. *Смординова М. В.* Модель формирования предметных компетенций учащихся основного общего образования // Образование и воспитание. -2016. -№5. - С. 18-22.
6. «Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүү уюмдарында 8-11-класстары үчүн “Химия” боюнча предметтик стандарт. Бишкек. 2017. 88б.

ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ

ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ

EDUCATION AND TRAINING

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Ага илимий кызматкер
Педагогика илиминин жана
кесиптик билим берүү борборунун борбору
Кыргыз билим берүү академиясы*

МУГАЛИМДИН РУХИЙ АБАЛЫНЫН ЖАШ МУУНДАРГА ТААСИРИ

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
Старший научный сотрудник
Центра педагогической науки и
профессионального образования
Кыргызской академии образования*

**ВЛИЯНИЕ ДУХОВНОГО СОСТОЯНИЯ УЧИТЕЛЯ НА ПОДРОСАЮЩЕГО
ПОКОЛЕНИЯ**

*Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna
Senior researcher
Kyrgyz Academy of education*

**THE INFLUENCE OF THE SPIRITUAL STATE OF THE TEACHER ON THE
WRECKING GENERATION**

Аннотация: Макалада адептик-рухий тарбияда эч кандай устав, программа, китеп ж.б. мугалимдин үлгүсүн алмаштыра албай тургандыгы белгиленет. Автор бүгүнкү күнү мугалимдин кадыры, билим берүүнүн деңгээли төмөндөп кетишинин себептери, коомдун адептик-рухий, экономикалык ж.б. кризиске келишинин себептери эмнеде, мында мугалимдин күнөөсү жокпу?-деген сыяктуу көптөгөн суроолорду коюп, аларга жооп издейт. Коомдун өнүгүшүнө жана билим берүү системасына салынган капиталдын (акчанын) пайда түшүүсү боюнча америкалык, россиялык окумуштуулардын изилдөөлөрүнө, статистикасына окурмандардын көңүлүн бурат. Мектепте мугалимдердин акча чогултуу фактыларынын окуучулардын адебине терс таасири тийип жаткандыгын эске алып, мындай абалдан кантип чыгуу жөнүндө ой толгоолорду, практикалык сунуштарды

белгилейт.

Түйүндүү сөздөр: адеп-ахлак, рухий, мораль, аң-сезим, өнүгүү, регресс, үлгү, инсан, тарбия, билим, сапат, мугалим, экономикалык кризис, ийгилик ж.б.

Аннотация: В статье подчеркивается, что пример учителя не может заменить, ни книга, ни программа, ни устав. Автор ставит множество вопросов: почему на сегодняшний день падает уважение к учителю, снижается уровень образования, в чем причина духовно-нравственного, экономического кризиса общества и т. д., пытается раскрыть суть дела, сравнивает прибыли капиталовлаждение на развитие общества и образование Америки, России, ссылаясь на исследование ученых, обращает внимание читателей на статистических данных этих стран.

Встречаются факты сбора денег в школах учителями, учитывая что, это

имеет отрицательное влияние на духовно-нравственное воспитание школьников, автор задает вопрос, как выйти из такого положения, предлагает некоторые практические рекомендации.

Ключевые слова: нравственность, духовный, мораль, сознание, развитие, регресс, пример, личность, воспитание, знание, качество, учитель, экономический, кризис, успех и т.д.

Annotation: The article emphasizes that the teacher's example can not replace, neither the book nor the program, and the charter. The author raises many questions: why today the respect for the teacher falls, the level of education decreases, what is the reason for the spiritual and moral, economic crisis of society, etc., tries to reveal the essence of the matter, compares the profits of capital-humidity on the development of society and the education of America, Russia, referring to the research of scientists, draws readers' attention to the statistical data of these countries.

There are facts about the collection of money in schools by teachers, considering that this has a negative impact on the spiritual and moral upbringing of schoolchildren, the author asks how to get out of this situation and offers some practical recommendations.

Key words: morality, spiritual, morality, consciousness, development, regression, example, personality, upbringing, knowledge, quality, teacher, economic, crisis, success, etc.

Мугалим адам баласына, коомго өтө зарыл адистик экендигин элдин баары билет. Мугалим билим берүүнүн максатын жүзөгө ашыруучу инсан, адамды ой жүгүртүүгө көнүктүрүүчү, турмушка даярдоочу устат болушу керек. Мугалимге көбүбүз жеткиликтүү баа бере албайбыз. Мугалим гезит менен катты ээсине жеткирип берип, жөн болгон почточу эмес, ал билимди, чындыкты өз сезиминен, акылынан, жүрөгүнөн өткөрүп, өзүнүн менчик табылгасы, жаңылыгы катары жар салган чыгармачыл инсан. К.Д. Ушинскийдин пикири боюнча: “Адептик аң-сезимди өнүктүрүүдө эч кандай устав, программа, китеп ж.б. баланы мугалимдей өнүктүрө албайт [1]. Тарбиячынын инсандык сапаттары окуучунун инсандык

сапатына өтөт”. Инсан гана аракеттенип, инсанды өнүктүрөт, мүнөз гана мүнөз түзөт. Инсандын жүрөгүнөн чыккан сөз гана инсандын жүрөгүнө жетет. Инсан гана инсанды тарбиялай алат. Коом өзүнөн-өзү эле өзгөрбөйт, адамдар өзгөргөндө коом өзгөрөт. Мугалим адамды гана өзгөртүп чектелбейт, ал коомду да өзгөртүүгө жөндөмдүү. Жакшы мугалимдер коомдун өнүгүүсүнө өбөлгө болушат, начарлары кризиске себеп болушат. Демек, адамдарды, коомду өзгөртүүчү мугалим болсо, коомдун рухий абалы, тазалыгы мына ушул мугалимден, анын эмгегинен көз каранды. Ошондуктан элибиз «мугалими билимдүүнүн келечеги жарык, мугалими түркөйдүн эли болот карып», – деп айтылып келген. Мугалим оңолсо, коом оңолот, мугалими оңолбогон коомдун оңолушу кыйын (Б. Мурзаibraимов) [7].

Мугалимдин окуучуга ишеними канчалык артса, окуучунун оптимизми ошончолук артат, окуучуга мээримин артса, анын өзүн-өзү баалоосу жогорулайт. Мугалим жактырбаган окуучунун өзүн-өзү баалоосу төмөн болот. Иш билгилиги жогору мугалимдин ар бир окуучусу кайталанбаган индивиддер болушуп, турмуштан орун тапканды үйрөнүшөт. Адептик (такт) сезими өнүккөн мугалимдин окуучулары кыраакы болушат. Педагогдун жакшы рухий абалы жана үлгүсү – насаат айтуудан пайдалуураак. Сенека: “Жакшы үлгү жер шарын айланып, мугалимдин өзүнө кайрылат, жаман үлгү жамандыктын үрөнүн сээп, башына түшкөн көйгөйгө айланат” – деген [8].

Мугалимдин кадыры, билим берүүнүн деңгээли бүгүнкү күнү төмөндөп кетти. Анын себептери эмнеде? Эмне үчүн коом адептик, рухий, экономикалык ж.б. кризиске келди? Буга мугалимдин күнөөсү барбы? Мугалимдин инсандык сапаттары кандай? Эмне үчүн мугалимдин инсандык сапаттарына өзгөчө көңүл бөлүү абзел? Азыр мугалимдин өзүнүн рухий абалы кандай? – деген сыяктуу суроолорду чечмелеп алуу зарыл. Анткени “Мугалим – мөмөлүү дарак” сыяктуу, анын “мөмөсү таттуу” (коомго пайдалуу) болсо, коом соо

болуп, өнүгөт, “мөмөсү ачуу” (зыяндуу) болсо, коом (рухий, психикалык, соматикалык жактан) оорукчал болуп, регресс жолуна түшөт [3].

Биз Бишкек шаарынын бир мектебинин Алиппе майрамына барып, ата-энелерден мугалим жөнүндө төмөнкү сөздөрүн уктук:

– мугалимдер ата-энеден ай сайын акча чогултушат, 8-мартта, мугалимдер күнүндө ж.б. белек алышат;

– былтыр 11-класстын бүтүрүү кечесине ата-энеси акча таба албай калган үй-бүлөнүн баласы асынып өлдү эле, мугалимге бул факт сабак болгон жок, мугалим ата-энеге “мыйзамдуу рэкет” болду;

– балаң сабакка жетишпей жатат, кошумча сабак өтүш керек дейт, акча берсең кызың “5” алып келет, бербей калсаң, бергендердин балдары беш алып, сеники “4”кө, анан “3”кө түшөт;

– майрамдарда мектепте ичкилик ичилет, биз кантип балдарды ичкиликтен таябыз;

– кыска юбка, тар шым кийип, сабакка келген мугалимдер бар, ушуну көргөн кыз мугалимден кандай үлгү алат;

– тарбия завучун сабактан кийин милиция машинеге салып кетишет экен, аны угуп, күйөөсү ажырашыптыр, мындай завучтун тарбиясы кайсы, кыздарга, балдарга көргөзгөн үлгү-өрнөгү кайсы, ушуну тарбия завуч катары кармап турган мектептин тарбиялык иштеринин сапаты кайсы?!

– башталгыч класста майрамдарда тамак, гүл ж.б. апкел дешет;

– “уялбагандан өзүң уял” – дейт, быйыл 10000 сом, эмки жылы 20000, анан 30000, 4-классты бүтүргөндө 40000 сом берели, мугалимдин рухий абалы ушуга жетти деп, анын уятсыздыгын “алтын тамга” менен жазып, тарыхта калтыралы.

Мугалим өз кызыкчылыгын ойлобой, окуучунун социалдашуусуна көмөк көрсөтпөсө, окуучуга кандай үлгү көрсөтөт?

Пара алган мугалимдин “Паракорлуктун зыяндуулугу” жөнүндө өткөн сабагынын тарбиялык мааниси кайсы?! Кылганы бул, сүйлөгөнү башка болсо, эки жүздүү мораль менен мугалим жашаса, адептик-рухий тарбиянын натыйжасы кандай болот? Мындай мугалимдин илгерки чала сабат молдодон эмнеси жогору? Энелердин айткандары ушул болсо, аны уккан балдардын мугалимге мамилеси кандай болот? Ушуну уккан окуучу мугалимди кантип урматтайт? Мугалим менен окуучунун рухий жакындыгы болбосо, окуу-тарбия процесси кантип натыйжалуу болот? Мугалим өзү ак ниет болбосо, окуучуну кантип ак ниеттүүлүккө тарбиялайт? Мугалим ата-энеге өзү рэкет болсо, балдардын рэкетчилигин ким таят, рэкетчилик кантип тыйылат? Мугалим өзү рухий сазга түшсө, окуучунун рухий өнүгүшүнө кантип өбөлгө болот? Майрамдарда мектепте ичкилик ичилсе, окуучулар ичкиликтен кантип тыйылат? Элдин, мамлекеттин абалын мугалим өзү ойлобосо, окуучуларды кантип ойлонууга үйрөтөт? Мектеп акчаны адамдан жогору баалап, өзү акчанын кулуна айланса, окуучуларга чыныгы баалуулуктарды ким түшүндүрөт? Адам жогорку баалуулук экендигин бала кантип түшүнөт? Педагог өзү чыныгы патриот болбосо, патриотизмге баланы кантип тарбиялайт? Мугалимдин абалы ушу болсо, кайсы жырлаган инсан, кандай мүнөз чыгат? Тарбиянын кенчи мектеп болбосо, мектептин наркы кайсы?

Кыргыз Республикасында билим берүү системасында 2236 мектеп, 74 миңден ашык мугалимдер эмгектенишет. Алардын көпчүлүгү жогорку билимдүү адамдар. Жалпысынан билим берүү системасында 1,5 млн. билим алгандар, педагогдор жүрүшөт [2]. Мектеп, мугалим өнүгүү жолундабы? Анда эмне үчүн коом адептик-рухий кризиске белчесинен баткан? Мектептеги, ЖОЖдогу педагогдун адеп-ахлагы оңолбосо, коомдун адеби кантип оңолот, анда өлкөдө кантип экономикалык өнүгүү болот?

Албетте, параны берген да, алган да күнөөлүү. Айрым ата-эне өз баласынын

абалын “оңдоо” үчүн пара берип, мугалимди рухий сазга түртөт, аны алган мугалим окуучуларга жаман үлгү көрсөтүп, “келечекти” (жаш муундарды) рухий сазга түртөт. Биз азыр бузулган айлампага түшүп, чыга албай жаткан тыйын чычкандын абалы сыяктуу абалда жашап жатабыз. Мугалим билим берүүчү болуп чектелбейт, тарбиялык иш да – мугалимдин милдети. Өзү тарбия көрбөгөн адам, башкаларга тарбия көрсөтө албайт, анда ал “мугалим” деген жогорку наамга татыктуу эмес. Андай мугалим мектептин компетенттүү адиси эмес. Диагноз коё албаган, дарылагандын методун билбеген врач ошол замат адамды өлтүрөт, компетентсиз мугалим баланы акырындап ишке ашчу өлүмгө дуушар кылат [5]. Азыр мугалимдер 5-7миң сом алып иштеп жатышат. Мугалимдин ушундай абалга жетишине коомчулуктун күнөөсү жок эмес, бирок мындан мугалимдин абийири акталып кетпейт. 1930-50-жылдарда мугалимдер кыңкыстабай эле эмгектенип, коомдун өнүгүшүнө салым кошкон. Алардын материалдык абалы азыркы мугалимдин абалынан төмөн болгон. Мугалимди ушундай абалга калтырбай, билим берүү системасына эл көңүл бөлсө жакшы болот эле. «Мугалимин унуткан эл, келечегин куруткан эл» деген накыл кеп тээ атам-замандан бери айтылып келатат [7].

Мамлекеттин ушундай абалда болгондугуна мурунку (1950-1990-жж.) мугалимдин адептик-рухий тарбиясынын тиешеси бар. Биз кечээ күнү кимди тарбияласак, ошолор мамлекетти, билим берүү системасын тейлеп жатышат. Элдин, мамлекеттин өткөөл мезгилинде мугалим мындай абалга түшпөй, “мугалим” деген жогорку наамын сактап турса жакшы болмок. Согуштан кийинки оорчулукта деле мугалим мынча абалга түшкөн эмес. Өз напсисин тарбиялабаган мугалим, напсини тыюуга баланы кантип тарбиялайт? “Напсини ээрчиген – акмактык, балекет астында жатмактык” – деген накыл кепти мугалимге түшүндүрүш керекпи? [6]. Аны ким түшүндүрүш керек?

Биз мектептин номерин, мугалимдин атын атабаганыбыздын себеби, бул

кемчилик бир эле мектепке, мугалимге мүнөздүү кемчилик эмес. Бул жерде ата-энелердин да, коомчулуктун да, администрациянын да күнөөсү бар. Эми мындай абалдан кантип чыгабыз, ошого токтололу?

Мындан кырк жыл мурда америкалык экономист Т. Шульц Нобель сыйлыгына татыктуу болгон эмгегин жарыялаган. Экономиканы өнүктүрүү үчүн 1900-жылы жумшалган бир сом 1957-жылы 4,5 сом болуп өскөн. Ал эми билим берүү системасын өнүктүрүүгө жумшалган бир сом, 14 сомго чейин өскөн. Билим берүүнү өнүктүрүүгө жумшалган каражат экономиканы өнүктүрүүгө жумшалган каражаттан 3 эсе пайдалуураак. Россиялык окумуштуулардын изилдөөлөрүнө караганда 5,3 эсе пайдалуураак. Союз болуп турган кезде билим берүү системасына жакшы көңүл бөлүнгөндүктөн, 50-жылдары АКШдан, Канададан кийинки орунду ээлеген. 1985-жылы 42-орунга түшүптүр. (В.С. Кукушин) [4].

2009-жылы Пизанын жыйынтыгы боюнча Кыргыз Республикасы сынакка катышкан 57 өлкөнүн 57-орунга түштү. Ата Мекендин эртеңки тагдырын ойлогон педагогдор биргелешип, мындай проблемадан чыгуу үчүн күрөшүү керек [2]. Мугалимди тарбиялоо боюнча ар кандай мазмундагы макала жазалы, студенттерди практикага жиберип, мектептин абалы жөнүндө маалымат алалы, коомдук талкууга коёлу, административдик, укуктук чара колдонолу, мугалимдин адептик-рухий абалын оңдоо боюнча атайы иш жүргүзөлү, ж.б. аракет кыلالы.

Биз мектепти мамлекет каржылаш керек, – деп баарын мамлекетке жүктөп салдык, ишкерлердин колуна келген салымын балдардын өсүшүнө пайдаланалы.

25-26 жылдан бери ЖОЖдордо башка факультеттерге өтө албаган бүтүрүүчүлөр аргасыз мугалимдик кесипти тандашууда. Алардан ушундай мугалимдер чыгат. Педагогдордун жаңылыштыгын коом ушундай баадагы акы “төлөйт” экен. Мугалимди даярдоочу факультеттерде

бюджеттик орунду көбөйтүп, аларга стипендия төлөп, адеп-ахлагына карап, тандалган билимдүүлөрдү алууга көңүл бөлөлү. Администраторлор мугалимдин билим берүү чеберчилигин баалап чектелбей, моралдык (инсандык) сапаттарына көңүл бөлүшү керек. Пара алган, ичкилик ичкен, тамеки тарткан, адеп-ахлагы начар, окуучуларга жаман үлгү көрсөткөн педагогдор мектептен четтетүү маселесине көңүл бөлөлү. Мугалимдин бүгүнкү абалы коомдун эртеңки келечегин аныктаарын эсибизден чыгарбаш керек. Мектеп көйгөйлөрдүн борбору болбой, өнүгүүнүн жолун көрсөтүүчү мекеме болуш керек.

Адабияттар:

1. Болдырев Н.И. Классный руководитель. – М., Просвещение. 1999.
2. Байгазиев С.О. Педагогикалык руханият. Бишкек. 2008.
3. Гершунский Б. С. Философия образования для XXI века. М., 2002.
4. Кукушин В.С. Общие основы педагогики.учеб. пособие для студ. пед. вузов. – Ростов н/Д.: МарТ. 2002. – 224 с.
5. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы. учеб. пособие. – Ростов н/Д.: МарТ. 2002.
6. Кыргыз макал, лакап, учкул сөздөрү. Жыйнаган Мухаммед Ибрагим. Бишкек. 2008.
7. Мурзаibraимов Б. Мугалим – мөмөлүү дарак. Бишкек. 2015.
8. Родительские собрания. Авт.сост. О.Г. Черных, В.А. Малюгина. – М., ВАКО. 2008.

Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
ага илимий кызматкер
Педагогика илиминин жана кесиптик билим берүү борборунун борбору
Кыргыз билим берүү академиясы

АДЕПТИК-РУХИЙ ТАРБИЯДАГЫ ПРОБЛЕМАНЫН БАШАТЫН АНАЛИЗДӨӨ

Жумабаева Гулайым Абдысаматовна
старший научный сотрудник
Центра педагогической науки и профессионального образования
Кыргызской академии образования

АНАЛИЗ ПРОБЛЕМ ИХ ИСТОКОВ В ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ

Dzhumabaeva Gulaym Abdysamatovna
Senior researcher
Kyrgyz Academy of education

AN ANALYSIS OF THE PROBLEMS OF THEIR ORIGINS IN THE SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION

*“Адамдын жакшы сапаттарын
жаман жүрүм-туруму калыптана
электе жаш кезинде
өнүктүрүү керек” (Я.А. Коменский).*

*“Маданияттуулук дегенибиз –
өз жашооңду башкалардын
турмушуна пайдалуу кылып,
кооздоо” В.Г. Кротов.*

Аннотация: Макалада Революцияга чейинки, совет доорунда жана демократиялык коомдо билим берүүдөгү адептик-рухий тарбиянын жаңылыштыктары анализделип, адептик-рухий кризистин себеп-натыйжа байланышы, анын жыйынтыгы адамдардын психологиялык, моралдык абалынын өзгөрүшү, статистикалык маалыматтар аркылуу анализделет. Кризистик реалдуулуктан чыгуу үчүн класс жетекчилерге конкреттүү сунуштарды берилет.

Түйүндүү түшүнүктөр: адептик, рухий, этикалык, мораль, тарбия, аң-сезим, баалуулуктар, гуманизм, идеология, билим

берүү системасы, педагог ж.б.

Аннотация: В статье рассматривается духовно-нравственное воспитание до революционной, советской и образовательной системы демократического общества, причинно-следственные связи духовно-нравственного кризиса, результаты анализируется через психолого-морального изменения общества, человека и через статистики. В конце статьи предлагается педагогам некоторые рекомендации по выходу из кризисной ситуации.

Ключевые слова: нравственный, духовный, этический, мораль, воспитание, сознание, ценности, гуманизм, идеология, образование, педагог и т.д.

Abstract: *The article deals with the spiritual and moral upbringing before the revolutionary, Soviet and educational system of a democratic society, the cause and effect relations of the spiritual and moral crisis, the results are analyzed through the psychological and moral changes of society, of man and through statistics. At the end of the article, teachers are offered some recommendations on how to overcome the crisis situation.*

Key words: *moral, spiritual, ethical, morality, upbringing, consciousness, values, humanism, ideology, education, teacher, and so on.*

Адеп дегенибиз – адамдын жүрүм-турум нормасын аныктоочу моралдык эреже жөнүндөгү этикалык түшүнүк. Адептик тарбия деп – аң-сезимди, адептүү жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандырууну жана адептик ыкмаларды максатка ылайык өнүктүрүүнү айтабыз. Адептик-рухий тарбия аркылуу эң жогорку баалуулуктар, терең мааниси бар түшүнүктөр баланын аң-сезимине, жүрөгүнө жеткирилет. С.И. Ожеговдун сөздүгүндө: “Адептүүлүк – адамдын рухий дүйнөсүнүн коомдо, үй-бүлөдө жашоодогу жүрүм-турум эрежелерин аныктоочу сапаты, аны аткаруунун, кылык-жоругунун чыгышы”-деп белгиленет. В.А. Сухомлинскийдин пикири боюнча: “Адептик-рухий тарбиянын мазмунуна: гуманизм, идеялуулук, жоопкерчиликтүүлүк, жарандуулук, эмгекти сүйүү, айкөлдүк, өзүн өзү башкара билүү ж.б. кирет. Адептүүлүк – абийирдин мүмкүндүк берген чеги, ал эми адамдын аң-сезими жогорулап, жүрүм-турум оңолсо, рухий өнүгүү башталат, анын чеги жок. Адамдын жакшы ою, моралдык сезими бириккенде жакшы адептик аракети башталганда рухий дүйнөсү байыт” Адептик-рухий тарбияга көңүл бөлүнгөн мектептин бүтүрүүчүлөрү коомду өнүктүрүүчү кыймылдаткыч күч сыяктуу болушат. [9].

И.Кант: “Тарбия – адамдын аң-сезимин өнүктүрүүдөгү чеберчилик, адамдын табигатындагыларды (акыл, шык, зээн ж.б.) өркүндөтүүнүн улуу сырлары – тарбияда”-деген. Совет доорунда: “Тарбия деп – жаш муунга коомдук-тарыхый тажрыйбаны, материалисттик-лениндик көз карашты

калыптандырууну, жогорку моралды, терең идеялуулукту, коомдук активдүүлүктү, коомдогу реалдуулукка чыгармачыл мамилеге, эмгекке, жогорку маданияттуулукка жана жүрүм-турумга көндүрүүчү иш-аракетти”- атаганбыз. (Краткий психологический словарь. М. 1985). 90-жылдардагы адабияттарда: Тарбия деп – жаш муундарды эмгекке, пайдалуу иш-аракетке, ар түрдүү социалдык функцияларды аткарууга даярдоонун объективдүү- мыйзамченемдүү процесси” белгиленген (Краткий педагогический словарь пропагандиста 1990). Азыр биз кыргыз агартуусунда адептик-рухий тарбиядагы проблеманын башаты кайдан чыккан, эмне менен байланыштуу, аны кантип жоёбуз, ошо жөнүндө ой бөлүшмөкчүбүз.

Кыргыз агартуусунун тамыры тарыхтын тереңине, т.а. биздин замандын V-IX кылымдарына кетет. Буга байыркы Орхон-Энисей эстеликтеринин рун жазуулары күбө. Француз тарыхчысы Шавамунин, кыргыз тарыхчысы Анвар Байтурдун ырастоосу боюнча: “Кыргыздар түрк улуттарынын ичинен эң биринчилерден болуп V кылымдын башында 40 тамгалуу алфавит пайдаланышкан”. Академик Е.С. Малов: “Түрктөрдүн Энесай жазмасы (1952) аттуу эмгегинде: “Энесай таш эстеликтериндеги жазуулары – байыркы кыргыз тили. V-IX кылымдарда кыргыз-түрк мамлекетинде агартуу, окутуу практикаланган. Борбордук Азияда кыргыздын улуу державасы билим берүүсүз держава болуп жашай алмак эмес”- дейт.

“Илгери кыргыздар балдарын мусулманча окутуп, адептүүлүккө, ыймандуулукка үйрөтүүнү биринчи парз деп эсептешкен. Ошондуктан Кашкардан, Кокондон, Үрүмчүдөн, Бухарадан, Уфадан, Казандан Олуя Атадан уйгур, өзбек, ногой молдолорду жалдап, ат, кой, акча берип, бир топ жылга чейин балдарын окутуучу (Тоголок Молдо. Бишкек.1991.180-б). Орто кылымдын башында араб тамгасы менен балдардын сабатсыздыгын жоюп, эл диний билимди өздөштүргөн. Ж. Баласагындын “Кут алгы билими” негизинен адептик-рухий тарбияга арналат, азыр да ал чыгарманын актуалдуулугу өтө элек.

XIX кылымдын экинчи жарымында патриархалдык-феодалдык Орто Азия капиталисттик Россиянын куралдуу армиясы менен кагылышууда жеңилип, колонияга айланган. Орус-тузем, диний приходдук (башталгыч) мектептер Пишпекте, Пржевальскиде иштей баштаган. Окуу планында “закон божий” сабагы бар эле. Орус мектептерде кыргыз балдар, кыздар да окуган. Кыргыз улуту орустун адептик-рухий тартибине үйрөнүүсү XIX кылымдын экинчи жарымында башталган. Колониялык саясаттын түпкү мүдөөсү “туземецтердин” тилин, маданиятын, улуттук тамырын соолутуу эле [1].

XIX кылымдын соңунда, XX кылымдын башында Ала Тоо аймагында “жаңы метод” (усули жадид) мектептер пайда болгон. Аны идеялык жактан И.Гаспирский негиздеген. Анда куран, шариат, араб тили менен бирге жалпы билим берүүчү предметтер: арифметика, география, тарых, табият таануу, геометрия, анатомия, логика ж.б. үйрөтүлгөн. Мектепте парта, доска, карта ж.б. пайдаланылып, диний жана илимий багытта таалим-тарбия берилген. Мындай прогрессивдүү идея узакка жашай алган эмес. Жалпы агартуу жаатындагы улуттун адептик-рухий тарбиясына булардын оң салымы болгон, бирок сан жагынан жетишсиздигин моюнга алуу керек [2].

Адептик-рухий тарбия боюнча мурдагы мударистер өздөрү чыгармаларды жазып, шакирттерине анын маанисин түшүндүрүшкөн. Мисалы, “Аңгек өзүн жер ойлойт. Акмак өзүн эр ойлойт, Кебер өзүн туз ойлойт. Кемпир өзүн кыз ойлойт. Зулум өзүн ак ойлойт. Сүткөр өзүн так ойлойт. Даачан өзүн тыйынсыйт. Наадан өзүн кыйынсыйт. Орой өзүн сылыксыйт. Орок өзүн кылычсыйт” (Алдаш Молдо).

Эпостордун, элдик оозеки чыгармалардын көптүгү кыргыз элинин рухий дүйнөсү бай, адабий казынасы мол калк экендигине күбө болот. Ошол чыгармаларда Абыке, Көбөш, Бокмурун сыяктуу терс каармандар болгондугуна карабастан, адептик-рухий маселелерге кенен орун берилген. Революцияга чейинки кыргыз адабияты этнопедагогикалык маалыматтарга бай, элдин материалдык кыйынчылыгына карабастан, улуттун рухий

абалы жакшы, дили соо болгон.

Революциядан кийин жаңы типтеги адамды тарбиялоо керек болгон, анткени мурдагы тарбия “консервативдик”, “патриархалдык” катары таанылган. Н.И. Бухарин: “Эски режимдеги консервативдик катуу тарбияга каршы акырындап күрөшүү менен, үй-бүлөдөгү эски мамилелерди жок кылуу керек”-деген. Ошол жылдарда үй-бүлөлүк тарбиянын стратегиялык планы иштелип чыккан. Көпчүлүк педагогдор үй-бүлөлүк тарбиянын жакшы жактарын: эмгекти сүйүүнү, чын жүрөктөн чыккан үй-бүлөлүк жылуу мамилени сактап калуу керек дешкен. Ошого карабастан биринчи көз караштагы окумуштуулардын пикири үстөмдүк кылып, баланы үй-бүлөдөн ажыратып, атайын мекемеде, коммуна-мектепте, интернатта, балдар үйүндө тарбиялоого көңүл бөлүнгөн. Улуу Октябрь Социалисттик Революциядан жана Улуу Ата Мекендик согуштан кийин ата-энесинен ажырагандар көп болгондуктан, мектеп-интернаттар ачылган. Мектеп-интернаттар балдарга коммунисттик идеологияны кенен пропагандалап, үй-бүлөлүк байлыкка умтулбоону, социализмди, коммунизмди курууга үгүттөгөн. Советтик мектептерде окуучулардын интеллектуалдык потенциалын өсүшүнө көбүрөөк көңүл бөлүшүп, адептик-рухий тарбия экинчи планга чыккан [3].

60-жылдары 1980-жылга чейин 2,5 миллион балдарды интернаттарда тарбиялоо пландаштырылган. Ар бир үй-бүлө баласын интернатка берүүсүнө жетишүү керек болгон. 30-жылдары бул идеяга В.А. Сухомлинский каршы чыгып, өз эмгегинде: “Ата-эне гана балдарына улуу авторитет бойдон каларын” эскерткен. “Муундардын ортосунда байланыш болот, бала – кылымдарга уланган тукумдун бир звеносу, аны үзүү – оор трагедия, ал баланын адептик-рухий багытын кулатуучу нерсе”-деген. Анын позициясын көптөгөн педагогдор колдошкон. “Үй-бүлөдөн эрте бөлүнгөн бала ар тараптуу өнүгүп, инсан катары калыптана албайт, бирок аны аңдап түшүнө албаган абалда чоңоёт. Эрте ата-энелик мамиледен ажыраган бала кара муртөз, ырайымсыз эле болуп чектелбестен, алар балалык “госпитализм” дартына

чалдыгып, үй-бүлөлүк жашоо-иммунитетин жоготот”-деген В.А. Сухомлинский. “Жүрөгүндө жек көрүү менен кара мүртөздүк орун алган баланы ырайымдуулукка тарбиялоо мүмкүн эмес. Эркиндиктен, сүйүүдөн ажыратылган баланы күчтүү эрктүүлүккө тарбиялоо мүмкүн эмес” (Л.Н. Толстой).

“Азыркы кыргыз мектептеринде балдарга көбүнчө илимий теорияны жаттатып окутабыз. Мурдагы мугалим Нурмолдо балдарды турмушка даярдап окуткан. Ал эркек балдарга дыйканчылык өнөрдүн сырларын, кыздарга бычмачылык, тикмечилик өнөрдү, элдик салт-санаа, адабият, маданият, адептик-руханий көндүмдөргө үйрөткөн” дейт С.О. Байгазиев [1].

Жаңылбаган жаак, мүдүрүлбөгөн туяк болбойт. Педагогдор да жаңылышат. Мисалы, мурда класстык сааттарда коммунисттик идеологияны, саясый “идеалдарды” пропагандалоого көп орун берилген. Окуучуларга технократиялык, механикалык, рационалдык ойлом таңууланган. Адамдын табигаты, генетикалык программасы, улуттун менталитетин өзгөчөлүгү, космостук параллель күчтөрдүн адамга таасири эске алынбаган тарбия актуалдуу болгон. Педагогикада дүйнө түзүлүшүнүн советтик илимден айырмаланган бөлүгү этибар алынбаган. Азыр да ошол “жолдон чыкпагандар” бар, айрымдары жаңы идеологияны ойлоп таап, аны пропагандалоого өтүшкөн. Мунун натыйжасы кандай? Психологияда “бөлүкчө адам” (башкалардын баалуулугун түшүнбөгөн, күн тийген жердин күкүгү), “бурама адам” (өзүнө талаптары минималдуу, өз ою жок, башкаруучунун сөзүн кыңк этпей аткаруучу), “адам хакер” (компьютер менен гана иши бар, өзүнчө жашаган), “тиешеси жок адам” (туугандарына, жакындарына жан тартпаган, кайдигер), “масса адам” (эл кандай болсо, мен да ошондой болом, формалдуу окуйт, аткарат), “робот адам” (адам-машине, баалуулугу жок), “адам фантом” (ырайымсыз, катаал), “адам романтик” (чексиз кызыкчылыгы бар, өзү иш-аракетсиз) деген сыяктуу адамдын типтери пайда

болду. Бул – биздеги цивилизациянын жемиши, бирок алардын пайда болушуна педагогика илиминин да, практик педагогдордун да салымы жок эмес. Философ Н.Бердяев “Техникалык цивилизация – имперсионисттик, ал адамдан инсан чыгышын каалабайт, активдүүлүгүн каалайт,”-деген.

“СССРдин тушунда окуучулардын адептик аң-сезимин жогорулатууга жеткиликтүү шарт болгон эмес”- деп ырасташат көрүнүктүү адистер, “анткени коом регресс жолунда болчу”-дейт. Мисалы профессор А.И.Кургановдун эсептөөлөрү боюнча социализмди куруу үчүн Россияда 26,2 млн. адамдын өмүрү курмандыкка чалынган. Кыргызстанда 0,05 млн. адам курман болгон. Улуу Ата Мекендик согушта 20 млн. адам курман болгон. Ушунча жоготууга учураган элдин адептик-рухий тарбиясында да чоң жоготуу болот.

Эми 1989-жылкы 16 жашка чейинки өспүрүмдөрдүн кылмыштуулугу боюнча статистикага көңүл бөлөлү: күнүгө (орто эсеп менен) 1507 никесиз бала төрөлгөн (1989). Кылмыш кылгандыгы үчүн күнүгө 2625 бала ички иштер бөлүмүнө жеткирилген, 611 ар кандай майда кылмыш катталып, 245 бала элдик сот менен соттолгон, 207 бала үйдөн качып кетчү, 1411 бала ӨИИге (ИДН) учетко алынган, 2 адамды өлтүрүү, 11 автомобиль уурдоо, 64 үй тоноо, 358 мамлекеттик же жеке буюм уурдоо катталган. Күнүгө 7323 никеге туруу, 2602 ажырашуу катталган. Күнүгө 2124 бала толук эмес үй-бүлөдө калган, 53 бала балдар үйүнө өткөрүлгөн, 27 ата-эне укугунан ажыратылган. Күнүгө 842 (14 чейинки) баланын өлүмү катталган [7].

СССРда бир жылда төрөлгөн 5238810 баланын 584096 бул дүйнөгө оорулуу келишкен, бир жылга чейин анын 132978 чарчап (өлүп) калышкан, 18ге чейинки 219730 бала каза болгон. СССР беш жашка чейинки балдардын өлүмүнүн коэффициенти боюнча дүйнөдө 40чы орунда турган (б.а. ар бир 1000 баланын СССР-32, АКШ-13, ФРГ-10, Япония-8 ж.б. чарчаган). 2673056 түгөй никеге турса, 949796 ажырашуу катталган (б.а. 100 никеге 35,5 ажырашуу туура келет). 1988 жылы 6,8млн. адамга алимент төлөөгө чечим иштеген жерине жөнөтүлгөн. Бул –

регресс жолундагы коом. Мындай шартта жогорку аң-сезимдүүлүктү өнүктүрүү кыйын, ыймандын ыйыктыгы жөнүндө сөз болушу мүмкүн эмес. “Коом регресс жолунда болсо, адамдын аң-сезими дегредацияга кетет, регресске бара жаткан адамдар адептик-рухий жактан пас болот”-деп ырастайт О.Т.Торсунов [10].

Жаштардын интеллектуалдаштыруу индекси Эл аралык баалоодо Совет өлкөсүндө 50-жылдары 2-3-орунду ээлеген, 90-жылдары 50-52 орунга түшкөн. Элдин идеалы өзгөргөн.

Класс жетекчилер (көбүнчө) өзүнө жаккан план түзүп, ошол план боюнча аракеттенет. Балага ошол план керекпи, жагабы, баланын абалы кандай, эмнеге муктаж, аны жеткиликтүү баалабаган. Биздин жаңылыштыгыбыз ушул жерде. Айрым класс жетекчилер окуучуга мүнөздөмө жазуудан кыйналышат, анткени баланы жакшы билбейт. Класстык сааттардын мазмуну окуучуга кызык эмес, баланын терс эмоциясын козгой турган, көңүлүн оорута турган маалымат берилет. Бул туура эмес. Окуучу менен чын жүрөктөн сүйлөшүп, жан дүйнөсүнө үңүлүп, “кирип”, ага эмне керек экендигин билүү маанилүү. Класстык саат баланы ойлондуруп, жаман сапатын жоюуга, жакшысын жандандырууга, көкүрөгүндө жакшылыктын үрөнүн калтырууга тийиш.

Мурунку доорлордо кийим зарыл нерсе болчу, азыр кийим байлыгын (престижин) көрсөтүүчү нерсе болду, ал инсандык сапатты “эритүүгө” айланды. Адамдар байлыктын кулчулугуна өтүүдө. Адам бул реалдуулуктан кайда качат? Калыссыздык, ырайымсыздык орун алган коомдо АДАМ болуп калыптануу кыйын. Класстык саат ушундай реалдуулукта окуучуга АДАМ болууга жардам бериши керек, тилекке каршы тарбиялык иштер конкурс, кече, ШТК (КВН) ж.б. иш чараларды өткөрүү менен чектелген учурлар бар.

Азыр Батыш педагогикасынын Чыгыш маданиятына жат элементтери танууланууда. Мисалы балдар укугу жөнүндөгү конвенцияны ашыкча пропагандалоо менен, мугалимдердин укугу тебеленди. “Менин баламды эмнеге урушасыз?”-деп мугалимди “тарбиялоочулар” көбөйдү. Мугалимдин

ачуусу келип калган учурду телефонго тартып, интернетке киргизүүгө ж.б. жол берилди. Мугалимдин өзүн чарчаган абалга жеткирдик. Батышта балага ырайымсыз мамиле үстөмдүк кылгандыктан, баланын укугу корголбой келген. Э.Фроммдун пикири боюнча: “Баардык доорлордо Батышта балдар чоңдордун зулумчулугунан запкы жеп чоңоюшкан”. Чыгышта деле мурда мугалимдер баланы чапкан, бирок Батышка караганда Чыгыштын тарбиячылары балага гумандуу мамилени туура көргөн.

Эмнеге балдар интернетке көп тартылышат? Интернет – жалгыздыктан жапа чеккендердин эрмеги. Бала интернетте билгенин кылып отура берет. Адам менен мамиле түзүү интернеттик “мамиледен” пайдалуу. “Адам эмнени кылганына, иш-аракетине жараша жакшы же жаман, аң-сезими жогору же пас адам болот”. К.Ясперс.

“Балдардын жүрөгүнө оң таасир этилбеген (рухий тарбия жетишсиз) класстык саат, окуучулар коллективинин турмушу – бала үчүн чыныгы уу, ал жылуу сезимге суусатат” - деген С.Т. Шацкий. “Балалыктан жаштыкка өткөн курак оор, бул – өзүн, адамды, коомду, дүйнөнү тааныган мезгил, ушул убакта мүнөзү калыптанат, бул дүйнөдөгү максаты аныкталат, адептик идеалын иштеп чыгат, турмуштун жол-жобосун үйрөнөт, жашоонун маңызын түшүнөт” (Г.А. Мединский). “Карылыктын бир жылы – он эки ай, балалыктын бир жылы – доор” (А.Алексин).

Рыноктук экономикалык мамилеге тарбиялоо, прогматикалык ойломду калыптандыруу, элдин көп кылымда топтогон моралына туура келбеди. Фундаменталдык (диний), элдик адептик-рухий таалим-тарбиясын сактап калбаган шартта хаоско жол берилип, эл рухий кризиске келди. Мурдагы элдик педагогикада баланы коомго гармониялуу мамиле түзүүгө үйрөтүүсү акырындап унутулду.

Окуучулардын психологиялык өзгөчөлүгүн изилдөө менен окумуштуулар алардын ишеними, идеалы, социалдык жана турмуштук позициялары, коом таанымы о.э. дүйнөгө илимий көз карашынын (дүйнө

жөнүндөгү түшүнүгү, адамдын табигаты, жашоодогу программасы), дүйнөнүн илимий картинасынын (дүйнөнүн толук, бирдикте системалаштырып түшүндүрүлүшү, образдардын сүрөттөлүшү,) элестешинин да адептик-рухий абалына таасири болот деген жыйынтыкка келишкен. Окуучулардын дүйнөгө илимий көз карашынын калыптанышы – бул конкреттүү илимдердин мазмунун жалпылап коюу эле эмес, доорлордун ичинде адамзаттын кылымдаган тажрыйбасы, адептик-рухий багыты, эстетикалык, диний практикасы, адамдын дүйнөгө, коомго жана өзүнө мамилеси, теориялык билими жана практикалык аракети менен байланышат. Көпчүлүк психологдордун пикири боюнча окуучулардын дүйнөгө илимий көз карашы мектептин жогорку класстарында интенсивдүү калыптанат. Анткени адамдын табигатына таандык антропологиялык (интеллект, ой жүгүртүү, аң-сезим, туюм ж.б.) жана адептик баалуулуктары калыптанат. Адамдын жакшы ою менен моралдык сезими биригип, жогорку адептик аракети башталганда рухий дүйнөсү байыт [4].

Азыр окумуштуулардын түзгөн дүйнөнүн картинасынын тактыгы жөнүндө ар кандай ойлор бар, себеби бир эле пейзажды бир нече сүрөтчү абсолюттуу бирдей түстө тарта албайт. Ал эми дүйнөнүн мурунку доордогу “тартылган” илимий картинасы азыркысы менен дал келбейт, кийинки доордогу картинасы азыркы менен дал келбеши мүмкүн. Инсандын рухий баалуулуктары ал жашаган маданият менен байланыштуу болот. Адамдын табигаты, өнүгүү процесси өткөн замандын көптөгөн окумуштуулары болжогондон татаалыраак болуп чыкты. В.А. Крутецкий: “Окуучулардын дүйнө таанымынын, илимий көз карашынын калыптанышынын белгиси өспүрүмдөрдүн моралдын жактан жетилиши жана инсандын эмоционалдык эркинин калыптанышынан көрүнөт”-дейт. Биздин чоң жаңылыштыгыбыз: “Дүйнөдө бир гана туура илимий көз караш бар, ал – марксисттик-лениндик көз караш”- деген догмада болгон.

Азыр да адептик-рухий тарбияда мугалимдердин объективдүү кыйынчылыктары бар:

бүгүнкү күндүн талабына, компетенттүүлүк парадигмага ылайык концептуалдык адабияттардын жетишсиздиги; жаштардын философиясында аномалдык, негативдүү ойлор көп.

В.А. Канкенин “Философиянын негиздери” –деген китебинде: “Акценти рок, поп музыкага, рок-н-рол стилдеги бийлерге, экстраваганттуу (денеси көргөзүлгөн), модалуу кийимдерге, ачык сексуалдык революцияга басым кылган өзгөчө маданият түзүлдү. М. Джексондун, Э. Джондун компакт-дисктери, пластинкалары 30 миллион тираж менен сатылып кетти. 1998-жылы россиялык рок музыканттардын лидери Б.Гребенниковго “Триумф” деп аталган эң жогорку сыйлыктын берилиши жана рок музыканттардын концерттерине жаштардын толтура болушу, жаштар маданиятынын массалык мүнөзү жөнүндө кабар берет. Жаштардын баалуулуктары жөнүндө В.А. Канке:

формалдуу же формалдуу эмес коомдорду (бир көчөнүн, топтун, класстын) колдоочусу; тажрыйбасыздыктын “өзүм билем” менен коштолуусу;

жаштардын экстремизми, козголоң чыгарып коюп, социалдык пассивдүүлүккө өтүп кетиши;

чексиз эркиндикти эңсөө менен анархияга умтулуусу, бирөөнүн багуусунда жашоону каалоо;

жаштар маданиятында оюн-зоок, тамашалардын көптүгү, ирониянын (кокустуктун) басымдуулугу, пландуулукка каршы чыгуу;

эркектердин кыздарга, кыздардын жигиттерге окшошуп кийиниши, жигиттердин сөйкө-шакек тагынып, чачын өстүрүшү, эмансипация, феминизация, жыныстык органды алмаштыруу ж.б. [4].

Математикалык маятниктин сол жакка термелүү амплитудасы канчалык кенен болсо, оң жакка термелүүсү ошончо чоң болот. Билим берүү системасы ушундай активдүүлүк менен идеологиялаштырган “тарбия” берилген. Натыйжада жаштар өздөрү жаңы “маданият” иштеп чыгышты. Үн-алгыда, сын-алгыда, адабияттарда, искусствонун бардык түрлөрүндө “эркин сүйүүнү”, моралдык бузулууну пропагандалаган сюжеттер, бейадеп ырлар

пайда болду, парнография көрсөтүлдү.

Азыркы коомдун адептик-рухий көйгөйлөрү – качандыр бир мезгилдеги мектептин, үй-бүлөлүк тарбиянын, мамлекеттеги, дүйнөдөгү саясаттын кемчилигинин натыйжасы. Өспүрүмдөрдүн адептик-рухий тарбиясы – педагогикалык процессте өтө маанилүү маселе болуп эсептелет, ал – билим берүү системасынын олуттуу милдеттеринин бири. Азыр дүйнө жүзүндө адептик-рухий тарбияга өзгөчө маани берилүүдө. Ошондуктан бардык гуманитардык предметтердин мазмунунда адептик-рухий тарбияга өзгөчө көңүл бөлүнүүдө.

Өсүүнү ойлогон мамлекеттер эң биринчи таалим-тарбия маселесине көңүл бөлүшөт. Мисалы, 1997-жылы Сингапурда жаштардын ой жүгүртүүсүн туура калыптандыруу проблемасы боюнча дүйнөлүк конференция уюштурушуп, илимдин жаңы жетишкендигин практикада пайдаланышкан. Сингапур жаратылыш байлыктарына жарды мамлекет, бирок өлкө жаштарды туура ойлондурууга, таалим-тарбиясына камкордук көрүү менен гүлдөп өстү, билимдүүлүгү боюнча да алдыңкы өлкөлөрдүн бири болуп саналат. –

Азыркы окумуштууларды көп кылымдан бери адам жок болуп кетпей жашап келе жатышы ойлондурууда. Эмне үчүн алсыз адам космостук күчтөрдүн, жердеги коркунучтардын (геноцид, расизм, колониялык саясат, согуш, репрессия ж.б.) баарына туруштук берип, жашап келе жатат? Эмне үчүн бир нече кылым колониялык эзүүдө болуп, кыйналган элдер депрессияга дуушар болбой, жашоого умтулушат? Алардын байлыгын тартып алган, илим менен техникасы өнүккөн элдер (Европа, Америка) жыргап жашоонун ордуна депрессияга, дилдин кеселдигине дуушар болушту? Эмне үчүн эзүүдө калган элдер мөңгүрөп, чөгүштүн ордуна жашагысы келет? Эмне үчүн Европанын, Американын элдери өзүнөн өзү азайып баратат? Бул феномен (адам) биз ойлогондон алда канча татаал, масштабдуу, демек, дүйнө гармониялуу, биз билбеген мыйзам ченемдүүлүктөрү бар”деген жыйынтык чыгаруулууда.

Кыргызда: “Байлык – колдун кири”

делет. “Бүгүн бар бийлик, эртең жок, ушундай болот дүйнө шок”-деген пикир Манас эпосунда бар. Мурдагы доорлордо байлыкты, бийликти сүйгөн адамдарды рухий оорукчал катары баалашкан. Азыр ал туура багыттагы адам катары таанылууда, анткени коом сыркоо абалда.

Эми адептик-рухий кризистен чыгуу үчүн эмне кылуу керек, ошого токтололу. Окуучуда адептик-рухий маданиятты калыптандыруу үчүн класс жетекчилер төмөнкүлөрдү түшүнүү керек:

окуучу элдик маданиятты, тарыхый чындыкты кабыл алуучу, улантуучу экендигин билген;

окуучу социумдун мүчөсү, өз өлкөсүнүн жараны катары өз укугун жана милдетин билген, өлкөнүн рухий абалына кайдигер эмес атуулу болуп калыптанган;

өспүрүмдөрдүн коомунда жашап, алардын коммуникативдүү маданиятын көрүп, баарлашкан, алардын абалына кайдигер эмес;

өз айылынын, шаарынын тазалыгына, жашылданышына салымы бар, тууган-уруктарынын жамандык-жакшылыктарына катышкан;

үй-бүлөсүнө, коомго пайдалуу, Ата Мекендин өсүшүнө салымы бар;

адамзаттын масштабдуу маселелерине кайдигер болбогон, элдин диний ишенимин урматтаган, табигый кырсыктарга жардамын аябаган инсан болушу керек.

Инсан (личность) – бул бытиенин, адамдын, коомдун табигатын тааныган эркин адам. “Бала макоо эмес, алардын эси жоктору чондордон көп эмес, аларга чондой мамиле кылгыла”-деген Я.Корчак. Адептик-рухий кризистен чыгуунун каражатынын бири катары дүйнө жүзүндө “дин таануу” предмети окуу планга киргизилди, бизге курс катары аны киргизүү жана этнопедагогикабызга кайрылуу керек. Биздин Мекенибиздин географиялык абалы КМШга кирип, Азияда жайгашкандыктан, Чыгыштын акылмандуулугу менен КМШнын билимин бириктирүүгө мүмкүндүк берет. Мындай шарт адамдарды сабырдуулукка, кең пейилдикке өз ара жардамдашууга умтулууга, жалпы адамзаттык баалуулуктарды жергиликтүү улуттук баалуулуктар менен

айкалыштырууга ыңгайлуу.

Адептик-рухий тарбияда педагог сөз, мамиле, иш-аракет аркылуу окуучуга ордун, рухий өнүгүү багытын көрсөтөт, мында сөз менен иште ажырым болбош керек. Адамдын наркы ишинин өлчөмү, сапаты адеп-ахлагы менен аныкталарын балага түшүндүрүү керек. Ак ниеттүүлүгү менен өзгөчөлөнгөн баланын репутациясы булганбайт, элге, улутуна, табигатка, өлкөгө жакшылык тилеп, колунан келген аракетин кыла берсин.

Окуучунун жүрөгүнө жакшы сезим калтырып, позитивдүү энергияны “ойготуш” үчүн класстык саатка:

- даярдануу, ар түрдүү темада керектүү маалымат берүү;
- окуучунун оюн угуп, ага өнүктүрүүчү ой салуу, демилге берүү;
- класстык жамааттын өнүгүшүнө пайдалуу болуу;
- пессимизмди, негативизмди жеңүүгө, оптимизмге, позитивизмге “зарядоо”, жаратман эмгекке шыктандыруу;
- окуучуларды маалымат издегенге, тапканга, анализдегенге үйрөтүү керек. Анда эмесе ишиңерге ийгилик каалайбыз.

Адабияттар:

1. Байгазиев С.О. Ала Тоодогу агартуунун тарыхынан кыскача очерк. - Бишкек. - 2005.
2. Губаев С.С. Население ферганской долины в конце XIX начале XX в. - Ташкент. - 1991. - 111-б.
3. Дереклеева Н.И. Классный руководитель. Основные направления работы. – М. Вербум-М. 2001.
4. Канке В.А.. Основы философии. – М. 2004.
5. Кронгардт Г.К. . Кыргыздар. - Бишкек. - 1991. 68-69-б.
6. Костенко Л. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности – Санкт-Петербург. - 1871.
7. Положение детей в СССР. Составитель Рыбникова Е.М. – М. - 1990.
8. Советский энциклопедический словарь. – М., - 1979.
9. Сухомлинский, В.А. Духовный мир школьника – М.: Учпедгиз, - 1961. – 223 с.
10. Торсунов О.Т. Законы счастливой жизни – М.: Ведабук, - 2004.

МАЗМУНУ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИННОВАЦИЯ
ОБРАЗОВАНИЕ И ИННОВАЦИИ
EDUCATION AND INNOVATION

Мамытов А.

Абдуллаев М. Т.

Mamytov A.

Abdullayev M. T.

Жогорку билимдүү дене тарбия адистерин даярдоодо улуттук ордо оюнун колдонуу тажрыйбасы.....3

Опыт применения национальной игры "ордо" в подготовке специалистов физического воспитания с высшим образованием.....3

Experience of introduction of kyrgyz «ordo» games into process of training of highly educated physical training specialists.....3.

Токтомамбетов А. Д.

Toktomametov A. D.

Базистик окуу планынын жаңы долбоору.....18

Новый проект базисного учебного плана.....18

New project basic educational plan.....18

Сманов Б.У.

Кондубаева М.Р.

Куттыбаев Ш.

Smanov B.U.

Kondubaeva M.R

Kuttybaev Sh.,

Значимость трудов профессора

Н.А. Ахметовой в системе филологического образования.....24

Профессор Н. А. Ахметованын эмгектеринин филологиялык билим берүү системасындагы мааниси.....24

The significance of works of professor N.A. Akhmetova in the system of philological education.....24

Син Е.Е

Жакыпбек к. Д.

Sin E.E.

Zhakupbek k. D.

Азбука математического мышления.....28

Математикалык ой жүгүртүүнүн алиппеси.....28

ABC of mathematical thinking.....28

Сасаза А. Р.

Sasaza A. R.

Явление сталкинга как предмет психологического изучения.....34

Психологиялык изилдөөнүн предмети катары stalking көрүнүшү.....	34
The phenomenon of stalking as a subject of psychological study.....	34

Табалдиева Ч.Б.

Tabaldieva Ch.B.

География сабагын окутууда окуучулардын экологиялык маданиятын калыптандыруунун педагогикалык шарттары.....	37
Педагогические условия формирования экологической культуры школьников при изучении географии.....	37
Pedagogical condition for the formation of ecological culture of students in the study of geography.....	37

ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯСЫ ТЕХНОЛОГИЯ ОБУЧЕНИЯ TEACHING TECHNOLOGY

Жакышова Б.Ш.

Абдыкеримов А.К.

Каныбеков А.

Zhakysheva B.Sh.

Abdykerimov A.K

Kanybekov A.

Биология сабагында баалоо системасын ишке ашыруудагы тесттик тапшырмалардын орду	42
Место тестовых заданий при реализации системы оценивания на уроках биологии.....	42
Place of test tasks at the implementation of the assessment system at lessons of biology	42

Толобекова З. Ш.

Tolobekova Z. Sh.

Подготовка детей дошкольного возраста 6-7 лет к школе.....	47
Метепке чейинки курактагы 6-7 жаштагы балдарды мектепке даярдоо.....	47
Preparing children of preschool age 6-7 years for school.....	47

Карагозуева Г.Ж.

Ажыкулова Н.Б.

Karagozueva G.Zh.

Azhykulova N.B.

Математиканы окутууда окуучулардын билимин компетенттүүлүктөрдүн негизинде баалоо.....	50
Оценивание достижений учащихся на компетентностной основе при обучении математике.....	50
Assessing student achievement on a competence basis in teaching mathematics.....	50

Б.Ш. Жакышова

К.Ш. Абдыкеримова

Г.К. Насирдинова

B.Sh. Zhakysheva

K.Sh. Abdykerimova

G.K. Nasirdinova

Химияны окутууда предметтик компетенттүүлүктөрдү калыптандыруу.....	56
Формирование предметных компетентностей при обучении химии.....	56

Formation of subject competencies in the teaching of chemistry.....	56
---	----

**ТАРБИЯ ЖАНА ТААЛИМ
ВОСПИТАНИЕ И ОБУЧЕНИЕ
EDUCATION AND TRAINING**

Жумабаева Г. А.

Dzhumabaeva G. A.

Мугалимдин рухий абалынын жаш муундарга таасири.....	62
Влияние духовного состояния учителя на подрастающее поколение.....	62
The influence of the spiritual state of the teacher on the wrecking generation.....	62

Жумабаева Г. А.

Dzhumabaeva G. A.

Адептик-рухий тарбиядагы проблеманын башатын анализдөө.....	67
Анализ проблем их истоков в духовно-нравственном воспитании.....	67
An analysis of the problems of their origins in the spiritual and moral education.....	67

**«Кыргыз билим берүү академиясынын кабарлары» журналына
чыгарылуучу макалаларга коюлган талаптар**

Макалалар А-4 форматта 2 экземплярда басылып (1-экземпляр эксперттер үчүн фамилиясы жазылбай жашыруун берилет, ал эми 2-экземпляр иштеп чыгуу үчүн фамилиясы жазылып берилет) жана электрондук түрдө кабыл алынат. Автор менен байланыш үчүн 2-экземплярга мобилдүү телефонуңуздун номерин жана электрондук почтаңыздын адресин сөзсүз түрдө көргөзүүңүз зарыл. Редакцияга түшкөн макала жөнүндө ырастоо электрондук почта аркылуу жиберилет.

КРнын илимий макалаларга коюлган талаптарына ылайык анын негизги текстинде төмөнкү зарыл элементтер камтылышы керек:

- актуалдуу педагогикалык көйгөйлөрдү жалпы түрдө коюу жана анын маанилүү илимий же практикалык милдеттери менен байланышы;
- берилген көйгөйдү чечмелөөнүн негиздери камтылган жана аларга автор таянып акыркы изилдөөлөр менен жарыкка чыккан эмгектердин талдоосу;
- жалпы көйгөйдүн мурда чечмеленбеген бөлүктөрүнө жазылган макалада арналгандыгын көрсөтүү;
- макаланын алдына коюлган максатты жана милдеттерди аныктоо;
- өткөрүлгөн изилдөөнүн алынган илимий жыйынтыктарын толук негиздөө менен баяндоо;
- жүргүзүлгөн изилдөөдөн тыянактарды чыгаруу менен аталган багыт боюнча келечекте өнүктүрүүнүн перспективаларын көрсөтүү талап кылынат.

Автордук оригиналга коюлган талаптар

- форматы - MS Word.
- гарнитурасы - Times New Roman.
- шрифттин өлчөмү (кегль) -14
- саптардын ортосундагы аралык (интервал) -1
- абзацтык ачык жер - 1,27
- тексттеги четки талаалар -2 см
- текстин ичиндеги айрым жазуулар - курсив, каралжын түстө, макаланын аягында адабияттардын тизмесине кирген эмгектерге тексттин ичиндеги шилтемелер квадраттык кашаанын ичинде тизмедеги булактын номерин жана беттердин номерлерин көрсөтүү менен келтирилет.
- дефис тиреден айырмаланышы тийиш.
- тире менен тырмакчалар макаланын бардык текстинде бирдей сызыктуу болушу керек.
- абзацтардын ортосунда өтө чоң аралыктар болбош керек.
- сүрөттөр жарым тондуу эмес даана ак-кара, WMP, EME, CDR, AI, вектордук форматтарда, растрдык сүрөттөлүштөр - TIFF, JPG форматта 300 чекит/дюймдан кем эмес ажыратуу менен, реалдуу өлчөмдө болуу керек. Бардык сүрөттөр жана таблицалар текст боюнча жайланышы керек. MS Excel, MSVisio программалардагы диаграммалар - баштапкы файл менен чогуу болууга тийиш.

Макаланын текстин компоновкалоо

- Макаланын башында авторлордун фамилиясы менен инициалдары, даражасы, наамы, иштеген кызматы, жери шаары, өлкөсү - кыргыз, орус жана англис тилиндеги варианттар, электрондук адреси (шрифтин өлчөмү-14 кегль, каралжын түстө оң жагын түздөө менен).

- макаланын аталышы - чоң тамгалар менен кыргыз, орус жана англис тилдеги варианттар (шрифтин өлчөмү-14 кегль, каралжын түс, борбор боюнча түздөө).

- Аннотация - кыргыз, орус жана англис (Annotation) тилиндеги варианттар (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Аннотациянын түзүлүшү

- максаты
- изилдөөнүн методологиясы жана методикасы...
- жыйынтыктар...
- илимий жаңылыгы...
- практикалык маанилүүлүгү...

Аннотациянын көлөмү 3-5 сүйлөм. Макаланын аталышындагы маалыматтар аннотациянын текстинде кайталанбашы керек.

Түйүндүү түшүнүктөр: сөздөрдүн саны 5-8-кыргыз, орус (ключевые слова) жана англис (key words) тилиндеги варианттар (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө, 1 интервал).

Негизги текст адабияттын стилистикалык жана библиографиялык талаптарына дал келиши керек, беттин туурасы боюнча түздөө.

Адабияттардын тизмеси кыргыз жана орус тилинде 5-10 булактарды камтып, аягында кийинки жылдары чыккан 2-3 чет өлкөлүк эмгектер (шрифтин өлчөмү-12 кегль, беттин туурасы боюнча түздөө).

Макала мурда башка булакта жарыяланбашы керек, же башка журналдарга жиберилбеши керек.

Аталган талаптарга канааттандырбаган макалалар кароого кабыл алынбайт. Жарыкка чыгарууга кабыл алынбаган материал боюнча кат жазуу жүргүзүлбөйт. Макалалардын кол жазмалары кайтарылбайт.

Төлөм акысы:

Талаптарга жооп берген макалалар журналда төлөмдүү негизде жарыкка чыгарылат.

КББАнын академиктери жана корреспондент-мүчөлөрү үчүн - **акысыз**.

КББАнын кызматкерлери менен аспиранттары үчүн - **500 сом**,

Кыргызстандын мекемелеринин кызматкерлери жана аспиранттары үчүн - **1000сом**,

Алыскы жана жакынкы чет өлкөлөрдүн жарандары үчүн - **3500сом**.

**Требования к оформлению статей в журнале
«Известия КАО»**

Статьи следует предоставить в бумажном вложенным файлом и электронном виде. В сопроводительном письме необходимо обязательно указать номер мобильного телефона и адрес электронной почты для связи с автором. Редакция высылает подтверждение о получении статьи по электронной почте.

В соответствии с требованиями к научным публикациям в КР, основной текст статьи должен содержать следующие необходимые элементы:

- постановка актуальных педагогических проблем в общем виде и ее связь с важными научными или практическими задачами;
- анализ последних исследований и публикаций, где заложены основы решения данной проблемы, на которые опирается автор;
- выделение ранее нерешенных частей общей проблемы, которым посвящается данная статья;
- формулировка цели и задачи, поставленных перед статьей;
- изложение основного материала проведенного исследования с полным обоснованием полученных научных результатов;
- выводы из данного исследования и перспективы дальнейшего развития по данному направлению.

Требования к авторскому оригиналу

- Формат – MS Word.
- Гарнитура – Times New Roman.
- Размер шрифта (кегель) - 14.
- Межстрочный интервал - 1.
- Абзацный отступ - 1,27.
- Поля - все по 2 см.
- Допустимые выделения - курсив, полужирный.
- Внутритекстовые ссылки на включенные в список литературы работы, приводятся в квадратных скобках с указанием номера источника в списке и номера страницы источника цитаты.
- Дефис должен отличаться от тире.
- Тире и кавычки должны быть одинакового начертания по всему тексту.
- Не допускаются пробелы между абзацами.
- Рисунки только черно-белые, без полутонов, в векторных форматах WMP, EME, CDR, AI, растровые изображения - в формате TIFF, JPG с разрешением не менее 300 точек/дюйм, в реальном размере. Все рисунки и таблицы располагаются по тексту. Диаграммы из программ MS Excel, MSVisio вместе с исходным файлом.

Компоновка текста:

- В начале статьи фамилия инициалы авторов, степень, звание, должность, место работы, город, страна (на кыргызском, русском и английском языках), электронный адрес (размер шрифта - 14 кегель, полужирный, выравнивание - по правому краю).
- Название статьи - заглавными буквами на кыргызском, русском и английском языках

(размер шрифта -14 кегль, полужирный, выравнивание - по центру).

Аннотация: (на кыргызском, русском и английском (Annotation) языках (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы).

Структура аннотации:

- Цель
- Методология и методики исследования
- Результаты
- Научная новизна
- Практическая значимость

Объем аннотации 3-5 предложений.. Сведения, содержащиеся в заглавии статьи, не должны повторяться в тексте аннотации.

Ключевые слова: количество слов 5-8 – на кыргызском, русском и английском (Key words) языках (размер шрифта -12 кегль, выравнивание - по ширине страницы, через 1 интервал).

Основной текст должен соответствовать стилистическим и библиографическим требованиям литературы, выравнивание - по ширине страницы.

Список литературы: на кыргызском и русском языке -10-15 источников. (Размер шрифта -12 кегль, выравнивание -по ширине страницы).

Статья не должна быть ранее опубликованной или представленной к публикации в других журналах.

Материалы, не удовлетворяющие указанным требованиям, к рассмотрению не принимаются. По материалам, не принятым к опубликованию, переписка не ведется. Рукописи статей не возвращаются.

Размер оплаты:

Статьи удовлетворяющие требования, публикуются в журнале на платной основе.

Для академиков и член-корреспондентов КАО - **бесплатно**,

Для сотрудников и аспирантов КАО – **500 сом**

Для сотрудников и аспирантов других учреждений Кыргызстана - **1000сом**

Для граждан дальнего и ближнего зарубежья - **3500сом**

Ответственный секретарь Эшенова Н.А.
Редактор: Карамолдоева С., Дуйшо кызы М.
Компьютерная верстка Эшенова Н.А.
Техн. редактор А. Абдиев

Офсетная бумага А4
Тираж 200 экз.
Отпечатано в издательском центре «Окуу китеби» КАО
Кыргызская республика 720040, г.Бишкек, бульвар Эркиндик 25.
Тел.: +996(312)622368